Держава та регіони

Серія: Гуманітарні науки
2013 р., № 1 (32)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
із соціальних комунікацій
згідно з постановою президії ВАК України
від 10.03.2010 р. № 1-05/2
та філологічних наук (літературознавство)
згідно з постановою президії ВАК України
від 14.04.2010 р. № 1-05/3

Голова редакційної ради:
А.О. Монаєнко,
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Головний редактор:
Н.М. Торкут, доктор філологічних наук, професор

Редакційна колегія:
Ю.Ю. Саплін, доктор філологічних наук, доцент (перший заступник головного редактора)
З.В. Партико, доктор філологічних наук, професор (заступник головного редактора)
В.М. Галич, доктор філологічних наук, професор
Ю.А. Зацний, доктор філологічних наук, професор
С.Л. Катаєв, доктор соціологічних наук, професор
Н.Г. Озерова, доктор філологічних наук, професор
А.М. Приходько, доктор філологічних наук, професор
О.Д. Турган, доктор філологічних наук, професор
В.А. Чабаненко, доктор філологічних наук, професор
В.Ф. Шевченко, доктор філологічних наук, професор
В.М. Щербина, доктор соціологічних наук, професор
Д.М. Ядранський, доктор соціологічних наук, професор
О.В. Богуславський, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент
О.Г. Фоменко, доктор філологічних наук, доцент
Л.М. Латун, кандидат педагогічних наук, професор
І.Л. Пенчук, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент
Л.Г. Пономаренко, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент
Л.І. Смурова, кандидат філологічних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:
Мурата Синьїті (Японія)
М.Г. Соколянський (Німеччина)
В.К. Харченко (Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С.В. Белькова
Редактори:
А.О. Бессараб, Г.І. Гутман, О.В. Лобода
Технічний редактор:
А.А. Ільєнкова
Дизайн обкладинки: Я.В. Зоська

Засновник:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14177–3148ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету телебачення та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою Класичного приватного університету
30 січня 2013 р., протокол № 5

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на журнал "ДЕРЖАВА та РЕГІОНИ. СЕРІЯ: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ" обов'язкове.

Редакція не завжди поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
Телефони/факс: (0612) 220-58-42, 63-99-73

Здано до набору 04.01.2013
Підписано до друку 20.02.2013
Формат 60×84/8. Різографія. Тираж 300 пр. Замовлення №29-13Ж.
Виготовлено на поліграфічній базі Класичного приватного університету

ISSN 1813-341X

© Класичний приватний університет, 2013

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Н.М. Торкут
“АНОНІМ” РОЛАНДА ЕММЕРІХА
В КОНТЕКСТІ АНТИСТРЕТФОРДІАНСЬКОЇ ПОЛЕМІКИ 4

О.Т. Бандровська
ПОНЯТТЯ “ЦИВІЛІЗАЦІЯ”, “КУЛЬТУРА”, “НОВИЙ ЧАС”:
ПАРАЛЕЛІ ТА ДИХОТОМІЇ 11

К.В. Тарасенко, Т.В. Шадріна
МОДИФІКАЦІЇ РОМАННОГО ЖАНРУ В ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ 16

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ МОВ

Е.Г. Балюта
ЕВФЕМІСТИЧНІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙ
ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 26

Н.П. Миронюк
УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ РОМАНУ РАЙМОНДА КОУРІ “THE LEST TEMPLAR”
(“ОСТАННІЙ ТАМПЛІЄР”): РЕДАКТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД 30

С.С. Чорна
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕМОТИВНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ
В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА БАЗІ НІМЕЦЬКОЇ ПРЕСИ) 38

Л.І. Мирошниченко
МОВНА АНТОНІМІЯ ТА ВИРАЖЕННЯ ПОЛЯРНОСТІ В МОВІ 42

Н.І. Хамдауі
ЯКІСНІ ОЗНАКИ МОВНОЇ СОМАТОМОРФНОЇ ОЦІНКИ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ 45

Л.И. Смурова
ХАРАКТЕРНЫЕ ОШИБКИ В АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ
(ПРИ ИСКУССТВЕННОМ БИЛИНГВИЗМЕ) 51

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

А.М. Бахметьєва
РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ПР У КРИЗОВИХ
І КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ВИЩІЙ ШКОЛІ 57

О.В. Синеокий
ГРАМПЛАСТИНКИ ЗАПАДНЫХ ПОП- И РОК-ИСПОЛНИТЕЛЕЙ В СССР:
СОЦИАЛЬНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ОБЗОР 62

І.В. Кирич
ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНОЇ КОНЦЕПЦІЇ
ГРОМАДСЬКОГО МОВЛЕННЯ 68

М.М. Нетреба
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПРЕС-СЛУЖБИ БАНКУ
В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ 73

А.Ю. Полісученко
ІНТЕРАКТИВНІСТЬ У ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ КОМЕРЦІЇ: ТЕЛЕМАГАЗИНИ 77

ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВО

І.М. Дяченко
ДО ПРОБЛЕМИ ЕЛІТАРНОГО ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 82

Р.О. Горбик
МАСКИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНІЗАЦІЇ
НА ШПАЛЬТАХ РОЗВАЖАЛЬНОЇ ПРЕСИ КІНЦЯ 20-Х РР. XX СТ. 87

Ю.Г. Полєжаєв
ТРЕВЕЛ-ЖУРНАЛІСТИКА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ 96

Хаджі Мухаммад Хідер Мавлюд
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРЕСИ УКРАЇНИ
ТА ІРАКСЬКОГО КУРДИСТАНУ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД 100

О.В. Юферева
ДОСЛІДНИЦЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ АВТОЕТНОГРАФІЇ:
ЯКІСНА МЕТОДОЛОГІЯ НА МЕЖІ НАУКИ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ 105

МАГІСТЕРІУМ

І.В. Кіргєєва
ЕМФАТИЧНА ІНВЕРСІЯ В АСПЕКТІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ 110

В.В. Лемещенко
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ФІКСАЦІЇ ШОТЛАНДСЬКОЇ МОВИ 114

НАУКОВІ ЕСЕЇ

Лиана Лория
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОЭМА ШОТА РУСТАВЕЛИ
“ВИТЯЗЬ В ТИГРОВОЙ ШКУРЕ” 117

А.В. Люта
СУЧАСНІ ШЛЯХИ ВТІЛЕННЯ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ
У ВНЗ УКРАЇНИ 119

УДК 821.111'04-2 ШЕКСПІР

Н.М. Торкут

"АНОНІМ" РОЛАНДА ЕММЕРІХА В КОНТЕКСТІ АНТИСТРЕТФОРДІАНСЬКОЇ ПОЛЕМІКИ

У статті запропоновано аналіз співвідношення авторської концепції фільму "Анонім" Р. Еммеріха й оксфордіанства як однієї із течій сучасного антистретфордіанського дискурсу. Літературознавчий екскурс в історію та теорію так званого "шекспірівського питання" створює необхідне підґрунтя для здійснення компаративного дослідження, в ході якого фактографічний шар кінофільму зіставляється з достеменними відомостями щодо життя Шекспіра та Едварда де Вере. Це дає змогу виявити низку історіографічних неточностей, які спотворюють офіційно визнані біографії обох історичних персоналій. У фільмі Р. Еммеріха історичний процес та хронологія шекспірівських творів повністю перекручується або ігнорується, а логіка подій підпорядковується авторській ідеї, жодним чином не корелюючись із реальною історією єлизаветинської Англії.

Ця фікційна кіноверсія шекспірівського питання ілюструє тезу про те, що сучасне мистецтво кіно використовує біографії культових особистостей виключно заради ефектної інтриги та комерційного зиску. Отже, фільм "Анонім" – постмодерністська спекулятивна фікція, в якій із комерційною метою задіяні реальні історичні особи, – це не лише яскравий продукт так званої шекспірівської індустрії, а скоріше приклад симулякризації популярного бренда "Вільям Шекспір". Така тенденція не просто розмиває усталені межі наших уявлень про ключову фігуру західного літературного канону, а і приховує в собі загрозу тотальної деконструкції образу автора геніального англійського драматурга.

Ключові слова: *В. Шекспір, "Анонім", антистретфордіанство, оксфордіанство, фільм, біографія.*

Однією з найвідоміших і водночас найзагадковіших постатей світової літератури є, безперечно, Вільям Шекспір, за яким міцно закріпилася репутація неперевершеного генія, що стоїть у центрі західного канону. Кожні вісім хвилин у світі з'являється нова шекспірознавча розвідка, наклади його творів за чисельністю поступаються лише Біблії, а саме ім'я Шекспіра давно вже перетворилася на своєрідний бренд. Якщо XIX ст. ставилося до Великого Барда зі значним пієтетом (згадаймо хоча б славнозвісне Гетівське: "Шекспір і краю йому не має…"), то сьогодні відбувається помітна десакралізація його образу. "XX століття, – пише Аналіса Кастальдо, – розбило п'єси Шекспіра (а також і легенду його особистості) на фрагменти й запровадило їх в інші форми масової культури. Вона канібалізує п'єси, розжовує, ковтає їх і вводить перетравлені фрагменти в інші тексти. Починаючи від реклами і закінчуючи фільмами й рок-н-ролом, сцени з найвідоміших п'єс мандрують, перебуваючи всередині інших творів, іноді інтегровані у художнє ціле, а іноді ні" [3, с. 264].

Незгасаюча популярність Шекспірових творів, найвідоміші з яких стали обов'язковим елементом шкільних програм у більшості країн світу, а також упізнаваність образів і цитат роблять його ім'я комерційно привабливим, що сприяє розвиткові так званої шекспірівської індустрії. Вона не обмежується великими тиражами книг Шекспіра та про Шекспіра, театральними постановками і кіноекранізаціями, мультфільмами, відеороликами та комп'ютерними іграми, а включає також найрізноманітніші рекламні кліпи, сувенірну продукцію і навіть таку культурну практику, як літературний туризм. Славнозвісний Шекспірівський Ювілей, що був ініційований одним із найталановитіших виконавців шекспірівських ролей Д. Гарріком і успішно проведений 1769 р. у Стретфорді-на-Ейвоні, перетворив маленьке провінційне містечко графства Ворікшир на своєрідну літературну Мекку. І ось уже понад три століття тисячі шанувальників таланту Великого Барда приїздять сюди, щоб відвідати реконструйований будинок Дж. Шекспіра, де народився англійський геній, вклонитися його могилі у церкві Святої Трійці, помилуватися заміськими краєвидами, в які органічно вписуються створені на основі

© Торкут Н.М., 2013

напівлегендарних відомостей "пам'ятні місця". Саме зі штучно створеного культурно-топографічного шекспірівського ландшафту бере початок така культурна практика, як літературний туризм, на британській мапі якої сьогодні сусідять меморіальні комплекси, пов'язані з іменами Роберта Бернса, Вальтера Скотта, Джона Кіттса, Томаса Гарді та ін. [9].

Популярний бренд Шекспіра, який не вимагає додаткових фінансових витрат на так звану "розкрутку", активно експлуатується сьогодні у різних сферах масової культури, у тому числі й у кіноіндустрії. За підрахунками Курта Ланкастера, XX ст. побачило 385 кіно- і телеадаптацій шекспірівських п'єс. Серед них і шедеври Франко Дзефіреллі, і кітчева версія "Ромео і Джульєтти" Беза Лурмана, і постмодерністський "Гамлет" Майкла Альмерейди, і комікс Ніла Геймена. Останні десятиліття ознаменовані появою фільмів, героєм яких є сам Вільям Шекспір. Зокрема, це мелодрама "Закоханий Шекспір" (1998) режисера Джона Меддена, біографічна стрічка "Таємниця Шекспіра та його сонетів" (2005) режисера Джона МакКея, друга частина фантастичного телесеріалу "Доктор Хто", яка має назву "Код Шекспіра" (2007), і зрештою, псевдоісторичний триллер "Анонім" (2011) режисера Р. Еммеріха.

Якщо екранізації шекспірівських творів неодноразово обиралися об'єктом компаративістичних досліджень (згадаймо хоча б праці Олександра Липкова "Шекспірівський екран" [2], Марка Барнетта "Екранізація Шекспіра на глобальному ринку" [4] чи популярний кембриджський збірник "Шекспір в кіно" [8]), то проблема "Шекспір як герой сучасного кінематографу" досі залишається, практично, поза сферою наукового інтересу. Безперечно, сьогодні вже написані десятки рецензій на фільми, персонажем яких є англійський драматург, і "Анонім" Р. Еммеріха становить у цьому аспекті гідну конкуренцію "Закоханому Шекспіру" Дж. Меддена. Автори кінорецензій зосереджують свою увагу здебільшого на аспектах, пов'язаних із режисурою, акторською майстерністю, аудіовізуальними ефектами тощо. На часі постановка широкого кола питань, пов'язаних зі специфікою і механізмами творення образу-іміджу письменника засобами кіномистецтва, а також зі з'ясуванням характеру кореляції достеменно відомого і фікційного у структуруванні такого оригінального явища, як біографічна кіношекспіріана.

Об'єктом уваги у цій статті обрано фільм Р. Еммеріха "Анонім", що недавно з'явився у вітчизняному кінопрокаті. Реакція на його появу виявилася доволі суперечливою. Для одних він став справжнім відкриттям, що перевернуло хрестоматійні уявлення про Шекспіра, інші ж сприйняли його як дешеву підробку, котра може подобатися лише тим, хто про Шекспіра знає мало або нічого. Важко не погодитися з думкою відомого шекспірознавця, директора Шекспірівського інституту в Стретфорді-на-Ейвоні М. Добсона: "Якщо серйозно розглядати цей фільм в контексті реальних історичних подій, то він опиняється поза межами раціональних спростувань, настільки очевидною є його безглуздість і настільки дико він суперечить усім тим численним фактам, що відомі нам про Шекспіра, єлизаветинський театр, графа Оксфорда, Єлизавету, а також Саутгемптона. Втім, якщо розглядати його як версію одного з вічно поновлюваних у нашій культурі марень – казочки про пригнобленого законного принца, якого підступно позбавили спадщини й визнання, – то він дає нам серйозний привід, аби замислитися над тим, як легко іноді фантазії, народжені в деяких умах, можуть ставати набагато привабливішими за чисту правду" [1, с. 290].

Цей фільм безпосередньо пов'язаний з оксфордіанством – однією з течій антистретфордіанства, оскільки сценарист і режисер вибудовують його сюжет на тезі про те, що справжнім автором шекспірівських творів нібито був Едвард де Вере, 17-й граф Оксфордський, який до того ж (за версією авторів фільму) був позашлюбним сином, а згодом і коханцем королеви Єлизавети.

Мета статті – з'ясувати характер співвідношення фільму "Анонім" з антистретфордіанством. Аналітична процедура, яку ми пропонуємо, передбачає два етапи. Перший – літературознавчий екскурс в історію та теорію антистретфордіанства, а другий – аналіз фільму Р. Еммеріха крізь призму компаративістики, спрямований на виявлення історіографічних помилок і перекручування фактів, достеменно відомих офіційному шекспірознавству.

Біля витоків антистретфордіанської полеміки стоїть так зване шекспірівське питання. Його сутність зводиться до сумнівів стосовно того, чи міг простий актор, уродженець провінційного Стретфорда-на-Ейвоні, котрий не мав вищої освіти й жодного разу не виїжджав за межі Англії, бути справжнім автором мистецьких шедеврів, сповнених інтелектуалізму, філософічності та поетичної віртуозності.

Нездатність людського розуму осягнути природу шекспірівської геніальності постійно стимулює інтерес до постаті цього митця, провокуючи декого на майже детективні пошуки такого автора, який був би максимально схожим на той портрет, що вимальовується в нашій уяві при ознайомленні з шекспірівським каноном.

Відправною точкою в розгортанні полеміки навколо постаті творця "Гамлета" можна вважати 1747 р., коли архіваріус Дж. Ґрін

знайшов заповіт В. Шекспіра. Власник цієї безцінної знахідки був приголомшений не стільки історичним значенням самого документа, скільки характером тієї особи, що з нього вимальовувалася: це заклопотаний наймізернішими фінансовими дрібницями чоловік, котрий опікується виключно матеріальними майновими проблемами і жодного слова не говорить про власні літературні твори. Своїй дружині заповідач залишає "second best bed" ("друге за якістю ліжко"), а про книги, які в ті часи коштували досить дорого і яких не могло не бути в домі видатного драматурга, навіть не згадує. Такий образ аж ніяк не відповідав масштабові й величі особистості геніального митця, котрий за силою свого інтелекту та рівнем загальної культури й ерудиції спромігся випередити найталановитіших і найосвіченіших людей свого часу.

Тож як результат майже 300-літніх пошуків і домислів маємо сьогодні потужний дискурс, що одержав назву "антистретфордіанство". За цей час було висунуто 57 "кандидатів у Шекспіри", причому більшість – це представники вищих кіл єлизаветинського суспільства. Серед них і філософ Френсіс Бекон, і драматург Крістофер Марло, і декілька придворних, зокрема Роджер Меннерс (5-й граф Ретленд), Едвард де Вере (17-й граф Оксфордський), Вільям Стенлі (6-й граф Дербі), і навіть сама королева Єлизавета I.

Цікаво, що сумніви у причетності актора зі Стретфорда до написання шекспірівських шедеврів мали й такі непересічні особистості, як: Чарльз Діккенс, Ральф Вальдо Емерсон, Волт Вітмен, Отто фон Бісмарк, Марк Твен, Зигмунд Фрейд, Анна Ахматова, Володимир Набоков.

Зазначимо, що у антистретфордіанства є об'єктивні підстави, які створює гостра нестача достовірних біографічних відомостей про Шекспіра. На жаль, до наших часів дійшло дуже мало документів, пов'язаних з його іменем, не збереглося жодного рукопису його п'єс, жодного листа. Цілком природно, що брак документально підтверджених даних і прямих свідчень породжує іноді бажання "добудувати" нечітку, а іноді й суперечливу, біографічну схему, створену так званим ортодоксальним шекспірознавством, або взагалі відмовитися від неї та запропонувати на роль автора шекспірівського канону іншу людину чи групу людей.

Аргументи антистретфордіанців пов'язані переважно з біографією поета і можуть бути зведені до трьох ключових положень.

По-перше, це глибока переконаність у тому, що син провінційного ремісника, який ніколи не навчався в університеті, аж ніяк не міг мати таку широку обізнаність у найрізноманітніших сферах науки і культури. Адже вчені підрахували, що Шекспір увів до лексикону англійської мови понад 3200 нових слів, у його творах зустрічаються назви 63-х видів рослин та містяться численні згадки про важливі відкриття у сфері природничих наук. Крім того, автор Шекспірового канону був добре обізнаний з античною спадщиною, теоріями італійських гуманістів, прекрасно орієнтувався у юридичних і мистецьких проблемах, знався на історії, астрології, медицині, володів французькою, італійською, латинською та давньогрецькою мовами. Усе це, на думку антистретфордіанців, суперечить інтелектуально-психологічному портрету малоосвіченого провінціала, який вимальовується із тих нечисленних архівних документів, що стосуються актора Вільяма Шакспера (Shakspere).

По-друге, це сумніви стосовно того, що простолюдин, який не мав досвіду служби при королівському дворі та не брав участі у закордонних місіях, був спроможний так глибоко проникнути у сутність соціально-політичних конфліктів і так точно передати особливості національних характерів (темпераментність італійців, хоробрість шотландців, домовитість валлійців, схильність до розкошів і розваг французів та ін.).

По-третє, це досить дивовижна, сповнена загадок і парадоксів історія посмертної слави Шекспіра. Одразу після смерті поета жоден із тогочасних літераторів не відгукнувся на цю трагічну подію, а перші епітафії були надруковані лише через декілька років. Надгробний пам'ятник на його могилі у стретфордській церкві Святої Трійці, що з'явився лише у 1623 р., неодноразово перероблявся. Спочатку це було зображення огрядного бороданя, який обома руками притискує до себе якийсь мішок або подушку (так описували надгробок антиквар Вільям Дугдейл у 1665 р. та перший біограф Шекспіра Ніколас Роу в 1709 р.). Згодом, коли ім'я англійського драматурга почало завойовувати всесвітню славу, надгробний бюст набув більш шляхетного вигляду: мішок зник, замість нього у правій руці чоловіка з'явилося перо, а в лівій – аркуш паперу. Ауру таємничості посилює й Перше фоліо (1623), в якому і дивний портрет драматурга (права частина камзола зображена спереду, а ліва – зі спини, через що обидві руки у джентльмена виявляються правими, а від підборіддя до лівого вуха видно темну смужку, внаслідок чого створюється враження, ніби обличчя прикрите маскою), і сповнені двозначностей вірші-присвяти дають чимало підстав для різноманітних домислів.

Слід відзначити, що майже на кожен аргумент антистретфордіанців представники ортодоксального шекспірознавства наводять свої контраргументи, демонструючи слабкі місця в концепціях опонентів. У прибічників стретфордіанства однією з провід-

них є теза, згідно з якою, автор Шекспірового канону повинен був прекрасно орієнтуватися у тонкощах тогочасної театральної практики й акторського ремесла. Театрознавчий аналіз текстів п'єс Великого Барда засвідчує, що драматург не тільки враховував абсолютно всі деталі, необхідні для успішної сценічної реалізації творчого задуму, а й брав до уваги фізичні можливості певних акторів, спираючись, вочевидь, на власний досвід. До речі, й сучасники Шекспіра не висловлювали сумнівів у тому, що саме актор і співвласник "Глобуса" був автором "Гамлета" й "Короля Ліра". Одні вважали його другом, інші – ворогом, одні щиро захоплювалися його талантом, інші ж кепкували з його неосвіченості. Проте і для перших, і для других він був цілком реальною людиною, згадки про яку збереглися на сторінках тогочасних творів. Зокрема, про нього писали такі єлизаветинські літератори, як: Роберт Ґрін, Френсіс Мерез, Джон Девіс, Френсіс Бомонт, Бен Джонсон.

Першим друкованим відгуком про Шекспіра вважається в'їдливо-саркастичний пасаж, що міститься у памфлеті Роберта Ґріна "Гріш мудрості, придбаний за мільйон каяття" (1592). Цей представник когорти так званих "університетських умів", якого сучасники називали "жіночим Гомером", вочевидь, дуже ревниво сприймав перші успіхи свого конкурента. Тож, звертаючись до колег-драматургів, він закликає їх не вірити акторам, поміж яких з'явився "вискочень-ворон, прикрашений нашим пір'ям, … який вважає себе єдиним потрясателем театральних підмостків у країні" (the only shake-scene in this country) [6, с. 427].

Френсіс Мерез, один із перших літературних критиків у Англії, називав Шекспіра "медоточивим", а письменник Джон Девіс – "достойним співрозмовником монархів". Драматург Френсіс Бомонт висловлював глибоку переконаність у тому, що кращі рядки Шекспіра "вчителі будуть наводити нашим нащадкам як приклад того, що іноді смертний спроможний знаходити дорогу при туманному світлі Природи" [5, с. 224]. Та все ж найвища похвала пролунала на адресу Шекспіра зі сторінок поеми-епітафії, написаної його другом, відомим драматургом Беном Джонсоном: "Радій, Британіє! Ти можеш пишатися тим, кому всі театри Європи повинні складати шану. Він належить не тільки своєму часові, а й усім вікам! Усі музи були якраз у розквіті, коли з'явився він, щоб, наче Аполлон, приємно потішити наш слух і щоб зачарувати нас, наче Меркурій! Сама Природа пишалася і з радістю вбиралася в шати його поезії!" [7, с. Xliv–xliv]. Тож як бачимо, аргументів у сучасного ортодоксального шекспірознавства на захист свого єдиного кандидата вистачає. Вони з легкістю відкидають ідеї щодо малоосвіченості Шекспіра, адже тодішня драматична школа давала цілком достатній рівень загальної ерудиції. Крім того, історія знає чимало геніїв, які в університетах не навчалися. Згадаймо, приміром, Франсуа Війона, Тараса Шевченка, Марка Твена, Йосифа Бродського.

Утім, повернімося до антистретфордства і зупинимося більш детально на тій версії, яка власне й інспірувала творчий задум сценариста Джона Орлоффа та надихала Рональда Еммеріха.

"Оксфордіанська" версія, згідно з якою автором шекспірівських творів був Едвард де Вере, 17-й граф Оксфордський (1550–1604), є сьогодні однією з найпопулярніших. Уперше таке припущення висловив Дж.Т. Луні у книзі «"Шекспір" розпізнаний» (1920), і з того часу прибічників "оксфордіанства" іронічно називають "лунатиками".

У 1957 році адепти "оксфордіанства" створили в Нью-Йорку міжнародне товариство (The Shakespeare Oxford Society), яке ставить за мету домогтися затвердження Едварда де Вере офіційно визнаним автором шекспірівського канону. Сьогодні вони здійснюють активну дослідницьку роботу, видають свій інформаційний бюлетень та журнал "Оксфордіанець" ("Oxfordian"), проводять щорічні конференції.

На основі аналізу певних фактів і відомостей "оксфордіанці" вибудовують власну систему аргументації, що включає такі провідні положення:

- Едвард де Вере був високоосвіченим аристократом, котрий чудово орієнтувався у реаліях королівського двору та добре розумівся в нюансах політики;
- ще за життя він вважався одним із найталановитіших авторів театральних п'єс, мав власну театральну трупу, яка давала приватні вистави для королеви;
- деякі факти особистого життя Едварда де Вере нагадують події, що трапляються із шекспірівськими героями: приміром, він, як і Гамлет, рано втративши батька, страждав через повторне заміжжя матері та побував у піратському полоні;
- у фондах вашингтонської Фолджерівської шекспірівської бібліотеки зберігається екземпляр Біблії, що належала Едварду де Вере; на її полях і форзацах виявлені власноручні нотатки графа, які нагадують деякі фрагменти "Гамлета".

Утім, із самого початку впадає у вічі очевидна суперечність, яку не можуть ігнорувати навіть найпалкіші прихильники цієї версії. Справа у тому, що Едвард де Вере помер раніше, ніж були написані пізні твори (щонайменше з десяток п'єс) Шекспіра. І цей факт змушує адептів "оксфордіанства" шукати додаткові відомості й аргументи, щоб

пояснити появу творів після смерті автора. У вирішенні цієї проблеми вони не виявляють одностайності: одні намагаються поставити під сумнів датування шекспірівських творів, доводячи, що всі вони були написані графом Оксфордським ще до 1604 р., але оприлюднення деяких із них відбувалося вже після його смерті; інші ж вважають, що у 1604 р. Едвард де Вере не помер, а лише містифікував власну смерть, маючи на те поважні причини.

З'ясуємо, наскільки фільм "Анонім" відповідає тим достеменно відомим фактам, що мають у своєму розпорядженні шекспірознавці, та як він корелюється з оксфордіанською гіпотезою.

Прем'єра фільму, що відбулася 11 вересня 2011 р., спричинила очікуваний ажіотаж: касові збори виправдали сподівання, а реакція критиків виявилася доволі гострою й емоційною.

Відомий кіножурналіст Девід Денбі на сторінках журналу "Нью-Йоркер" назвав "Аноніма" абсурдною фантазією сценариста Джона Орлоффа, який заплутався у позашлюбних зв'язках цнотливої королеви Єлизавети. Критик Ентоні Скотт кваліфікував фільм як вульгарне глузування над англійською літературною традицією, як знущання над Британською історією та брутальну зневагу глядацької уяви. Росіянка Лідія Маслова зауважила, що для Р. Еммеріха, вочевидь, немає принципової різниці між Шекспіром і Годзиллою – це міфічні істоти, значення яких є дуже перебільшеним, що зрештою й дає можливість налякати глядачів та задурити їм голову.

Доволі влучну характеристику цьому фільму дав уже згадуваний шекспірознавець Майкл Добсон: «Це не просто зразок еротичної історичної драми у кращих єлизаветинських традиціях: вона відбиває значно пізніші умонастрої, що пов'язані з великими вікторіанськими конспірологічними теоріями… Німецький режисер Роланд Еммеріх із значним запізненням видерся зі своїм "Анонімом" на скрипливий вікторіанський оркестровий фургон. Ця стрічка, яка обирає найбільш сенсаційну і вигідну для малобюджетних фільмів категорії "Б" гіпотезу, що нібито саме граф Оксфорд писав п'єси Шекспіра, намагається поєднати комерційну привабливість "Закоханого Шекспіра" і "Коду да Вінчі"» [1, с. 286, 289–290].

Очевидна розбіжність між реакцією масового глядача і фахівців спонукає як до роздумів щодо характеру сучасних глядацьких запитів і очікувань, так і до аналітики, пов'язаної з якістю такого мистецького продукту, який претендує на те, щоб формувати у масовій свідомості нові міфи.

Режисер Р. Еммеріх, відомий такими стрічками, як "Універсальний солдат", "День незалежності", "Годзілла", "Післязавтра", "2012", людина, безперечно талановита, яка добре відчуває смаки сучасного масового глядача. Майстерно загострені колізії конспірологічного сюжету, вдало закручена інтрига, живописні карнавальні костюми та середньовічний антураж у поєднанні з високим пафосом і ліризмом збуджують фантазію публіки та змушують її співпереживати героям цієї казкової історії, де діють реальні персонажі. Як представник комерційного кінематографу він, думається, цілком упорався з поставленим завданням – привабити і захопити глядача. Декому фільм сподобався, декого змусив прочитати або перечитати Шекспіра, а у декого пробудив інтерес до історії єлизаветинської Англії. І в цьому, безперечно, позитивні моменти еммеріхового "Аноніма". Однак, існують і негативні моменти. Ця кінострічка, що багатьма, у тому числі й її творцями, сприймається як історична, жодною мірою не відповідає історичній правді та повністю спотворює й образ Вільяма Шекспіра, й образ самого протагоніста – Едварда де Вере.

У фахівців розмови про "історичність" цього фільму можуть викликати лише іронічну посмішку, адже хронологія подій у ньому зруйнована майже повністю. Це фантасмагоричне нагромадження реальних фактів, тогочасних чуток і художнього вимислу, де історичні особи, наче в комп'ютерній грі, повністю підпорядковані задуму сценариста. Тут, наче в містичному триллері, померлі влаштовують скандали та плетуть інтриги. Тут діти живуть до народження і народжуються до зачаття. Тут поеми друкуються ще до їхнього написання.

Аби переконатися в цьому, розглянемо кілька епізодів фільму. Одна із перших його сцен стосується скандальної п'єси "Собачий острів", після якої Бена Джонсона було заарештовано. Згодом Едвард де Вере визволяє драматурга із в'язниці та пропонує, щоб той ставив його п'єси під своїм ім'ям. Достеменно відомо, що постановка цієї п'єси й арешт відбулися у 1597 р. Тож, за логікою фільму, саме тоді твори графа за посередництвом Бена Джонсона вперше потрапили до рук напівграмотного й злодійкуватого вихідця зі Стретфорда і саме тоді публіка вперше мала почути про такого драматурга, як Вільям Шекспір. Проте, з історичних джерел відомо, що насправді на той час Шекспір уже був відомий як автор щонайменше шести історичних хронік, шести комедій, трьох трагедій, а також двох поем – "Венера і Адоніс" (1593) та "Лукреція" (1594). Отже, вже на початку фільму очевидною є розбіжність у датах.

Цей зсув у часі спричинює велику плутанину і навіть породжує привидів та різноманітних фантомів. Спочатку в театрі на ви-

ставі вищезгаданої п'єси "Собачий острів", тобто, за версією авторів фільму, у 1597 р., серед глядачів ми бачимо веселого й енергійного драматурга Крістофера Марло. І все було б добре, якби з історичних джерел ми не знали, що він уже помер чотири роки тому. Аналогічна ситуація і в наступному епізоді фільму: Граф Оксфорд, повернувшись із театру додому, має неприємну розмову зі своєю дружиною Анною, яка насправді померла ще у 1588 р. Утім, такі елементи містики для режисера популярних фантастичних блокбастерів, вочевидь, можна вважати цілком природними. Привиди і потойбічні явища – звичайна річ у сучасному та й не тільки в сучасному (згадаймо, хоча б Шекспірового "Гамлета") мистецтві. Інша справа, коли людина майбутнього матеріалізується у минулому.

Саме це відбувається в "Анонімі" з Робертом Сесілом, який, ще не народившись, постає у вигляді хлопчика років десяти. Мова йде про той епізод, коли юний Едвард, щойно втративши батька, приїздить до будинку свого опікуна Вільяма Сесіла, де спілкується із сином господаря Робертом. Якщо враховувати той факт, що ця подія відбувалася у 1562 р., коли помер Джон де Вере, а Роберт Сесіл народився лише у наступному 1563 р., то можна припустити, що герой Р. Еммеріха зустрівся та перекинувся кількома словами з фантомом, таким собі "гостем із майбутнього". Нетривіальне, маємо визнати, режисерське рішення!

Однак найбільш оригінальною, і навіть до певної міри евристичною, творчою знахідкою авторів фільму, безперечно, можна вважати сцену кохання графа Оксфорда і королеви Єлизавети та наступне народження сина Генрі, майбутнього графа Саутгемптона. Тут взагалі не обійшлося без дива. Справа у тому, що в "Анонімі" ця подія відбувається одразу ж після повернення Едварда з Європи, тобто, за всіма історичними джерелами, у 1576 р. Однак народився Генрі Різлі граф Саутгемптон, і це достеменно відомо, ще у 1573 р. Тобто у фільмі коханці примудряються зачати дитину, яка вже народилася трьома роками раніше.

На жаль, різноманітних хронологічних розбіжностей, історичних нісенітниць і алогічностей в "Анонімі" безліч. Можна ще згадати про те, як померлий у 1598 р. Вільям Сесіл обговорює із сином постановку "Гамлета", насправді здійснену на початку 1600-х рр., про те, що поема "Венера і Адоніс" виходить друком уже після прем'єри "Гамлета", а не навпаки, як це було в житті, що першу постановку історичної хроніки "Генріх V", яка відбулася у 1599 р., автори переносять на часи короля Якова. Найбільш прикрим залишається той факт, що автори фільму дозволили собі абсолютно необґрунтоване потрактування особистості Вільяма Шекспіра, внаслідок якого спотворюється образ геніального англійського драматурга. У псевдобіографічній кіноверсії Р. Еммеріха він постає неписьменним, шахраюватим, хтивим і жадібним до грошей авантюристом, до того ж ще й вбивцею та негідником.

Висновки. Отже, фільм "Анонім" не можна вважати історичною, чи навіть альтернативно-історичною, стрічкою. Ця постмодерністська спекулятивна фікція, в якій із комерційною метою задіяні реальні історичні особи, – яскравий продукт так званої шекспірівської індустрії, приклад доволі вдалого в економічному аспекті використання популярного бренда "Вільям Шекспір". Навряд чи можна назвати цей фільм антистретфордіанським. Адже антистрефордіанці, вибудовуючи свої гіпотези, здебільшого намагаються вписуватися у хронологію постановок і друку шекспірівських творів. Відстоюючи свого кандидата в Шекспіри, вони прагнуть зберігати загальну логіку історичних подій та добирають аргументи згідно з нею, іноді, щоправда, ігноруючи або специфічно трактуючи окремі дати і факти. У фільмі ж Р. Еммеріха історичний процес та хронологія шекспірівських творів повністю перекручується або ігнорується, а логіка подій підпорядковується виключно авторській ідеї, жодним чином не корелюючись з реальною історією єлизаветинської Англії. Герої фільму під іншими іменами з не меншим успіхом могли б жити в іншій, навіть вигаданій країні, а інтрига цілком могла б стосуватися, приміром, музичних або живописних творів якогось анонімного генія. Утім, комерційний успіх такого фільму, без імені Шекспіра, був би, напевне, менш гарантованим.

Список використаної літератури

1. Добсон М. Про "Аноніма" / М. Добсон // Ренесансні студії / [гол. ред. Н.М. Торкут]. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Вип. 16–17. – С. 285–290.
2. Липков А.И. Шекспировский экран / А.И. Липков. – М. : Искусство, 1975. – 351 с.
3. Пронкевич О. Шекспір і популярна культура / О. Пронкевич // Шекспірівський дискурс / [гол. ред. Н.М. Торкут]. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – Вип. 1. – С. 262–271.
4. Burnett M.Th. Filming Shakespeare in Global Marketplace / M.Th. Burnett. – Haundmills ; Basingstoke ; Hampshire : Palgrave Macmillan, 2012. – 227 p.
5. Chambers E.K. William Shakespeare. A Study of Facts and Problems : in 2 vol. / E.K. Chambers. – Oxford : Oxford University Press, 1930. – V. 2. – 1024 p.
6. Greene R.A Groatsworth of Wit (selection) / R.A. Greene // Renaissance England. Poetry and Prose from the

Reformation to the Restoration / [ed. by R. Lamson and H. Smith]. – N.Y. : W.W. Norton, 1956. – P. 427.
7. Johnson B. To the memory of my beloved, the author, master William Shakespeare and what he hath left us / B. Johnson / Complete Works of William Shakespeare / [ed. by P. Alexander, G. Greer]. – Glasgow : HarperCollins, 1994. – P. Xliv–xliv.
8. Shakespeare on Film / [ed. by R. Jackson]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 349 p.
9. Watson N.J. The Literary Tourist / N.J. Watson. – Haundmills ; Basingstoke ; Hampshire : Palgrave Macmillan, 2008. – 244 p.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013.

Торкут Н.Н. “Аноним” Роланда Эммериха в контексте антистретфордианской полемики

В статье представлен анализ соотношения авторской концепции фильма “Аноним” Р. Эммериха и оксфордианства как одного из течений современного антистретфордианского дискурса. Литературоведческий экскурс в историю и теорию так называемого “шекспировского вопроса” создает необходимые основания для осуществления компаративного исследования, в ходе которого фактографический элемент кинофильма сопоставляется с доподлинно известными сведениями о жизни Вильяма Шекспира и Эдварда де Вере. Это позволяет выявить ряд историографических неточностей, которые искажают официально признанные биографии двух известных исторических фигур. В фильме Р. Эммериха исторический процесс и хронология шекспировских произведений полностью искажаются, а логика событий подчиняется авторскому видению, практически не коррелируясь с реальной историей елизаветинской Англии.

Эта киноверсия шекспировского вопроса иллюстрирует тезис о том, что современное искусство использует биографии культовых личностей исключительно ради эффектной интриги и коммерческой пользы. Итак, фильм “Аноним” – постмодернистская спекулятивная фикция, в которой с коммерческой целью задействованы реальные исторические лица, – это не просто яркий продукт так называемой шекспировской индустрии, а скорее пример симулякризации популярного бренда “Вильям Шекспир”. Такая тенденция не просто размывает устоявшиеся границы наших представлений о ключевой фигуре западного литературного канона, но и таит в себе угрозу тотальной деконструкции образа гениального английского драматурга.

Ключевые слова: *В. Шекспир, “Аноним”, антистретфордианство, оксфордианство, фильм, биография.*

Torkut N. “Anonymous” by Roland Emmerich in the context of the Shakespeare authorship debates

The given article is aimed at analyzing the correlation between the recent American film “Anonymous” (2011) by Roland Emmerich and the Oxfordian theory which has of late become one of the most visible strands in the Shakespeare authorship controversy. The scholar starts with a sketch on the history of various attempts to persuade the world that Shakespeare’s works were not written by the son of a gloves maker. It creates the background for further comparative insight into the essence of the factual level which underlies the script of the film. The roots of the Oxfordian version can be traced back to the beginning of the 20th century. Still the arguments put forward by the proponents of the Oxfordian hypothesis remain insufficient.

In the screen version under consideration Edward de Vere, 17th Earl of Oxford has been proposed as the principal claimant for the whole Shakespeare’s canon. However, the trustworthiness of this suggestion can be questioned altogether if the script is juxtaposed with the biographical background of W. Shakespeare and the represented blue-blooded candidate.

The author of the article discloses the shortcomings of the film that pretends to be an integral element of Oxfordian discourse and reveals many examples of historical inaccuracy distorting the traditionally accepted biographies of both personalities. It is claimed that the scriptwriter ignores true evidence from the life of the Great Bard and Edward de Vere as well. Destructed vision given through the cinema medium is in no way related to the real history of the Renaissance England. The film itself is a vivid illustration of a postmodern cultural practice dealing with disrupting biographies of a genius for the sake of an outrageous intrigue or a commercial success.

The scholar claims that the film “Anonymous” is not only a postmodern fictitious sample of so called “Shakespeare-based industry”, but also a clear example of utilization wide-spread brand “William Shakespeare” and transforming it into a vivid simulacrum. This tendency violates the established borders of our conception of a key figure in the Western literary canon as well as conceals the danger of total Great Bard’s image deconstruction.

Key words: *William Shakespeare, “Anonymous”, authorship question, Oxfordian theory, film, biography.*

УДК 82.09:930.85:7.036/.038

О.Т. Бандровська

ПОНЯТТЯ "ЦИВІЛІЗАЦІЯ", "КУЛЬТУРА", "НОВИЙ ЧАС": ПАРАЛЕЛІ ТА ДИХОТОМІЇ

У статті досліджено інтерпретаційний потенціал концептів "цивілізація", "культура", "Новий час". Показано, що семантичні поля термінів "цивілізація" і "культура" перетинаються і накладаються один на одного таким чином, що їх слід усвідомлювати як невід'ємний аспект чи, навіть, внутрішню якість кожного з них. Полісемантичність цих понять рефлектує на інші рівні культурологічних узагальнень і пояснює взаємопов'язаність понять "Новий час", "сучасність", "модернізм". Визначено необхідність дослідження естетичного Модерну і модернізму в літературі в контексті вивчення історії цивілізації та культури.

Ключові слова: *цивілізація, культура, Новий час, людина, художня література.*

Люсьєн Февр, французький історик, засновник школи "Анналів" – історичного напряму, що вплинув на світову історіографію XX ст., слушно зауважував, що в лексиконі культури існує близько десяти термінів, які слід ретельно вивчати спеціалістам: "Це терміни, смисл яких, більше чи менше окреслений словниками, продовжує еволюціонувати разом з розвитком гуманітарних знань, постають перед нами збагаченими, якщо можна так висловитися, всією історією, крізь яку вони пройшли <…> це не прогрес окремої науки чи думок, що обертаються в одній і тій самій сфері, це прогрес усіх дисциплін, усіх знань" [7, с. 239].

До таких термінів, що дають змогу кожному поколінню вчених реконструювати етапи розвитку наукової думки і, що є найсуттєвішим, історію та закономірності розвитку людського суспільства у світовому просторі, належать концепти "цивілізація" і "культура". Важливу роль вони відіграли в науковому знанні XVIII–XIX ст. і залишили за собою провідне місце в пізнавальній ситуації гуманітарного знання XX – початку XXI ст. Їхня полісемантичність не тільки породжує впродовж останніх двох століть низку теорій цивілізації та теорій культури, а й рефлектує на інші рівні культурологічних узагальнень: зокрема, такі поняття як "Новий час", "модернізм", "сучасність" також мають значний інтерпретаційний потенціал.

Мета статті – проаналізувати інтерпретаційний потенціал концептів "цивілізація", "культура", "Новий час".

Ідею цивілізації як вищої прогресивної стадії еволюційного процесу людства після періодів дикості та варварства було вперше сформульовано всередині XVIII ст. У підході просвітників (О. Мірабо, Ш. Монтеск'є, П. Гольбаха, М. Кондорсе у Франції, А. Фергюсона, Г. Міллера в Шотландії), а також учених XIX ст. переважала ідея однолінійного розвитку. Так, французький історик Ж. Гізо називав два найважливіших елементи цивілізації – розвиток розуму і соціальний розвиток, єдність і синхронність яких слугували вдосконаленню цивілізації. Учений часто використовував цей термін у множині, однак залишався на позиції однолінійної схеми. Він вважав, що існують цивілізації, їх потрібно вивчати, аналізувати, анатоміювати – кожну окремо і за посередництвом їх самих, але над ними є ще Цивілізація та її рух, безперервний, якщо не прямолінійний, Цивілізація та її прогрес [7, с. 273].[1] Лінійно-стадіальний різновид цивілізаційного підходу був суттєво розширений у другій половині XIX – на початку XX ст., коли з'явилися і були обґрунтовані теорії локальних цивілізацій (Гобіно у Франції, Рюкерта в Німеччині, Данилевського в Росії). У XX ст. виникли цивілізаційні концепції М. Вебера, О. Шпенглера й А. Тойнбі, було сформовано переліки основних цивілізацій, створено методології їх виділення та порівняльного аналізу – за мовним принципом, культурним впливом, ступенем розвитку економіки, наявністю великих релігій, а також з'ясовано механізми міжцивілізаційної взаємодії.

Узагальнений підхід до визначення концепту "цивілізація", в якому враховуються різні точки зору (представники синергетики тлумачать їх як несуперечливі), дає змогу вважати цивілізацію світ-системою (world system) із такими характеристиками: "просторові кордони встановлюються межами постійних практичних взаємодій, особливо політично-військово-дипломатичних; це соціальні системи з коекстенсивним (однакової протяжності в часі чи просторі) державним та суспільним устроєм (зазвичай система територіальних держав); цивілізації, як правило, належать до просторово більшої

© Бандровська О.Т., 2013

[1] Завдяки розвиткові лінійно-стадіальної теорії цивілізації на зламі XVIII і XIX ст. у центрі уявлень про історичний час постало поняття "прогрес", тісно пов'язане з історичним оптимізмом ліберальної ідеології. Його вплив змінив перебіг історії й образ навколишнього світу. Попередньо розірвані в часі та просторі вияви розуму було об'єднано в рамках єдиного процесу [4, с. 370–371].

частини ойкумени (світ-економіка); цивілізації не зумовлені взаємопов'язаністю культур або культурних систем, вони є, можливо, завжди, полікультурами" [10, с. 55]. Цивілізацію, таким чином, можна розглядати як макросуспільство, що визначається певною множиною чинників – національних, державних, економічних, лінгвістичних, релігійних.

Термін "культура", так само як і термін "цивілізація", має неоднакове смислове наповнення в різні історичні періоди: так, стародавні греки використовували поняття "пайдейя" (виховання, внутрішня культура), через яке вирізняли себе серед варварів, а римський філософ Цицерон вперше вжив слово "культура" в переносному значенні (до нього воно мало в Римі прикладне значення – вдосконалення чогось – правил поведінки чи мови, наприклад), назвавши філософію "культурою душі" ("Тускуланські бесіди"); у Середні віки і добу Відродження "культура" асоціювалась із цивілізованою поведінкою, гуманітарними знаннями і майстерністю в мистецтвах. Важливо, що починаючи з XVIII ст. частотність цього терміна в науковій літературі поступово зростає. Простежуючи історію концепту "цивілізація", Л. Февр у своїй програмній статті "Цивілізація: еволюція слова і групи ідей" звертається також до історії терміна "культура" і показує, що він виникає як аналітичний майже одночасно з поняттям "цивілізація" і має різні тлумачення, наприклад, не конфліктуючи з поняттям "цивілізація" у Франції, чи набуваючи особливих акцентів у німецькій гуманітаристиці [7].

За останніх три століття концепт "культура", так само як і концепт "цивілізація", набув значної змістової глибини, але до сьогодні не отримав сталої дефініції, що засвідчує його концептуальну відкритість. Враховуючи аксіологічний, технологічний, інформаційний та інші підходи до визначення культури, продуктивним є, на нашу думку, синергетичне розуміння культури як надскладної, відкритої, саморганізаційної системи, при цьому "культура в її цілісному існуванні як система всіх доступних людині форм духовної, матеріальної та художньої діяльності повинна розглядатись як взаємопов'язана єдність її основних підсистем" [5, с. 11]. Важливо, що в межах культури художня культура виділяється в особливу підсистему.

Таким чином, цивілізація не є ідентичною культурі. Більше того, існує точка зору, найкраще висловлена О. Шпенглером у праці "Занепад Європи", згідно з якою "цивілізація" і "культура" є протиставними поняттями і питання "що таке цивілізація, яку розуміють як логічний наслідок, завершення і наслідок культури?" [9, с. 68] виступає одним із головних питань історії та філософії. Німецький філософ вважає, що "цивілізація – це крайні та штучні стани, <…> завершення, вони виникають як здійснене за становленням, як смерть за життям, як нерухомість за розвитком…" [9, с. 68]; це, на його думку, вмирання міфу і механізація життя. Культуру вчений називає "прафеноменом, здійсненням душевних можливостей" [9, с. 399], культура живе лише в душах людей, що живуть смислами і цінностями певної культури.

Отже, людина, її культура та духовне життя декларуються у теоріях цивілізації як основоположний пріоритет. У цілому вся тривала історія досліджень цих термінів і феноменів, які вони визначають, дає підстави стверджувати, що *семантичні поля термінів "цивілізація" і "культура" перетинаються і накладаються один на одного таким чином, що їх слід усвідомлювати як невід'ємний аспект чи, навіть, внутрішню якість кожного з них*.

Упродовж XX ст. цивілізаційні та культурологічні дискусії розгортались навколо аналізу Нового часу як принципово значного періоду в розвитку цивілізації, оскільки саме в цей проміжок цивілізаційного розвитку формується й усвідомлюється феномен Заходу – Західної цивілізації в її сучасних обрисах, а також з'являються й оформлюються дві цивілізаційні мегамоделі Заходу і Сходу.

Якщо в перші десятиліття XX ст. основний зміст цих дискусій був пов'язаний із виявленням сутнісних характеристик доби Модерн, то в другій половині XX ст. акцент зміщується в бік питання завершення Нового часу, переходу доби Модерн у постмодерний стан. Відтак, аналіз Нового часу безпосередньо пов'язаний із його періодизацією. Якщо його початок, так чи інакше, датують добою великих географічних відкриттів, подіями англійської буржуазної революції, Реформації, то дискусія про завершення Нової історії триває ще і сьогодні. Першу світову війну називають завершальною подією цього тривалого періоду історії Західної цивілізації, однак багато хто з представників цивілізаційного підходу розглядають Модерн як незавершений етап, як цивілізаційний проект, що охоплює сучасність (наприклад, Ю. Габермас).

Однією з визначальних рис Західної цивілізації, яка увиразнилась у понятті "Новий час", є характерний для неї впродовж усієї історії **соціокультурний динамізм** – динамізм, який тісно пов'язаний із вкоріненою раціональністю мислення, індивідуалізмом, іншими рисами "європейського феномену": «Європа реалізовувала переваги своєї еволюційної соціокультурної моделі тоді, коли всі її конкуренти в боротьбі за роль локомотиву глобалізації вже вичерпали свій цивілізаційно зумовлений потенціал динамізму.

Саме це в кінцевому рахунку дало Заходу змогу нав'язати світові свої правила й умови глобалізації, проголосити власні цінності "універсальними"» [1, с. 13]. Про динамічність, властиву західній культурі та мистецтву, пише О. Шпенглер: "…певний динамічний центр – смисл західноєвропейської перспективи в картинах, сцені, парках, смисл внутрішнього виду соборів. Подібного не знала жодна інша культура" [9, с. 429]. І хоча сьогодні вчені, розмірковуючи про глобалізаційні процеси, говорять про "третій шлях", який повинен базуватись на синтезі двох цивілізаційних моделей – Заходу і Сходу, однак, власне модель Західної цивілізації, її цивілізаційний код фундує основи глобальної цивілізації.

В історичному аспекті початки доби Модерн ототожнюються з індустріальною революцією (оформлення економічної системи), виникненням буржуазно-демократичної форми державності, формуванням широкого культурного руху Просвітництва.

Аналізуючи зміст поняття "Модерн", німецький соціолог, історик та економіст М. Вебер акцентував увагу на його соціальному смислі та довів, що інтелектуалізація і **раціоналізація** є тими сутнісними рисами, які надали єдності всій добі Модерну. "В усіх культурах, – писав учений, – існували різноманітні раціоналізації в найрізноманітніших життєвих сферах <…> питання зводиться до того, щоб визначити своєрідність західного, а в його межах сучасного західного раціоналізму і пояснити його розвиток" [2, с. 55]. Учений зупиняється на антропологічному аспекті проблеми, вважаючи його найскладнішим, адже і раціональна техніка, і раціональне право, і економічний раціоналізм залежать від здатності та відкритості людей до певних видів практично-раціональної життєвої поведінки. Це означає, що життєвому простору і поведінці людини також притаманні певні, специфічні типи раціоналізації, тому їхнє виявлення, вплив, каузальні взаємозалежності, "які можна пояснити як реакції на долю людства і середовища" [2, с. 59], дадуть змогу не лише уточнити, а й повноцінно оцінити загальний стан культури в той чи інший період цивілізаційного розвитку, простежити динаміку розгортання/згортання/зміни типів раціоналізму.

Із цієї точки зору досліджень раціоналізму в сфері соціально-економічних практик недостатньо, щоб пояснити розвиток раціоналізму доби Модерн. Вивчення специфіки художнього мислення, того як "працюють" моделі раціоналізму в мистецтві, зокрема в художній літературі, на наш погляд, є невід'ємною складовою питання і про цивілізаційні межі, і про змістовий характер культурного Модерну.

За М. Вебером, Модерн у культурі виявив себе у розщепленні метафізичної й релігійної картин світу, у диференціації й інституалізації науки (початки фундаментальних природничих наук датують XVIII ст.), у виокремленні сфери моралі та мистецтва. "Проект модерну, – переконаний Ю. Габермас, – сформульований у XVIII ст., полягає в тому, щоб неухильно розвивати об'єктивуючі науки, універсалістські основи моралі та права і мистецтво зі збереженням їхньої своєрідної природи, але одночасно і в тому, щоб вивільняти когнітивні потенціали, що нагромадились, з їхніх вищих естетичних форм і використовувати їх для практики" [8]. Адже, як вважає філософ, ця думка є співзвучною із думкою М. Вебера, просвітники вірили в те, що мистецтво і наука сприятимуть не лише підкоренню природи, а й розумінню світу і людини, моральному вдосконаленню та навіть щастю людини. Важливо, що саме із цього періоду бере початок "внутрішня історія наук, теорії моралі, права, мистецтва", тобто, за Ю. Габермасом, зароджується культура експертів. Невипадково, системне теоретичне осмислення цивілізаційного розвитку бере свій початок у XVIII ст.

Автор праць із філософської антропології, німецький філософ і католицький богослов середини XX ст. Р. Гвардіні також безпосередньо пов'язує виникнення поняття "культура" з розвитком науки Нового часу, а результатом піднесення наукового знання називає появу техніки, яка виступає квінтесенцією діяльності. Прикметно, вважає Р. Гвардіні, що наука, політика, економіка, мистецтво, педагогіка поступово свідомо відділяються від віри і вибудовують себе автономно, але «кожна окрема сфера обґрунтовує себе таким чином, що вони утворюють спільне, що є одночасно їхньою спільною основою. Це і є "культура" самостійного людського творення…». Відтак, людина повинна самостійно обґрунтувати собою смисл духовного життя: "Пробуджується зовсім інше відчуття. Людина стає важливою сама собі; Я, і, в першу чергу, дуже непересічне, геніальне Я, стає критерієм цінності життя" [3].

Таким чином, культурно-історичний розвиток Західної цивілізації нарівні з досягненнями науки і техніки, з розвитком правової свідомості, нової трудової етики пов'язаний із **проблематикою людини**. У XX ст. неодноразово висловлювалась думка про те, що філософська антропологія також бере початок від Нового часу. Першим, хто порушив питання про людину в постренесансну добу, був Б. Паскаль. Видатний учений середини XVII ст., аналізуючи постгаллілеєву картину світу, вказав на трагічність людської екзистенції, очевидно, тому його слова залишаються актуальними вже понад три століття і суголосними екзистенціалізму

XX ст.: “Я не знаю, хто скерував мене у світ, я не знаю, що таке світ, що таке Я. Я не знаю, що таке моє тіло, що таке мої почуття, що таке моя душа, що таке та частка мого Я, яка мислить, що я промовляю, яка роздумує про все і про себе саму і все ж знає себе не більше, ніж все інше <…> Я бачу з усіх боків лише нескінченності, які заключають мене у себе як атом <…> Все, що я усвідомлюю, це лише те, що я повинен скоро померти, але те, чого я більше за все не знаю, це смерть, якої я не вмію уникнути. Як я не знаю, звідки я прийшов, так само точно не знаю, куди піду <…> Ось мій стан…” [6, с. 145]. Через півтора століття, вже у новій культурній атмосфері, коли механістична картина світу, побудована раціоналізмом Нового часу, перестала відповідати образу людини XIX ст., І. Кант розгорнув антропологічну проблематику в новому напрямі – напрямі креативної людини, що існує в онтологічному розриві між світом природи і світом свободи.

Висновки. Окреслені видатними вченими XX ст. – М. Вебером, А. Тойнбі, О. Шпенглером та іншими – аксіологічні домінанти доби Модерн дають змогу перевести аналіз нової ситуації людини в світі, яка, на наш погляд, у цей проміжок цивілізаційної історії стає її головним змістом, у площину естетичного режиму мистецтва та розглянути комплекс питань про естетичний модерн і модернізм у літературі в контексті вивчення історії цивілізації та культури.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Д.М. Мир-системный и цивилизационный подходы: противоположность или взаимодополнительность? / Д.М. Бондаренко // История и синергетика. – М. : КомКнига, 2005. – С. 7–16. – (Синергетика в гуманитарных науках).
2. Вебер Макс. Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер // Избранные произвидения / сост., общ. ред. Ю.Н. Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
3. Гвардини Романо. Конец Нового времени [Электронный ресурс] / Романо Гвардини // Конец нового времени. Феномен человека. Антология. – М., 1993. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/04_g/gva/rdini.htm (библиотека Якова Кротова).
4. Ионов И.Н. Теория цивилизаций от античности до конца XIX века / И.Н. Ионов, В.М. Хачатурян. – СПб. : Алетейя, 2002. – 384 с.
5. Каган М.С. Общее представление о культуре / М.С. Каган // Введение в культурологию / под ред. Ю.Н. Солонина, Е.Г. Соколова. – СПб., 2003. – С. 6–14.
6. Паскаль Блез. Думки / Блез Паскаль ; пер. з франц. А. Перепаді, О. Хоми. – К. : Дух і літера, 2009. – 704 с.
7. Февр Люсьен. Бои за историю / Люсьен Февр. – М. : Наука, 1991. – 629 с. – (Научное издание. Памятники исторической мысли).
8. Хабермас. Доклад 1980 г. [Электронный ресурс] / Хабермас. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/Hab_Modern.php.
9. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер. – Новосибирск : Наука, 1993. – 592 с.
10. Wilkinson David. Civilizations, World Systems and Hegemonies. Fundamentals of a civilizations-as-world-systems approach / David Wilkinson // World-System History: the Social Science of Long-Term Change / edited by R.A. Denmark, 2000. – P. 54–84.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Бандровская О.Т. Понятия “цивилизация”, “культура”, “Новое время”: параллели и дихотомии

В статье исследован интерпретационный потенциал концептов “цивилизация”, “культура”, “Новое время”. Показано, что семантические поля терминов “цивилизация” и “культура” пересекаются и накладываются друг на друга таким образом, что их следует осознавать как неотъемлемый аспект или даже внутреннее качество каждого из них. Полисемантичность этих понятий рефлектирует на другие уровни культурологических обобщений и объясняет взаимосвязанность понятий “Новое время”, “современность”, “модернизм”. Определена необходимость исследования эстетического Модерна и модернизма в литературе в контексте изучения истории цивилизации и культуры.

Ключевые слова: *цивилизация, культура, “Новое время”, человек, художественная литература.*

Bandrovs’ka O. Concepts “civilization”, “culture”, “Modern Times”: parallels and dichotomies

The article examines the interpretive potential of concepts “civilization”, “culture”, and “Modern Times”. Civilization is considered as macrocommunity determined by a set of factors – national, state, economic, linguistic, religious ones. Taking into account axiological, technological, informational, and other approaches to culture, understanding of culture as a supercomplex and open system seems

productive. It is important that fiction makes a particular subsystem within the culture. Human being, human culture and spiritual life are declared a fundamental priority in the theories of civilization. It is shown that the semantic fields of terms "civilization" and "culture" intersect and overlap in such a way that they should be aware of as an integral aspect or even the inner quality of each other.

Throughout the 20th century civilizational and cultural debate unfolded around analyzing Modern Times as a fundamentally significant period in the development of civilization, since in this period Western civilization in its modern shape was being formed. The defining characteristics of Modern Times are the sociocultural dynamism, intellectualization, problems of man. Axiological dominant of Modern Times allow to transfer analysis of the new situation of man in the world in the plane of the aesthetic regime of art and to consider the complex issues of aesthetic Modern and literary Modernism in the context of the history of civilization and culture.

Key words: *civilization, culture, Modern Times, human being, fiction.*

УДК 820(73)

К.В. Тарасенко, Т.В. Шадріна

МОДИФІКАЦІЇ РОМАННОГО ЖАНРУ В ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті зібрано та систематизовано парадокси наукової рецепції романного жанру в другій половини XX ст., на матеріалі художніх творів репрезентовано основні романні модифікації в зарубіжній літературі доби постмодернізму.

Ключові слова: *роман, модифікація, постмодернізм.*

До аксіоматичних постулатів сучасної жанрології належить теза про жанрову неунормованість роману, який, за зауваженням Т. Денисової, "не став і ніколи не стане канонічним, бо має невичерпні джерела руху – ту реальну дійсність, у безпосередньому контакті з якою він розвивається" [7, с. 4]. Про відсутність єдиних жанрових критеріїв романного слова в його русі від античності до постмодернізму пишуть як вітчизняні, так і зарубіжні літературознавці: його називають "жанром без формули" (В. Дончик) [8, с. 3], підкреслюють концепційну необмеженість роману (Д. Затонський, І. Кошелівець) [9, с. 22; 15, с. 98], наголошують на здатності цього жанру взагалі не мати будь-яких правил [38, с. 2].

Саме неканонічний характер роману та його спроможність жваво реагувати на об'єктивну реальність, яка постійно змінюється, помітно ускладнюють вивчення історико-літературної специфіки цього епічного жанру. Думається, що осмислення жанрової природи роману на теоретичному рівні постає необхідним кроком на шляху вивчення художньої своєрідності будь-якого роману. На важливості й необхідності включення до орбіти наукового осмислення результатів генологічних розвідок наголошують сучасні теоретики літератури. Як вважає авторитетна українська дослідниця Н. Копистянська, осмислення жанрової сутності художнього тексту постає першим етапом роботи над ним [14, с. 6].

Роман доби постмодернізму народжений у лоні індивідуально-авторського типу художнього мислення, де письменник навряд чи орієнтується на певний канон, а радше "доактуалізує" власний твір за рахунок уже відомих романних форм і модифікацій. Тож перш ніж охарактеризувати роман постмодерністський, варто було б спочатку осмислити наукові здобутки сучасної жанрології в царині роману й концептуалізувати ключові положення, украй необхідні для адекватного розуміння іманентної сутності романної поетики. Ця аналітика є доцільною для досягнення ***мети*** написання цієї ***статті*** – пунктирно окреслити шляхи розвитку романного жанру в другій половині XX ст.

Прослідковуючи етапи розвитку генологічної думки про роман, варто звернути увагу на такі факти. По-перше, 20-ті рр. XX ст. відзначаються появою певної кількості концепцій, об'єднаних тезою про так звану "смерть роману" (Ж. Берль, Е. Кіш, Ф. Моріак, Х. Ортега-і-Гасет). Приміром, Х. Ортега-і-Гасет пише: "Жанр роману, якщо й не вичерпався остаточно, то безперечно доживає свого віку. Він зазнає такого браку можливих сюжетів, що письменник вимушений компенсувати його вишуканістю решти необхідних для цілісності роману компонентів" [26, с. 276]. Ж. Берль зазначає, що "підірвано самі основи романічного зображення"; Ф. Моріак підмічає "втрату прагнення до ідеалу" і внаслідок цього втрату гостроти конфліктів; Е. Кіш упевнений, що "роман не має майбутнього" і є "літературою минулого сторіччя" [цит за 14, с. 141].

По-друге, у 60-ті рр. XX ст. представники школи "нового роману" (М. Бютор, А. Роб-Гріє, Н. Саррот, К. Сімон) зазначають, що техніка написання класичної форми роману є вже вичерпаною і йому не потрібен сюжет та головний герой, а отже, за часів модернізму роман втратить прописку в системі жанрів. Утім, Т. Мотильова вважає, що "концепція "смерті роману" в різноманітних його варіаціях була спрямована проти роману як інструменту пізнання соціальної дійсності та впливу на неї" [25, с. 58]. Угорський учений Б. Помогач пише, що «французький "новий роман" з його зухвалими деклараціями та штучно побудованою теорією позбавляє героя (якщо взагалі в цьому випадку можна говорити про "роман" і "героя"!) атрибутів, які його визначають: певного характеру, індивідуальності та прагнення до життєвої вірогідності…» [27, с. 34]. Слушність тези "новороманістів" про відсутність сюжету та героя у творі була поставлена під сумнів американським письменником Дж. Бартом: "Французькі романісти відкидають сюжет та характер. Але сюжет у романі – те ж саме, що і мелодія в музиці, він необхідний. І якими б переконливими не були аргументи теоретиків, котрі проголошують смерть індивідууму в часи масової культури, кожен із нас продовжує вважати себе індивідуальністю.

© Тарасенко К.В., Шадріна Т.В., 2013

А тому в романі необхідний характер, герой, персонаж" [цит. за 6, с. 31].

Однак, останніми роками в наукових працях дедалі частіше йдеться про естетичну значущість "нового роману", його незаперечну роль в історико-літературному процесі. Так, відома вітчизняна дослідниця Л. Скуратовська вважає, що "новий роман" робить глядача читачем або співучасником, а також співтворцем, співвинуватцем та співжертвою деякої реальності, а не слухачем автора [31, с. 70]. Як "своєрідне відображення дійсності XX століття" [11, с. 98] розглядає "новий роман" і С. Іванова.

Очевидним є той факт, що жанр роману приречений існувати стільки, скільки існує зумовлений гносеологічною природою людини інтерес до приватної сфери її існування. Як вельми слушно підкреслює М. Римар, "роман вичерпує себе не як жанр, а йдеться радше про зміну історичних форм роману" [30, с. 88].

Полеміка щодо існування роману певною мірою сприяла інтенсифікації дискусії навколо його жанрової своєрідності, про що свідчить велика кількість досліджень. У 60–90-ті рр. XX ст. з'явилася низка фундаментальних літературознавчих праць, присвячених вивченню історичної поетики цього жанру (В. Кожинов, Є. Мелетинський), аналізу його іманентної природи (П. Грінцер, А. Есалнек, Г. Косіков) та різних національних модифікацій (Д. Затонський, О. Михайлов).

Відомий фахівець з французької літератури О. Михайлов вважає "принцип заглиблення у внутрішнє життя" таким, що сприяв формуванню роману як жанру [22, с. 3]. Суголосною є думка Д. Затонського: "Пружиною роману є внутрішній конфлікт, конфлікт особистості та оточуючого її середовища, старого і нового, того, що вмирає з тим, що народжується" [9, с. 10]. Пізніше Н. Лейтес пропонує розширити визначення на "суб'єктивне романне мислення", що містить у собі епічний та романний предмет художнього пізнання й "об'єктивне романне мислення", сфера якого – співвідношення авторського та "чужих" мовлень і свідомості в структурі романного слова [21, с. 19].

Незважаючи на чималий досвід у вивченні роману, інтерес до цього художнього феномену не згасає й сьогодні. Вітчизняні та зарубіжні науковці активно досліджують специфіку романного мислення на межі XX–XXI ст., що відзначено впливом постмодерністських тенденцій на пошук оптимальних шляхів вирішення актуальних проблем у царині жанрологічних студій. На сьогодні генологічні розвідки здійснюються у двох напрямах: перший – орієнтований на розробку нових концепцій або інтерпретацію класичних положень теорії романного жанру (Н. Бернадська, А. Есалнек, Т. Іглтон, Н. Копистянська, О. Михайлов, М. Римар, Н. Тамарченко та ін.), завдання другого полягає у вивченні романних форм і жанрових модифікацій (Т. Бовсунівська, О. Журенко, В. Малкіна, Г. Мережинська, Н. Постова, М. Римар та ін.).

Першим пріоритетним аспектом новітніх генологічних розвідок правомірно вважати формування термінологічного апарату. Аналіз дефініцій роману, запропонованих останнім десятиліттям, дає підстави стверджувати, що більшість науковців суголосні у визначенні таких рис романної поетики, як великий обсяг текстового простору, наявність розгалуженого сюжету, зіткнення людини із середовищем як головний конфлікт у творі. Так, у "Літературознавчому словнику-довіднику" (1997) за редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва роман визначено як найбільш поширений у XVIII–XX ст. епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (іноді віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів [18, с. 604]. Автор "Сучасного словника-довідника з літератури" (2000) С. Кормілов визначає цей вид епіки як "велику, багатогеройну оповідь у прозі зі складним конфліктом. У більш точному сенсі – великий жанр (вид) епічного роду, в якому основну увагу приділено людській особистості в її відносинах з іншими індивідуальностями" [32, с. 423].

Утім, навряд чи можна дати дефініцію романного жанру та вказати його ознаки без конкретизацій та уточнень. Літературознавець В. Халізєв пише: "У кожного, хто намагається охарактеризувати роман… в його загальних та необхідних рисах, виникає спокуса свого роду синекдохи: підміни цілого його частиною" [36, с. 330]. Отже, більшість визначень не претендують на універсальність та всеохопний характер, оскільки вони лише в загальних рисах характеризують жанр. Більше того, теоретики літератури ставлять під сумнів продуктивність спроб однозначної дефініції роману, проголошуючи його "жанрову невизначеність" [19, с. 110].

Таким чином, сучасні науковці продовжують пошуки щодо вирішення проблеми термінологічної визначеності роману.

У довідкових виданнях роман визначається як "жанр епічної орієнтації з настановою на вільну і розгорнуту епічну розповідь про екзистенціальні конфлікти людини" [20, с. 488] або "великий епічний жанр, в основі якого лежить зображення приватного життя людей в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком" [4, с. 264]. У найновішому енциклопедичному виданні літературознавчої енциклопедії роман називають "великим за

обсягом епічним твором, метанаративом, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь, супроводжувана художнім висвітленням актуальних проблем зовнішнього та внутрішнього світу" [17, с. 342].

Українська дослідниця Г. Мережинська в науковій монографії "Російський постмодерністський роман кінця 80–90-х рр. Жанрові модифікації" (2004) наголошує на тому, що саме роман став тією "жанровою формою, в якій найбільш яскраво відбилися художні можливості постмодернізму" [23, с. 118]. Вона виокремлює такі іманентні риси роману, як: мобільність, здатність "романізувати" інші жанри, пластичність, неканонічний характер, потяг до експериментаторства.

Таким чином, аналіз сучасних генологічних розвідок показав, що процес кристалізації терміна "роман" відбувається й донині, незважаючи на чималу кількість теоретико-літературних досліджень більш раннього періоду. У лоні сучасного літературознавства зароджується візія роману не як жанрового різновиду епіки, а скоріше як універсальної структури, сфери, системи, у лоні якої органічно співіснують і історико-діахронічний, і типологічний підходи до розуміння жанру. Роман значно розширює сферу власного існування, виходячи за чіткі та унормовані межі жанрового канону, він не має часових обмежень і здатний утворювати велику кількість модифікацій, уміщувати в собі безліч можливостей для висвітлення конфлікту людини з навколишнім світом.

Важливим аспектом уваги сучасних дослідників теорії роману можна вважати вивчення його жанрових ознак. Так, у літературознавстві другої половини XX ст. відзначається епічний характер романного жанру (О. Галич, А. Есалнек, Є. Мелетинський та ін.). Утім, наукові розвідки початку XXI ст. обґрунтовують тезу про антиепічний характер сучасної модифікації цього жанру (Т. Давидова, Т. Іглтон). Так, Т. Давидова пише про художню структуру антижанру, що "ставить під сумнів цінність ідей, які втілюються, як правило, у творах первинного літературного жанру" [5, с. 148]. Т. Іглтон вважає роман "радше антижанром, аніж жанром" [38, с. 1].

На перехресті двох тенденцій стоїть концепція М. Римара, який вважає роман водночас і епічним, і антиепічним жанром. Епічність роману, за М. Римарем, втілюється в таких рисах, як: оповідний характер, єдність людини та навколишнього світу, розгортання сюжету в площині великого світу тощо [30, с. 9]. Антиепічна природа жанру, як зауважує дослідник, полягає в тому, що, по-перше, героїчний характер епічного героя протистоїть романному, причому останній не завжди відповідає нормам існуючої моралі [30, с. 9]; по-друге, роман не наслідує ідеальні зразки, а перебуває в контакті з незавершеною дійсністю, що визначає його як своєрідний діалог між автором та читачем, причому, з одного боку свідомість читача та незавершена життєва ситуація – з іншого, і є компонентами тієї незавершеної дійсності, з якою вступає в контакт автор.

Більше того, дедалі відчутнішою стає тенденція до виключення роману із жанрової системи, підкреслюється його здатність бути аутсайдером (В. Рід) та антижанром (Т. Іглтон). Так, Л. Рід пропонує "виокремити одну головну рису роману як літературного виду – його здатність бути аутсайдером" [39, с. 6] та витісняє його "за межі внутрішньої романної традиції" [39, с. 6]. Т. Іглтон, як зазначалось вище, схильна відносити роман скоріше до категорії "антижанру", аніж "жанру" [38, с. 1].

Ймовірно, що саме неканонічність роману (Н. Тамарченко) суттєво розширює його власні генологічні потенції, для яких усталені межі романного жанрового канону видаються завузькими. Як слушно підкреслює Т. Давидова, «в історії літератури жанрові модифікації (антижанри) "спалахують" у періоди культурного перелому» [4, с. 150], коли "існує нагальна потреба в переході від одного літературного напряму (що вже вичерпав себе) до іншого (який тільки-но формується)" [цит. за 4, с. 150]. За зауваженням А. Злачевської, у фокусі дослідницької уваги сьогодення перебувають "межові" жанрові моделі, оскільки саме "неканонічні тенденції в жанротворенні і визначають тенденції розвитку літератури" [10, с. 136].

Таким чином, першою ознакою роману є його епічний характер (оповідальність, розгортання подій у площині "людина-світ"). Утім, неканонічний характер жанру, його жанрова неунормованість та контакт із незавершеною дійсністю дають змогу вести мову про здатність роману розширювати власні генологічні можливості, таким чином, порушувати усталений жанровий канон, тобто формально належати до епічного жанру, а в історико-літературній реальності виходити за його межі.

Другою ознакою жанру традиційно вважають наявність романного конфлікту "людина – навколишній світ". На початку XXI ст. сутність головної романної колізії уточнюється та конкретизується. А. Есалнек, послуговуючись термінологічним апаратом соціології, пропонує подати романну ситуацію як "відносини особистості, мікросередовища та середовища" [37, с. 75], оскільки використання вищезазначених понять дає більш конкретне уявлення про відносини між людиною й суспільством. Поняття

"особистість", в інтерпретації А. Есалнек, – це герой, який є носієм певних духовних цінностей та внутрішній світ якого більш-менш значущий [37, с. 75], "мікросередовище" – сукупність героїв-особистостей, які перебувають у певних відносинах між собою, "середовище" – усі інші персонажі, з якими контактують герої і які нерідко простистоять героям-особистостям [37, с. 75].

Українська дослідниця Н. Бернадська посутньою рисою роману вважає "авторську концепцію особи та універсуму", "зображення стосунків, взаємозв'язків і взаємовідштовхувань між суб'єктом та об'єктивним і надприроднім світом (а не лише реальністю)" [3, с. 26]. Отже, другою ознакою роману є розповідь про зіткнення героя як з явищами об'єктивного (реального), так і з явищами надприродного (нереального) світу, тобто йдеться про розширення меж романного художнього світу.

Ще одна риса роману виокремлюється в площині його взаємодії з іншими жанрами. Так, він може не тільки суттєво впливати на розвиток епічних, ліричних або драматичних видів, романізувати їх, а інколи й витісняти на узбіччя літературного процесу, а й, навпаки, вміщувати у власній художній структурі елементи інших жанрів, пародіювати їх, будучи, як підкреслює Т. Іглтон, "гібридом серед літературних форм" [38, с. 6], "потужною плавильною чашою" [38, с. 1]. Отже, прямий (трансформаційний) або зворотний (пародійний) характер інтеракції роману з іншими жанрами постає однією з його жанротворчих характеристик.

У контексті літературознавчої полеміки щодо специфіки кореляції конституентів романної поетики ("автор-герой") варто звернутися до інтелектуального досвіду сучасних дослідницьких методологій. Так, інструментарій герменевтики певною мірою допоможе розширити уявлення про романні межі. Ймовірно, що саме герменевтичний трикутник ("автор-герой-читач") замість дихотомії "автор-герой" більш адекватно відтворює жанрову сутність сучасного роману, оскільки в умовах жорсткої конкуренції роману із сучасними технологіями, урахування "горизонту читацького очікування", долучення потенційного реципієнта до діалогу між автором та героєм сприяють зміцненню лідерської позиції роману як у межах жанрової системи епіки, так і поза нею. Тож не дивно, що читачі постмодерністської літератури стали свідками творення нової романної традиції.

Теза про руйнування класичних жанрових канонів, про "розмивання жанрових меж" у літературі постмодернізму є наскрізною для наукових розвідок, присвячених вивченню сучасного літературного процесу (про що, зокрема, зазначалось вище). Втім, думки літературознавців щодо наслідків цієї руйнації значно різняться. Трансформація роману як жанру зумовлена тими кардинальними змінами, які виникають у сучасному суспільстві й у свідомості всього людства. За словами В. Йєнса: "…Тільки неповне, уривок, фрагмент ще символізують розколотий світ, який перебуває у стані змін… Світ, який за строкатими фасадами постає як неясний, примарний знак, може бути представлений… лише у шифрах…" [цит. за 24, с. 216]. Ситуація тотального хаосу, абсурду, невизначеності в реальному житті (реальність "агонізує" як стверджує Ж. Дерріда) природно спричинює виникнення специфічних художніх моделей перетворення "буття" на "художню дійсність" саме через мистецьке засвоєння абсурдистських умонастроїв і завдяки сучасному хаотично-фрагментарно впорядкованому світогляду. При цьому, логічно, відбувається свідома/несвідома відмова від традиційних схем оповіді й практично повне заперечення класичних жанрових моделей (зокрема роману). На думку теоретиків "нової літератури", навіть саме звернення митців слова до існуючих жанрів нині можна вважати підозрілим, це призводить до "відлучення" від "справжньої" літератури. На думку І. Млєчиної, будь-яка спроба зарахувати сучасний літературний твір до певного жанру загрожує винесенням вироку повної безжиттєвості самому тексту [24, с. 216].

Криза гуманізму в суспільстві, об'єктивна неможливість прогресивних мистецьких ідей гармонізувати сучасний соціум призводить, у свою чергу, до кризових явищ у культурі та літературі, "що набуває в західній Європі та Америці мало не універсального характеру" [12, с. 98]. Відтак, колажування, фрагментизація, "механічний монтаж" стають чи не єдино можливими способами художнього засвоєння сьогоденної дійсності, ключовими поняттями якої є "жах" (історія – це жах, за Дж. Джойсом) та "абсурд". Інакше кажучи, зрушення відбувається як на змістовому, так і на формальному рівнях.

Об'єктивне "бальзаківське" споглядання-розгортання подій у класичному романі XIX ст. поступається "кафкіанській" естетиці суб'єктивізму в модерністській прозі XX ст., а звідти вже недалеко й до постмодерністського роману. Адже попри всі спроби протиставити модернізм і постмодернізм, попри заперечення ідеї творчого наслідування модерністських традицій художньою системою другої половини XX ст., коріння фрагментарної оповіді й безфабульної композиції постмодерного роману, безперечно, слід шукати в естетиці модернізму.

Підпорядкування функцій автора функціям тексту, набуття текстом "універсальних просторово-часових координат" (на перетині

найрізноманітніших культурних кодів), художня практика "текстуального закодовування та нескінченно множинної інтерпретації" явищ дійсності як єдино можливого способу засвоєння останньої, розмивання кордонів між текстами породжує нову концепцію тексту як такого: будь-який текст (про це свого часу говорив Р. Барт) сприймається як частина одного спільного макротексту з усіма можливими (як свідчить Л. Ржанська) "нелітературними дискурсами і… сферами життя, ними описаними", а відтак, перетворення світу на текст (а тексту, у свою чергу, на світ) є питомою рисою світовідчуття XX ст. [29, с. 554]. А отже, текст постає як сукупність ремінісценцій, цитат, алюзій, що продукують культурні коди минулого, забезпечуючи таким способом зв'язок між минулим та сьогоденням, і водночас виражаючи інтенцію автора поєднати "культурні уламки" в єдине ціле та створити таким чином цілісну картину буття.

Піддаючись загальним тенденціям еволюціонування жанрів, роман із замкнутої на собі, завершеної структури з лінійним розгортанням подій, які подаються компетентним оповідачем, трансформується у відкриту, незавершену систему, основним структуротвірним принципом якої часто стає "колаж", що поступово приводить не просто до діалогізму зовсім різних цінностей і світоглядів, а й до зіткнення неозорої кількості смислів і необмеженої полівалентності знаків, символів, зрештою – до повної невпорядкованості і, на думку Л. Ржанської, ентропії як змістового, так і формального рівнів твору [29, с. 548].

Завдяки відкритості структури постмодерного твору виникла можливість активного "конструювання" тексту – індивідуального прочитання його реципієнтом у будь-якому порядку розташування частин. Це так званий прийом "комбінаторної гри" – один із найпоширеніших у літературі постмодернізму. Відтак, звичайною практикою в літературі другої половини XX ст. стало відверте "запрошення" автором зі сторінок "власного роману" моделювати текст на розсуд читача – починаючи від вільного прочитання абзаців і аж до можливості обирати "більш вдалий" на думку останнього фінал твору (романи Х. Кортасара, М. Павича, Дж. Фаулза, Р. Федермана). Із цього приводу автор роману "Хазарський словник" М. Павич зауважує: "Я намагаюсь дати читачеві можливість самому вирішувати, де починається й де закінчується роман, яка зав'язка й розв'язка, якою буде доля головних героїв" [цит. за 13, с. 9]. При цьому яскраво виражена колажність композиції "Хозарського словника", яка дійсно дає можливість читати твір з будь-якого абзацу, узагалі ставить під великий сумнів правомірність зараховувати цей художній витвір до романного жанру в його класичному розумінні.

Актуалізація чуттєвого сприйняття дійсності й деталізація предметного світу стають головними конституентами художньої реальності в німецькій літературі 1970-х рр. – "кельнська школа'' (Р. Брінкман, Д. Веллерсхоф, Г. Гербургер, Г. Зойрен), а також "Група-47" (А. Андерш, В. Вайраух, Г. Ріхтер). Ознайомлення з творчістю німецьких прозаїків цього періоду дає змогу виявити передумови формування жанру роману в добу постмодерну. Це своєрідний "місток" на шляху від авангардистських літературних практик початку XX ст. до власне постмодерністського роману. Для творчості митців цього часу притаманне пізнання світу "через деталі, які споглядаються крізь замкову шпарину…" [24, с. 217]. І тут, безперечно, рельєфно проступає зв'язок з естетикою французького "нового роману": відчутний відгомін "шозизму" А. Роб-Грійє і "тропізмів" Н. Саррот – твори Д. Брінкмана, Д. Веллерсхофа. Митці моделюють реальність із випадкових спалахів свідомості і незначних деталей, асоціацій, уривків подій, моментів і речей предметного світу. У кінцевому результаті тексти, "змонтовані" із випадкових фрагментів буття, позбавлені будь-якої логічної закономірності побудови й не мають жодних формально-семантичних зв'язків між окремими компонентами. При цьому випукло, підкреслено значущими подаються не якісь головні колізії чи центральні персонажі твору, навпаки: акцентуються ті чи інші дріб'язкові деталі, предмети, другорядні факти й миттєві асоціації. Мода на такі "тексти" в 70-ті рр. XX ст. (зокрема, у німецькій літературі) призвела до крайнього загострення кризи романного жанру, повної абсурдизації художнього відтворення дійсності в межах епічного твору: практика монтажу поширилась не лише на механічне конструювання текстів з незначних фрагментів дійсності, у хід пішов усілякий "мотлох сучасного соціально-культурного буття": комбінації з окремих слів, графічні композиції, безглузді анкети, окремі уривки газетних статей, фрагменти радіопередач, віршовані або прозові уривки різних за стилістикою та композиційними особливостями текстів. У зв'язку із цим, безперечно, на думку спадають художні практики початку XX ст. – дадаїстів, сюрреалістів тощо.

Якщо твори аргентинського письменника Х. Борхеса у 40-х рр. XX ст. ("Алеф", "Вавілонська бібліотека", "Другий" та ін.) провокують кардинальний злам у концепції світосприйняття (що почне активно оприявнюватися саме в другій половині XX ст.), то поява змін на формальному рівні в епічному творі простежується, зокрема, у зазначених вище "текстах" (романах) німецької літера-

тури, які, у свою чергу, живляться ідеями колажування тексту, запропонованими різними авангардними течіями початку XX ст. Водночас французька школа "нового роману" взагалі заперечує класичний романний канон, свідомо відкидаючи і традиційні прийоми лінійного розгортання подій, і наявність певною мірою логічно структурованої та хронологічно впорядкованої сюжетної лінії (ліній), і навіть наявність у творі персонажів.

Напрочуд показовими щодо фрагментарності оповіді можна назвати романи англійських прозаїків Дж. Барнса ("Кохання і таке інше", "Як усе було") та Г. Свіфта ("Останні розпорядження", "Світло дня"). Романісти вдаються до психологічного аналізу дрібних побутових сцен (подій), демонструючи читачеві цілісну модель людського буття, сконструйовану з мозаїки незначних повсякденних подій і вражень, що дає змогу визначити їх твори як "психологічну прозу" сучасного типу. Відтворюючи епізоди із життя персонажів за допомогою прийомів "стоп-кадр", "потік свідомості", а також несподівано занурюючи читача у вир абсолютно невідомих перипетій своїх творів, британські прозаїки, як не парадоксально, досягають ефекту реалістичності й цілісності оповіді. Отже, вони нагромаджують "обставини перебігу подій" так, як це часто буває в реальному житті – коли людина раптом потрапляє в незнайоме середовище і починає орієнтуватися там лише з плином часу. Наплив неочікуваних повідомлень, вражень, думок теж нагадує хаотичний потік спогадів, відчуттів, асоціацій, притаманних свідомості кожної людини в її реальному існуванні. Проте найбільш яскраво вираженими характеристиками фрагментарної оповіді володіє роман Дж. Барнса "Історія світу в 10 ½ розділах", який за своєю зовнішньою та внутрішньою організацією фактично протиставляє себе всьому жанровому канону роману. Під загальною назвою об'єднано зовсім різні за змістом, ідейним спрямуванням новели, які не мають між собою нічого спільного, крім образів води й тих чи інших плавзасобів (від ковчега до невеликого човна).

Безперечно, товариське звертання барнсівського героя до читача (наявність якого відчувається майже фізично) у романі Дж. Барнса "Кохання і таке інше" свідчить про появу діалогізму як внутрішнього чинника руху перипетій твору, який приходить на зміну монологічним формам оповіді, коли автор (одноосібно) послужливо повідомляв читачеві про розгортання подій у своєму творі. Ефект фізичної присутності реципієнта в тексті твору ("Привет. Мы уже встречались. Стюарт. Стюарт Х'юз. Да, я совершенно уверен") [2, с. 1] виконує функцію психологічного зближення наратора і читача, а отже, створює атмосферу товариської невимушеності, довірливості, інтимності. Це, у свою чергу, ставить автора й читача на один рівень, зменшує дистанцію між ними, сприяє появі ілюзії співтворчості. Реципієнт, відчуваючи себе майже співавтором творця, усвідомлює свою значущість щодо написання літературно-художнього твору, відчуває відповідальність за долю його героїв. Отже, досягається поставлена митцем художня мета – позірне залучення реципієнта до "творення" тексту. А відтак, укотре життєспроможним виявляє себе бахтінський постулат про діалогічну природу романного оповідання.

Ненадійність наратора (що стало специфічною рисою багатьох постмодерністських творів) провокує появу тези про непевність істини й буття загалом. Показовим у цьому плані є звертання до потенційного читача англійського письменника-постмодерніста Дж. Фаулза, який так пише про свій роман "Жінка французького лейтенанта": "Можливо, я пишу транспоновану автобіографію, можливо, я зараз мешкаю в одному з будинків, які фігурують у моїй оповіді, можливо, Чарльз не хто інший, як я сам у масці. Можливо, все це лише гра […]. А можливо, під виглядом роману я намагаюся втілющити вам збірку есе" [33, с. 107].

У романі "Безсмертя" М. Кундери оповідачеві, який спостерігає за літньою дамою, несподівано спадає на думку ім'я Аньєс. Він щиро зізнається, що жодної жінки з таким ім'ям він ніколи не знав [16, с. 10]. Проте далі розгортається ціла історія життя цієї жінки від дитинства і до трагічної загибелі у зрілому віці. Усе розпочинається із роздумів про те, "хто ж така Аньєс". Герой Кундери, який говорить від імені самого автора, зізнається: "… Аньес возникла из жеста той шестидесятилетней дамы, что помахала возле бассейна инструктору и чьи черты уже расплываются в моей памяти" [16, с. 13]. Поступово плід уяви наратора стає головною героїнею однієї із сюжетних ліній роману. "Когда я проснулся, было уже почти полдевятого, и я представил себе Аньес. […] Кто же, однако, может быть мужем Аньес?" [16, с. 13]. Утім, далі історія цієї жінки змальовується як цілком реальна. Отже, дійсність примарна, ілюзорна, межа між реальним світом і світом уявним практично відсутня. Один плавно переходить в інший, вони зливаються, нашаровуються один на інший. А це є свідченням того, що чітких обрисів набувають симуляційні коди, які поступово проникають у всі сфери сучасного життя. Симулякри – "образи неіснуючої реальності" – все більше заступають класичні образи. Недаремно постмодернізм називають "мистецтвом симулякрів".

Вельми продуктивним у сучасній літературі стає прийом "варіантів і можливостей",

який так само підкреслює непевність буття, відсутність єдино можливої істини, розвиває "симуляційну концепцію" реальності. Так, у романі німецького прозаїка М. Фріша "Назву себе Гантенбайном" образ оповідача розщеплюється на два образи-конкуренти: Ендерліна і Гантенбайна. Середніх років доктор філософії Ендерлін вирішує перевтілитись в іншу людину – сліпця Гантенбайна. Для цього йому доводиться набути атрибутів сліпих (темні окуляри, ціпок) і навчитися поводитись відповідним чином. У такий спосіб він хоче подивитись на світ в іншому ракурсі, адже люди, думаючи, що він сліпий, роблять такі речі, на які не наважуються в присутності зрячої людини. Отже, будучи Гантенбайном, герой прагне побачити оголену сутність оточення. При цьому роздвоєння образу призводить до розщеплення свідомості оповідача, межа між подіями в житті Ендерліна й Гантенбайна поступово стирається, а відтак, можливість варіацій у розвитку подій, прийом "примірювання героям різних історій як костюмів" є декларацією втраченої ідентичності особистості. Виникає так званий "ефект Гантенбайна". "Я представляю себе: Таким мог быть конец Эндерлина. Или Гантенбайна? Скорее Эндерлина. […] Я представил его себе, а теперь он отшвыривает мне мои представления назад, как хлам; ему не нужно больше историй" [34, с. 207]. Поява як реальних, так і вигаданих другорядних персонажів, які співіснують і взаємодіють одне з одним на сторінках роману, ще більше загострює конфлікт між реальністю та світом уяви, фантазій.

Зазначений вище мотив присутній і в романі М. Фріша "Штіллер". Раптове зникнення цюрихського скульптора Анатоля Штіллера і поява невідомого містера Вайта, в якому всі близькі скульптора одностайно впізнають зниклого, визначає основну колізію твору. Дружина Юліка, коханка Сібілла, адвокат не розуміють поведінку чоловіка. Для них очевидним є факт, що все, що відбувається, це незрозуміла примха скульптора, жарт, який надто затягнувся. Утім, містер Вайт (який, напевно, насправді і є зниклий Штіллер, адже всі факти однозначно вказують на це) не відчуває себе Штіллером. Він намагається втекти від своєї колишньої реальності, яка здається йому штучною, брехливою, обтяжливою. Відтак, містифікована дійсність такою й залишається до кінця роману, сумнів у ідентичності головного героя, попри всі очевидні факти, залишається на розсуд читача. Водночас, на противагу доказам, що засвідчують ідентичність особи Штіллера, виступає семантика імені Вайт (білий) – асоціація з білим аркушем паперу, на якому можна написати вигадану історію життя. М. Фріш напрочуд послідовно розробляє концепцію непевності пізнання дійсності людською свідомістю, піддає сумнівам можливість існування єдиної істини, містифікує реальність. Отже, образ відсутньої дійсності, "правдоподібної реальності" поступово заступає саму реальність, стає "власним чистим симулякром" (за Ж. Бодрійяром).

Герой літератури цього періоду теж докорінно відрізняється від індивіда бальзаківсько-флоберівського типу. Митців не цікавлять його взаємини із соціальним середовищем, боротьба за чільне місце в суспільній ієрархії. Творцеві не належить виключне право знати все про подальшу долю свого героя – адже тепер він легковажно і беззастережно довіряє її своєму читачеві. Непідвладна йому і свідомість героя, він уже не може знати все, про що той думає, йому невідомі імпульси, які визначають поведінку його героя. Сара Вудраф ("Жінка французького лейтенанта" Дж. Фаулза), Жан-Батіст Гренуй ("Колекціонер" П. Зюскінда), Урсула і Хосе-Аркадіо Буендіа ("Сто років самотності" Г. Маркеса) вельми показові в цьому плані. Герой постмодернізму чужий соціуму, він перебуває на марґінесі суспільного життя, соціум не приймає його в своє лоно. Так підкреслюється ворожість сучасного світу, його незатишність для існування окремого індивіда. Тут можна назвати і Ж.-Б. Гренуя, і С. Вудраф, і Ф. Клегга (роман Дж. Фаулза "Колекціонер"), і головного героя роману Кобо Абе "Жінка в пісках" тощо.

Абсурдність людського існування, ілюзорність і оманливість буття взагалі, трагічна відсутність сенсу існування становлять основу світовідчуття у творах Х. Борхеса. Життя – це нескінченний і вельми заплутаний лабіринт, проходження через який обтяжливе й незрозуміле для людини ("Вавілонська бібліотека"). Х. Борхес, твори якого формують концептуальну основу постмодерного світогляду, напрочуд точно відчуває пульс епохи, безпомилково визначає "портрет" сучасного індивіда, його місце в постмодерному світі. Людина втрачає "головні ролі" в "театрі сьогодення" і натомість обіймає периферійні посади; ідея децентрації, якою просякнуті всі сфери суспільного існування, невідворотно штовхає її на "марґінеси історії".

Серед ключових жанрових різновидів роману в літературі постмодернізму слід назвати: філософський, соціально-філософський, соціально-психологічний роман, роман-сповідь, роман-попередження, роман-антиутопію, інтелектуальний роман, історіографічний або псевдоісторичний (постмодерністська модель історичного роману), науково-фантастичний роман.

Відчуття завершеності історії, криза гуманізму в добу постмодерну породили роман-сповідь, роман-антиутопію, роман-

попередження. Інтелектуальний роман демонструє інтенцію митців-постмодерністів гуманізувати дійсність, знайти варіанти можливих виходів із ситуації загального абсурду, повернути індивідуальність особистості (творчість Дж. Фаулза, А. Мердок, У. Еко, М. Кундери та ін.).

Жанр наукової фантастики актуалізує проблему згубного впливу технічного прогресу на існування людини; розвиваючи прогностичні та антиутопічні мотиви, попереджає про нівелювання особистості, розчинення її в механістичному світі машин. Вплив інтелектуалізму визначає символіко-алегоричний та філософський характер науково-фантастичного роману (Дж. Апдайк, Дж. Толкієн, Р. Бредбері та ін.).

Іронічний модус літератури другої половини ХХ ст. визначає розвій псевдожанрових різновидів роману – "псевдоісторичного", "псевдодетективного" ("Ім'я троянди" У. Еко). Завдяки пародійному пафосу постмодернізму можливим стало існування соціально-філософського роману, якому бракує: аналізу соціальних зв'язків; історичного роману, у якому фактично немає історії й психологічного роману з дуже примарними рисами психологізму; детективного роману із ледь прокресленою детективною лінією сюжету.

Неможливість створення в літературі постмодернізму соціально-психологічного роману за класичною моделлю визначається естетичною позицією постмодерністів, що виходить із "звички" сумніватися в усьому. Незважаючи на наявні, на перший погляд, у багатьох творах другої половини ХХ ст. соціальне мотивування та демонстративну об'єктивність зображуваного, усе зводиться до безперечного суб'єктивізму, в якому повністю нівелюється навіть натяк на соціальний аналіз. Психологізм, який має випливати з детального опису чуттєвого сприйняття персонажів, насправді обертається "псевдопсихологізмом", оскільки їхній внутрішній світ так і залишається загадкою для автора. Отже, правомірніше буде назвати такий твір "імітацією" соціально-психологічного роману (Дж. Барнс "Кохання і таке інше", Г. Свіфт "Світло дня" та ін.).

Дуже умовно роман цього періоду може бути названий і детективним. Деякі сучасні твори, які мають класичні риси детективної літератури, здається повністю заперечують традиційну модель детективного роману. Вони радше імітують або пародіюють останній. Так, окремі елементи, притаманні цьому жанру, або ледь накреслена детективна лінія сюжету чи навіть відверте пародіювання детективного сюжету ("Ім'я троянди" У. Еко) скоріше заперечують наявність цього жанрового різновиду роману в літературі другої половини ХХ ст., ніж утверджують його.

Докорінно змінився історичний роман. Дискредитація історії, яка відбувалася останнім часом, мала б, напевно, підірвати віру в історичний роман. Проте, незважаючи на прогнози культурологів ХХ ст., які пророкували його смерть, останній продовжує існувати, однак, слід відзначити ознаки його суттєвої трансформації. В епоху деконструктивізму та постструктуралізму історія перестала бути "безперервною" (за словами М. Фуко). "Світова історія" вже не сприймається як єдине ціле – вона розпадається на безліч метанаративів. Відтак, у постмодерністському романі мирно співіснують різні історії, версії, інтерпретації. З огляду на один із ключових постулатів постмодернізму – децентрацію – у сучасного митця виникає інтерес до марґінальних явищ, приватних моментів історії, усього того, що остання завжди замовчувала. І взагалі, історія, яку ми вивчаємо завдяки історикам, – це лише суб'єктивний погляд на події, що відбувались насправді, одна із можливих інтерпретацій. Саме тому в літературі другої половини ХХ ст. відбувається відкрите глузування, пародіювання історії. Чого варта, наприклад, сама лише назва роману Дж. Барнса "Історія світу у 10 ½ розділах", на сторінках якого британський прозаїк відверто іронізує щодо достовірності загальновідомих фактів: він подає біблійну історію про безгрішного Ноя у пародійному ключі. Той постає на сторінках першої новели барнсівського твору ледь не покидьком: "Ной не был хорошим человеком. Разумеется, я понимаю, как неприятно вам это сообщение, ведь все вы его потомки; но факт есть факт. Он был чудовищем – самодовольный патриарх, который полдня раболепствовал перед своим Богом, а остальные полдня отыгрывался на нас" [1, с. 17]. Ліричний герой, від імені якого ведеться оповідь, це шашель, що мешкає у відмерлій деревині. Така наративна стратегія (оповідь від імені комахи, яка ледь досягає в довжину п'яти міліметрів), безумовно, свідчить про кардинальне зміщення "історичних акцентів" і появу надмірної уваги до марґінальних постатей, а переписування (тобто іронічне переосмислення) відомої біблійної легенди й водночас зміна її пафосу демонструє активний процес розвінчання міфів, нав'язуваних попередньою історією. Автори постмодерністських історичних романів (Дж. Барнс, Дж. Фаулз, П. Акройд, Г. Свіфт, У. Еко) свідомо переосмислюють історію, розраховуючи на парадоксально орієнтоване читацьке сприйняття. Художня мета митця – розхитати віру читача в достовірність фактів історії, ключовий концепт: історія – це фальсифікація, підробка. Постмодерністи, зацікавлені в минулих подіях, прагнуть самостійно розслідувати їх, дати їм власну інтерпретацію.

Сучасний історичний роман у літературознавстві прийнято називати "історіографічним метароманом" (цей термін запропонувала наприкінці 80-х рр. минулого століття Л. Хатчен). Витоки його слід шукати, на думку літературознавців, у прозі Х. Борхеса та Г. Маркеса, зокрема "Сто років самотності" Г. Маркеса вважають одним з перших "історіографічних метароманів" [28].

Висновки. Отже, "прихід" постмодернізму засвідчує зовсім не "смерть роману" (як вважали деякі культурологи та літературознавці), а лише еволюцію його форм, можливість його численних модифікацій. Художня традиція, сформована в лоні "нового роману", не викреслює роман із "живих" реально існуючих жанрів, а навпаки, прокладаючи шлях для нового стилю письма й утверджуючи нове світовідчуття, фактично реанімує роман, дає йому "друге дихання", пропонує інші форми художнього вираження. І якщо зникає потреба в розлогому епічному оповіданні, натомість (через усвідомлення митцями наявності розколотої на уламки дійсності) приходить інтенція гармонізувати навколишній світ за допомогою колажування, механічного поєднання розрізнених фрагментів реальності. Усвідомлення неможливості утвердження гармонійної цілісності буття породжує іронічне ставлення постмодерністів до мистецтва. Як результат – радикальне переосмислення традиційних жанрових різновидів: процес дистиляції жанрових форм завершується виникненням детективного роману без чіткої детективної інтриги, історичного роману без історії, соціально-психологічного роману без вираженого соціального конфлікту тощо. Розпад дійсності на шматки, абсурдизація буття, виштовхування особистості на периферію суспільного існування, поглинення індивідууму технізованою та машинізованою реальністю – художнє засвоєння цих процесів відбувалося протягом усього XX ст. Постмодернізм же просто підбив певні естетичні підсумки, відзначивши серед інших посутніх художніх надбань цієї доби й нові жанрові модифікації роману.

Список використаної літератури

1. Барнс Дж. История мира в 10 ½ главах / Дж. Барнс. – М. : Транзиткнига, 2006. – 381 с.
2. Барнс Дж. Love etc [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.modernlib.ru/books/barns…/love_etc/read/.
3. Бернадська Н.І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві : автореф. дис. … докт. філол. наук : спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / Н.І. Бернадська. – К., 2005. – 36 с.
4. Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
5. Давыдова Т.Т. Жанры и антижанры / Т.Т. Давыдова // Литературная учеба. – 2002. – № 3. – С. 148–151.
6. Денисова Т.Н. Коротко про історію, теорію і практику американського постмодернізму / Т.Н. Денисова // Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання : матеріали семінару. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. – 248 с.
7. Денисова Т.Н. Роман і романісти США XX ст. / Т.Н. Денисова. – К. : Дніпро, 1990. – 363 с.
8. Дончик В.Г. Український радянський роман: Рух ідей і форм / В.Г. Дончик. – К. : Дніпро, 1987. – 429 с.
9. Затонский Д.В. Проблемы теории и истории современного западноевропейского романа : автореф. дис. … д-ра филол. наук / Д.В. Затонский. – К., 1967. – 58 с.
10. Злачевская А.В. Проблемы жанра: типологические параллели в общеевропейском литературном процессе / А.В. Злачевская // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 1997. – № 1. – С. 136–139.
11. Иванова С.А. Роман Н. Саррот как отражение своеобразной действительности XX века (на материале последних исследований литературоведов) / С.А. Иванова // Ex Professo. – Днепропетровск : Изд-во ДДУ. – 1997. – С. 98–104.
12. Киченко О. Постмодернізм у творчій системі XX століття (проблема витоків і їх інтерпретації) / О.С. Киченко // Вісник Житомирського педагогічного університету : наукове видання // М-во освіти і науки України, Житомирський держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 98–100.
13. Ковбасенко Ю.І. Література постмодернізму: По той бік різних боків [Електронний ресурс] / Ю.І. Ковбасенко. – Режим доступу: http://www.aelib.org.ua/text/kovbasenko_postmodernism_ua.htm.
14. Копистянська Н.Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н.Х Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
15. Кошелівець І. Роман як жанр / І. Кошелівець // Сучасність. – 1981. – Ч. 11 (251). – С. 96–109.
16. Кундера М. Бессмертие : роман / М. Кундера ; пер. с чеш. Н. Шульгиной. – СПб. : Азбука, 2001. – 416 с.
17. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [укл. Ю.І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
18. Літературознавчий словник-довідник / [укл. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів]. – К. : Академія, 1997. – 752 с.

19. Липатов А.В. Формирование польского романа и европейская литература. Средневековье, Возрождение, Барокко / А.В. Липатов. – М. : Наука, 1977. – С. 110.
20. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 488–492.
21. Лейтес Н.С. Роман как художественная система : учеб. пособ. по спецкурсу / Н.С. Лейтес. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1985. – 80 с.
22. Михайлов А.Д. Французский рыцарский роман и вопросы типологии жанра в средневековой литературе / А.Д. Михайлов. – М. : Наука, 1976. – 349 с.
23. Мережинская А.Ю. Русский постмодернистский роман конца 80^{х} – начала 90^{х} гг. Жанровые модификации / А.Ю. Мережинская // Русский литературный постмодернизм: Художественная специфика. Динамика развития. Актуальные проблемы изучения : учеб. пособ. – К. : Логос, 2004. – С. 118–163.
24. Млечина И. Нова ли “новая литература”? / И. Млечина // Иностранная литература. – 1971. – № 5. – С. 216–217.
25. Мотылева Т.С. Роман – свободная форма / Т.С. Мотылева. – М. : Сов. писатель, 1982. – 400 с.
26. Ортега-и-Гассет. Мысли о романе / Ортега-и-Гассет // Вопросы литературы. – 1991. – № 2. – С. 82–128.
27. Помогач Б. Верность гуманистическим идеалам / Б. Помогач // Вопросы литературы. – 1978. – № 12. – С. 32–36.
28. Райнеке Ю.С. Современный исторический роман [Электронный ресурс] / Ю.С. Райнеке. – Режим доступа: http:// www.superinf.ru/view_helpstud.php?id.
29. Ржанская Л.П. Интертекстуальность / Л.П. Ржанская // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 539–555.
30. Рымарь Н.Т. Романное мышление и культура XX века / Н.Т. Рымарь // Литературный текст. Проблемы и методы исследования. Аспекты теоретической поэтики. – М. ; Тверь : Изд-во ТГУ, 2000. – С. 88–102.
31. Скуратовская Л.И. Антироман: новая поэтика как этап развития прозы / Л.И. Скуратовская // Основные этапы развития зарубежного романа. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1997. – С. 69–73.
32. Современный словарь-справочник по литературе / [сост. С.И. Кормилов]. – М. : Олимп : Изд-во АСТ, 2000. – С. 423–425.
33. Фаулз Дж. Подруга французского лейтенанта / Дж. Фаулз. – М. : Правда, 1990. – 479 с.
34. Фриш М. Назову себя Гантенбайн : пер. с нем. / М. Фриш ; сост. Е.А. Кацева. – Харьков : Фолио ; М. : Изд-во АСТ, 2000. – 576 с.
35. Фриш М. Штиллер : пер. с нем. / М. Фриш ; сост. Е.А. Кацева. – Харьков : Фолио ; М. : Изд-во АСТ, 2000. – 576 с.
36. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 2000. – 398 с.
37. Эсалнек А.Я. Основы литературоведения. Анализ романного текста : учеб. пособ. / А.Я. Эсалнек. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 184 с.
38. Eaglton T. The English Novel / T. Eaglton. – USA ; UK ; Australia : Blackwell Publishing, 2005. – 365 p.
39. Reed L.W. An Exemplary History of the Novel / L.W. Reed. – Chicago & London : The University of Chicago Press, 1981. – 334 p.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013.

Тарасенко К.В., Шадрина Т.В. Модификации романного жанра в литературе постмодернизма

В статье собрано и систематизировано парадоксы научной рецепции романа во второй половине XX в., на материале художественных произведений продемонстрировано основные романные модификации в зарубежной литературе эпохи постмодернизма.

Ключевые слова: *роман, модификация, постмодернизм.*

Tarasenko K., Shadrina T. Modifications of the novel in the literature of Postmodernism

The article deals with the paradoxes of the novel’s reception in the second half of the 20th century and also the main modifications of the postmodern novel are represented on the material of science fiction.

Key words: *novel, modification, postmodernism.*

УДК 811.111'37:003.083

Е.Г. Балюта

ЕВФЕМІСТИЧНІ АСПЕКТИ УТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто сутність та роль евфемізації як способу вторинної номінації негативних явищ в утворенні неологізмів англійської мови у сфері економіки.

Ключові слова: *евфемізм, соціолінгвальні фактори, неологізм, меліоративна назва, конотація.*

Як відомо, мова – багатоаспектне явище, яке відповідно до своєї соціальної та матеріальної природи, безпосередньо або опосередковано відображає, виражає зміст та інші сторони всіх складових матеріальної й духовної культури [3, с. 178].

Неможливо, з одного боку, перебільшувати роль соціальних факторів, а з іншого – недооцінювати значення внутрішніх законів функціонування й розвитку мови. Водночас перебільшення ролі внутрішніх законів та ігнорування соціальних факторів також призводять до методологічних і теоретичних помилок. У цьому виявляється дуалізм проблеми відносин соціального та внутрішньоструктурного аспектів вивчення мови.

Соціолінгвісти визнають у мові дію соціально зумовлених закономірностей її розвитку, її структуру як особливу систему соціалізованих відносин, що функціонує за своїми внутрішніми законами; визначають специфічну природу мови та її завдання, а також аспекти її вивчення. З погляду внутрішньої структури мови соціолінгвістика повинна аналізувати вторинні соціалізовані відносини, а також соціально зумовлені зміни в соціалізованих відносинах.

Зазначимо, що саме лексичний рівень більшою мірою, ніж інші, зазнає впливу соціальних факторів. Унаслідок цього він швидко поповнюється новими мовними одиницями, у тому числі через вторинну номінацію, до якої відносять евфемізацію назв небажаних негативних явищ.

У результаті евфемізації нерідко виникають семантичні неологізми, тобто через прагнення замінити грубі або прямі позначення більш "м'якими". Розуміння евфемізмів як емоційно нейтральних слів або виразів, які вживаються замість синонімічних їм слів та виразів, що вважаються непристойними, грубими або нетактовними [1, с. 590], на наш погляд, неточно відображає їх суть, оскільки евфемізми не тільки (і не стільки) "емоційно-нейтральні, вони, насамперед, вважаються оцінно-нейтральними або оцінно-позитивними порівняно з одиницями, які вони замінюють. Останні містять у собі оцінку, що сприймається як негативна, причому ця оцінка – не емоційна, не частина конотації, а частина денотації. Мета евфемізму – зробити певне поняття більш приємним, ніж воно є насправді [4, с. 53]. "Евфемія, – зазначають мовознавці, – це засіб запобігти прямому найменуванню всього того, що здатне викликати негативні почуття" [2, с. 18].

Мета статті – визначити сутність та роль евфемізації як способу вторинної номінації негативних явищ в утворенні неологізмів англійської мови у сфері економіки.

Із семантичним аспектом пов'язане питання "політичної коректності" (political correctness, PC), на яке звертають особливу увагу в американському суспільстві. На лексичному рівні це виявляється в тому, що людина, бажаючи бути політично коректною (насамперед, це може бути політик, суспільний діяч, голова компанії), вилучає із вживання в мовленні ненадійні з погляду конотації слова й замінює їх евфемізмами (наприклад, underprivileged замість poor and needy). Проблема "політичної коректності" є соціальним чинником, який впливає на розвиток словникового складу, на евфемізацію сучасної англійської мови.

Меліоративні назви отримують негативні явища соціальної дійсності, наприклад, звільнення робітників, скорочення виробництва – downsizing, outsourcing. Шляхом добору спеціальних лексичних засобів здійснюється спроба подати реципієнту непопулярні економічні заходи у вигідному світлі. Слово lean "стрункий", хоч і позначає в мові бізнесу "більш ефективний та конкурентоспроможний унаслідок використання прогресивних

© Балюта Е.Г., 2013

технологій, малої кількості робітників, скорочення непотрібних витрат і нерентабельних структур компанії", часто асоціюється з процесом скорочення робітників. Тобто позитивна конотація "стрункості" – краса й здоров'я – приховує негативну сторону, а саме звільнення персоналу при переході до системи lean production (lean manufacturing): *Lean companies, such as Qwest, promise to push prices ever lower* (The Economist, Feb. 6, 1999). Хоча lean вживається з 1980-х рр. переважно в наведеному значенні, однак це слово має й негативне значення у сфері економіки – "неприбутковий (про бізнес, період роботи компанії)".

Деякі слова зазнають семантичних і структурних змін, перш ніж стати евфемізмом. Прикладом може слугувати евфемістичне дієслово revector, яке зараз позначає "змінити бізнесовий план з метою скорочення робітничої сили": *Responding to changing international market conditions, Teleglobe (NYSE, TSE: BCE), the e-World Communications Company, today announced plans to revector portions of its business during the next month, which will result in the elimination of approximately 450 positions, or 20 percent of its workforce* (Business Wire, Aug. 30, 2001).

Простежимо структурно-семантичну еволюцію, яка призвела до появи евфемізма revector. Дієслово vector вживається переважно в авіації зі значенням "направляти літак у польоті". Структурних і семантичних змін воно зазнало у сфері комп'ютерного програмування – слово revector почало позначати "перенаправити вхідний сигнал". У результаті процесу транстермінологізації його почали вживати у сфері економіки для найменування зміни галузі спеціалізації підприємства: *Pete Higgins, vice-president of Microsoft's applications and content group, said: "In the past 12 to 18 months we have had to revector our MSN strategy to embrace the Internet"* (The Daily Telegraph, Dec. 19, 1995). Цей приклад ще раз підтверджує той факт, що семантична деривація є складним процесом, який потребує комплексного дослідження, різнобічного аналізу.

Вокабуляр економічної сфери поповнився також інноваціями евфемістичного характеру, створеними за аналогією до слова downsizing, що використовуються для ретушування фактів економічних негараздів – масових скорочень кадрів та кризового стану підприємств. Наприклад, rightsizing – необхідне скорочення штату, скорочення збиткових структур компанії; brightsizing – корпоративне скорочення, яке пов'язане зі звільненням молодих інтелектуальних, висококваліфікованих спеціалістів; capsizing – надмірні звільнення, що призводять до краху компанії; smartsizing – звільнення найменш компетентних робітників і службовців; downaging – зниження середнього віку службовців компанії шляхом звільнення літніх робітників і прийому молодих спеціалістів. Слово dumbsizing – "надмірні масові звільнення, що виснажують виробництво, аж до краху, розвалу бізнесу" – відразу отримало негативну оцінку внаслідок наявності в ньому компонента dumb.

Speakers at a recent conference on outsourcing and systems integration held in Sydney, Australia, came up with two useful additions to the outsourcing/ insourcing/ downsizing/ rightsizing page of the lexicon: capsizing – a handy word to describe what happens when you go overboard in revamping your systems; and outsorcerers – meaning outsourcing vendors who promise to work magic for their clients (Computerworld, Oct. 21, 1991).

Позитивний ефект висловлювання, що містить евфемізм, досягається здебільшого завдяки вихідній позитивній семантиці слова чи його компонента, яке/який вибирається мовцем для заміщення прямого найменування денотату. У такому разі оцінний план підвищується, але натомість очевидна семантична неадекватність таких трансномінацій. Наприклад, у словах rightsizing, brightsizing, smartsizing є компоненти right, bright, smart, які викликають у слухача позитивні асоціації й завуальовують негативний наслідок процесу скорочення – зростання числа безробітних.

Парадоксальною рисою евфемізмів є те, що, незважаючи на меліоративність, одночасно діє й абсолютно протилежний процес, який призводить до пейорації словесного знака. Так, "реорганізацію" компаній (яка супроводжувалася скороченням виробництва, звільненням робітників) у 1980-х рр. позначали евфемізмом downsizing. Згодом, унаслідок частого використання, це слово позбулося "косметики" і стало дисфемізмом, який у 1990-х рр. був замінений неологізмом re-engineering, а точніше business process re-engineering (BPR): *"After the 1990–91 recession, the dominant new idea to emerge was re-engineering, a term made famous by Michael Hammer and James Champy"* (The Economist, Mar. 9, 2002). В економічних текстах на рубежі століть часто вживають і евфемістичне словосполучення business process outsourcing (BPO): *«Exult's marketing success (its revenues are rising sharply, although it loses money) have given a fillip to "business process outsourcing" (BPO)»* (The Economist, Dec. 1, 2001).

Наприкінці XX ст. до мови бізнесу увійшло чимало евфемістичних субституцій понять "скорочення виробництва" та "звільнення робітників і службовців": termination; cost containment, cost management, internal efficiencies, involuntary separation from payroll;

to surplus, to sacrifice, to restructure, to re-engineer, to outsource; to trim costs, to trim fat, to pare down, to send packing, to become more competitive, to ramp down an operation: *"Mr. Foley isn't the only Washington state incumbent the voters may send packing"* (Wall Street Journal, Sep. 23, 1994).

Зазначимо, що для відображення поняття "звільнити (працівника)" ніколи не вживають "прямі" слова lay off, fire, замість них використовують евфемізми: select out, release, non-renew. Вищий управлінський рівень користується "лінгвістичною косметикою" для позначення звільнень: decruitment, repositioning, reshaping, focused reduction, career-change opportunity. А звільнених робітників менеджери евфемістично називають так: surplus, dehired, uninstalled, downsized, separated, unassigned, outsourced, reengineered, payroll orphans, proactively outplaced.

Вводиться поняття "робітники за бажанням" (employees at will) – це робітники, контракт з якими роботодавець може розірвати за своїм бажанням. Позитивна конотація досягається в цьому випадку завдяки тому, що підкреслюється бажання робітника працювати, і приховується можливість звільнення за бажанням підприємця: *«The situation is made more acute by the fact that, broadly speaking, all but unionised workers are "employees at will", the "will" being the whim of the employer»* (The Economist, Feb. 2, 2002).

Нерідко процеси змін у компанії стосуються не тільки працівників, а й службовців, управлінців. Процес скорочення службовців, переважно керівників середньої ланки, позначається словом delayering, а менеджерів, що звільняються, називають "lion food". Службовець, відповідальний за численні звільнення, дістав найменування "людини із сокирою" – hatchet man: *"The employee grapevine quickly pegged Mr. Mercer as a 'hatchet man', according to numerous workers"* (Wall Street Journal, Feb. 10, 1995). Компанії вдаються до найму фахівців для проведення "чищення" штату (chain saw consultant), щоб зняти провину з керівників.

Однак існує й протилежна тенденція, що зводиться до прийому на роботу нових працівників, – upstaff, upsizing. Рекрутинг, здійснюваний після масових звільнень, таємно, називається creepback. Фахівцям з "людських ресурсів" доводиться надавати відповідні посади тим службовцям, що залишилися. Ця справа називається inplacement: *"The policy provides for both inplacement and outplacement services, pay continuation, and continuation of specific benefits to those eligible employees whose positions are eliminated as a result of administrative restructuring"* (Compass, University of Pennsylvania, July 1996); *"Consultants offering inplacement services now call themselves career-change consultants, or career development consultants"* (Independent on Sunday, March 21, 1999).

Серія інноваційних евфемістичних найменувань виникла в другій половині 1990-х рр. для позначення робітників з менш розвинутих країн (особливо із Східної Європи), які заробляють на життя, працюючи в країнах з розвинутою економікою, наприклад, cross-border commuter, labour tourist, incomplete migrant: *"Since the collapse of the Berlin Wall, a new sort of migrant has begun to appear in Europe, known in the jargon as a 'cross-border commuter', 'labour tourist' or 'incomplete migrant'… They shuttle back and forth across an EU border, usually from Eastern Europe into Germany or Austria, and often earn a living in the Union to support a family outside it"* (The Economist, May 6, 2000).

Як уже зазначалося, евфемізми як вторинний спосіб номінації негативних явищ є дуже поширеними в економічному лексиконі. Так, *wise use* означає політику, спрямовану на контроль за використанням природних запасів. Але фактично така політика є загрозою навколишньому середовищу, тому що виступає евфемізмом комерційної ("мудрої") експлуатації того, що насправді повинно бути захищеним або збереженим. Так, *Valdez principles* має значення "акти, які регулюють діяльність корпорацій з урахуванням їх впливу на навколишнє середовище", тоді як уже маємо *environmental rules.* Необхідно додати, що для відображення поняття "вплив на навколишнє середовище" рідко вживають "прямі" слова *environmental effect, environmental impact,* замість них використовують певну кількість евфемізмів: *ecological footprint, disturbed area, environmental abuse: "A term of the nineties "ecological footprint" which reflects a growing awareness that any environment is likely to be adversely affected by those living in it"* (The Oxford Dictionary of New Words 1998); *"Paul Skinner, Shell Group Managing Director: "We have learned much over the last decade about engaging with stakeholders to help us develop business approaches that secure economic benefits for shareholders and society while limiting negative environmental impact"* (Scientific American, Sept, 2001).

Відомо, що велику роль у розвинутих країнах відіграє автомобіль, і проблеми забруднення автотранспортом потребують постійного втручання. Саме тому з автозабрудненням пов'язане утворення великої кількості інновацій, які, у свою чергу, потребують "пом'якшеного" означення їх впливу на природу. Так, новоутворення *emission-free fuel, zero emission fuel* номінують ознаку поняття "чисте" автомобільне паливо та нагадують рекламну кампанію через те, що містять у собі одиниці, які позначають відсутність вилучень. Проте ці поняття також набули евфемізмів, які з функціонального по-

гляду представлені виключно "пом'якшеним" типом завдяки залученню до свого складу відповідних одиниць із загальним значенням "сприятливий для довкілля": *biodiesel, alternative fuel, clean energy, alternative energy sources, cleaner fossil fuels.* Нарешті, й автомобілі з таким паливом позначають *alternative fuel vehicles (AFV): "Part of the Shell company's attraction as a business partner are the advanced technologies that help provide energy solutions, including the production of cleaner fossil fuels"* (Scientific American, Sept, 2001); *"The term 'alternative fuel' has recently gained a high profiles a result of the environmental concerns of the eighties and nineties"* (The Oxford Dictionary of New Words).

Останнім десятиліттям виникло презирливе позначення політиків у зв'язку з їх ставленням до екологічних проблем. Фразеологічна інновація *'SUV' Democrat,* наприклад, позначає політика, який виступає за економію енергії, а користується дуже неекономічним спортивним автомобілем: *"Not to her great credit, U.S. Sen. Dianne Feinstein owns a gas-guzzling SUV, even though she believes in global warming and doesn't want to drill in Alaska's Arctic National Wildlife Refuge. In fact, last year the Los Angeles Times reported that she owned three SUVs. Which makes her your perfect 'SUV' Democrat" (The San Francisco Chronicle, May* 11, 2001).

Висновки. Як свідчить викладений матеріал, необхідність номінації нових понять і явищ, пов'язаних з економічною лексикою, а також потреба в "косметичній" та експресивній номінації зумовили входження в англійську мову значної кількості лексичних і семантичних неологізмів, сприяли оновленню фразеологічного фонду.

Список використаної літератури

1. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 590.
2. Говердовский В.И. Эвфемизмы как проявление индивидуально-психологического и социального поведения человека / В.И. Говердовский, И.Б. Радченко // Вісник Харківського держуніверситету. Серія: Романо-германська філологія. – Харків : Константа, 1999. – № 424. – С. 17–21.
3. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика // Ю.Д. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 381 с.
4. Leech G. Semantics / G. Leech. – Harmondsworth : Penguin, 1974. – 386 p.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Балюта Э.Г. Эвфемизационные аспекты образования инноваций в экономической лексике английского языка

В статье рассматривается сущность и роль эвфемизации как способа вторичной номинации негативных явлений в образовании неологизмов английского языка в сфере экономики.

Ключевые слова: *эвфемизм, социолингвистические факторы, неологизм, мелиоративное название, коннотация.*

Balyuta E. Aspect of Euphemization Of New Units Formation In the Sphere of Economy Of the English Language

This article discusses essence and role of euphemization as method of second nomination for negative phenomena while neologisms are formed in economic sphere vocabulary of the English language.

Key words: *euphemism, sociolinguistic factors, neologism, ameliorative nomination, connotation.*

УДК 821.112.2.09

Н.П. Миронюк

УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ РОМАНУ РАЙМОНДА КОУРІ "THE LEST TEMPLAR" ("ОСТАННІЙ ТАМПЛІЄР"): РЕДАКТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД

У статті вперше на матеріалі конкретного перекладу твору визначено і проаналізовано позитивні та негативні приклади редакторської роботи на основі загальновизнаних принципів редагування.

Ключові слова: *переклад; редагування; принципи редагування; логічний, структурний, фактологічний, етичний, естетичний, лінгвістичний принципи; композиція; адекватний переклад; мікротекст; макротекст.*

Останнім часом в Україні з'являється чимало перекладів, у яких мова йде про утаємничених членів ордену тамплієрів.

Слово "тамплієр" фіксується в сучасних тлумачних словниках (ВТССУМ, НУТС) як історизм, запозичений із французької мови (від франц. temple – храм) і дослівно перекладається як "храмовник". Дається довідка і про те, що тамплієр – це член католицького духовно-рицарського ордену. Орден було засновано близько 1119 р. в Єрусалимі для захисту паломників та святих місць від мусульман і скасовано 1312 р. (НУТС). Події тих далеких епох (XII–XIV ст.) та їх сучасний відгомін цікавить багатьох істориків, археологів і письменників.

Невипадково ця тематика стала досить актуальною в сучасній американській й англійській прозі. Значного розголосу в світі набули романи утаємниченого автора Дж.Т. Гоукса ("Мандрівник" і "Темна вода") та роман Р. Коурі "Останній тамплієр".

Ці твори з'явилися в Україні нещодавно у видавництві «Книжковий клуб "Клуб Домашнього Дозвілля"» (м. Харків, 2006 р., 2008 р.) у перекладі Т. Шевченко ("Мандрівник" Дж.Т. Гоукса) та В. Горбатька ("Темна ріка" Дж.Т. Гоукса, "Останній тамплієр" Р. Коурі). Звичайно, появу таких творів українською мовою слід вітати, хоча вони мали б бути професійно перекладені й відредаговані. На жаль, переклади саме цих творів спричинюють деяку збентеженність, бо мало того, що переклади посередні, вони, як засвідчують тексти творів, не редагувались ніким, хоч прізвище редактора у кінці творів зазначено.

Попри те, що пересічний український читач буде зупинятись на кожній сторінці перекладів, вони разом із тим стають предметом наукового вивчення магістрантами у курсі "Основи літературного редагування перекладу" (як не треба перекладати і які засади редагування порушені саме у цих текстах). Опубліковано ряд статей, у яких проаналізовано недоліки текстів, котрих не торкалась рука редактора [8].

Зупинимось на аналізі українського перекладу роману Р. Коурі "Останній тамплієр" (здійсненого В. Горбатьком), зважаючи на засади редагування (логічні, структурні, фактологічні, лінгвістичні, етичні, естетичні).

Мета статті – на конкретному аналізі перекладу обраного тексту показати широкі можливості редакторської роботи.

Логічні засади редагування перекладу.

Раймонд Коурі, як талановитий журналіст, вміло будує сюжетну лінію: твір захопливий, має напружену інтригу. Відчувається, що автор добре знає і розуміє сучасне та давнє мистецтво, він із щирим захопленням описує атмосферу напередодні відкриття виставки "Скарби Ватикану": «Це була одна з тих грандіозних подій, організувати яку було під силу лише такому місту, як Нью-Йорк, тим паче, що винуватцем урочистостей був Музей мистецтв. Освітлена безліччю яскравих вогнів, з промінням прожекторів, що пронизували чорне квітневе небо, розпластана споруда музею нагадувала маяк в серці міста, який притягував до себе загальну увагу. Цей маяк вабив гостей крізь строгі колони, що служили опорою неокласичному фасаду, над яким піднеслася вивіска з написом "СКАРБИ ВАТИКАНУ"» [7, с. 13].

У перекладі роману Р. Коурі "Останній тамплієр" природними є терміни, що стосуються архітектури і мистецтва: неф (180), колони (180), балконні проходи (180), ліпні арки (180), зовнішні стіни (180), вітражне вікно (180). Перекладач, згідно з оригіналом, використовує в екскурсах про минуле чимало історичних термінів: гностичний рух, лангедоцьке походження (147), катаризм, тамплієри (147). У діяльності працівників ФБР доцільними є суто специфічні терміни зі сфери судочинства і права: патрульні машини (200), версія (152), напарник (152), потенційні жертви (151), організатор злочину (151), банда (151), пограбування (151), розкриття справи (152), агентурні дані (13), зона підвищеного ризику (13). Фактологічний матеріал використано чітко, з посиланнями на справжні факти, зафіксовані у відповід-

© Миронюк Н.П., 2013

них документах. Таким чином, збережено фактологічні засади редагування.

Автор уводить читача у світ мистецтва і вправно використовує назви предметів, виставлених у Музеї мистецтв: пишні алебастрові вівтарі (14), безліч хрестів із чистого золота (14), мармурові статуетки (14), різьблені ковчеги (14), аналой у формі орла (14) тощо. Деякі з них, що найбільше вражали уяву, описані детально: дивовижно розписаний іспанський великодній підсвічник, узятий з апартаментів самого Папи (14). Перекладач В. Горбатько точно відтворює подібні назви, розвиваючи таким чином і освітній рівень сучасного українського читача.

Проте, на жаль, у перекладі роману забагато недоглядів, які потребують редакторського втручання. Якщо говорити про описи в перекладі, то саме в них спостерігаємо порушення логічних засад викладу. Очевидно, перекладач занадто буквально намагався відтворити англійський текст. Ось яким чином він робить опис-характеристику працівника ФБР Ніка Джордано: "… він був середнього зросту, середньої статури і середньої зовнішності. Як і Рейлі він одягнений в простору, темно-синю штормівку, накинуту поверх чорної уніформи з великими білими буквами ФБР на спині" (29). У цілому це вдалий із відтінком іронії опис персонажа. Однак, як можна розгледіти букви "ФБР" під штормівкою? Може, вона була прозора? Але ж про це ніде не згадується. Якщо ж це невласне пряма мова (міркування Рейлі), то він, як працівник ФБР, знає про ті букви, тоді для кого і для чого перекладач дає подібні пояснення? До того ж, конструкція "він був одягнений" – це калька російської "он был одет". Українською мовою краще було б сказати: "На ньому була простора темно-синя штормівка, накинута на уніформу працівника ФБР". Сучасний читач, як правило, через американські фільми, добре знає, яка вона, та уніформа.

Потребує редакторського втручання й опис тележурналістки, яка позувала перед телекамерою: "Молода жінка з чудовим волоссям і бездоганно білою емаллю зубів стояла спиною до музею, втретє позуючи перед телекамерою" (44). Цікаво, кому і коли було видно "бездоганно білу емаль зубів" жінки. Алогічним, двозначним є і такий вислів: "Рицарі стрімко спустилися східцями і поскакали алеєю; двоє із заручниками завбачливо прикривали тил" (28). Виходить, що заручники допомагали рицарям, але ж цього не могло бути. Очевидно, можна було сказати, що рицарі "прикриваючись заручниками, забезпечували тил". Таким чином, перекладач уже вкотре не уявляв ситуації, а перекладав слово в слово, буквалістично, що і призвело до певної плутанини в описі подій. Редактор, вочевидь, "не помітив" цієї плутанини, порушення логіки. Відсутня логіка і в розповіді про Тес, яка повернула Венсу сувій цінного рукопису. Венс бере цей сувій. І що він робить з ним: продовжує тримати в руках чи кладе кудись? Далі йде текст: "Венс повернувся до Еллін і взяв її руку у свої". Але ж у його руках був рукопис чи ні? Пропуск якоїсь дії (одного слова) призвів до порушення логіки у викладі.

Подекуди редактор просто "не бачить" повторів. Так, на с. 205 читаємо: "У халаті на голе тіло і невисохлим волоссям вона пішла до матері на кухню", а на с. 207 написано: "Вона була у махровому халаті, на голе тіло, її довге волосся здавалося темнішим, бо ще не встигло висохнути". Це варіації на одну і ту саму тему, до речі – обидва варіанти стилістично неправильні. Хіба не ясно, що після ванни людина одягає халат на голе тіло. Ситуативно зрозуміло, що Тес, вибравшись із каналізації, змивала із себе бруд. Але для чого про це говорити двічі? Якщо такий недогляд допустив автор, його мав би виправити перекладач, якщо ж перекладач "спіткнувся" – його мав би виправити редактор.

Опис коней, на яких увірвалися рицарі в музей, являє собою кальку з англійської мови: "Коні були пречудові: велично сірі в темно-брунатне яблуко з чорними хвостами і хвилястими довгими гривами" (14). Українською мовою масть сірих коней традиційно визначається словом "сивий" або "чалий", а темно-коричневих словом "гнідий". Тому й відповідно цей мікротекст мав би бути наповненим українськими словами, а не кальками. Отже, у поданому уривку порушено як логічний, так і фактологічний принципи.

Подібних описів, обтяжених недоречностями, є чимало в українському варіанті роману.

Досить часто логіка тексту порушується через невдалу конструкцію речення. Враження незакінченості справляє така структура: "Коли кардинали поодинці покидали кімнату, а Бруньйоне вийшов через інші двері й рушив коридором до сходинок, які вивели його з будівлі в пустинний внутрішній двір" (39). Речення довге і сполучник "а" руйнує логіку викладу. Що хотів сказати перекладач? Відбулися (за змістом) збори кардиналів, а що далі? Цей плутаний і довгий текст можна було б оформити так: "Коли всі кардинали розійшлися, Бруньйоне вийшов через чорний хід на безлюдний внутрішній двір".

Отже, редагуючи переклад важливо забезпечити логіку тексту. Якщо редактор цього не зробив, то текст стає "рваним", він дратує читача, що почасти відштовхує його від такого перекладу. При цьому читач, як правило, запам'ятовує прізвище перекладача, а уважний і освічений читач – ще й прі-

звище редактора. У подальшому він ніколи не стане читати їхні переклади.

Структурні засади редагування перекладу.

У романі Р. Коурі описано сучасні події, які, однак, є відгомоном подій прадавніх, історичних, які стосуються XII–XIV ст., часу, коли з'явились, самі тамплієри та їхні скарби. Тому цілком виправданими у творі є екскурси у минуле (наприклад, розділи "Акра. Латинське Єрусалимське Королівство. 1291 рік", "Париж, Березень, 1314 р." тощо). Вони нібито обрамляють увесь твір, решта розділів частково мають заголовки (коли йдеться про минуле), частково пронумеровані (коли описано сучасні події). Вважаємо, що така організація тексту є цілком виправданою, тобто такі структурні основи редагування є доцільними.

Редакторові було б доцільно зважати на особливості побудови як оригіналу, так і українського варіанта роману Р. Коурі. Роман поділено на розділи, хоч не завжди вмотивовано. Чому перший розділ починається з 13-ї сторінки. А що ж являє собою матеріал на сторінках 5–12? Якщо це вступ, то треба було так і написати, бо в подальшому автор і редактор перекладу оформляють подібні історичні екскурси як розділи із заголовками. Щодо структури твору, зазначимо, що її змістові частини є тематично неоднорідними: чимало в ній історичних вставок, у яких відтворюються події далекого минулого. Непогано, по сучасному, думки дійових осіб оформлені в тексті курсивом, що дає читачеві змогу мимоволі звернути увагу на хід думок персонажа. Цей спосіб у класичній літературі передавався невласне прямою мовою, на сьогодні ж у більшості перекладів застосовують інший набір – курсив. У романі "Останній тамплієр" їх чимало. Уже на с. 7 думки Мартіна відтворено саме курсивом: "*Ні, зараз не час ремствувати.* Він усіляко намагався відігнати цю думку геть". Як бачимо, автор вдало засвідчує думку персонажа. Ще приклад: "*Святу землю втрачено назавжди!* Ця думка міцно взяла в облогу Мартіна Кармовського" (7). Інколи автор, перекладач і редактор подають курсивом частину (ключову) думок персонажа. Наприклад: "Тес із роздратуванням подивилася на телефон. *Цей зухвалий мерзотник ще сміє мені дзвонити.* Півроку тому Дуг знову одружився. *Його обраницею стала дівчина років двадцяти з гаком, і з формами, ушляхетненими хірургічним втручанням…"* (46). Таким способом виокремленням частин речень автор, перекладач і редактор допомагають читачеві відчути навіть інтонацію думок персонажа.

З подібною метою (виокремити, звернути увагу) використано і великі букви у назві виставки "СКАРБИ ВАТИКАНУ" (13). Курсивом подано і крилаті вислови іншими мовами: *Veritas vos liberabit* (49); *Mon dieu, mon dieu* (52). Як бачимо, ці видавничі новації зарубіжної літератури активно перенесено і в текст українського варіанта роману.

Фактологічні засади редагування перекладу.

Оскільки Р. Коурі – журналіст, то природно, відбір фактів у художньому творі та їх достовірність ним перевірені й, очевидно, тому наведено чимало даних, засвідчених такими науками, як: історія, мистецтвознавство, археологія, релігієзнавство, право тощо. У романі чимало екскурсів, які тлумачать певні явища, події, предмети. Перекладач їх скрупульозно переказує і забезпечує, таким чином, елементи багатотемності твору. Доцільними є і посилкові факти, які перекладач подає у посиланнях і виносках. Таких уточнювальних виносок у творі небагато (9). Так, на с. 41 перекладач пояснює, що являє собою картотека "Schedario Larampi" (найбільший рукописний показчик – 125 томів, створений архівістом Джузеппе Грампі (1725–1792), це ретельний покажчик одиниць зберігання Ватиканського архіву XVIII ст.). У виносках знаходимо пояснення теракту в Оклахома-Сіті 1995 р., суті організації "Арійська нація", американських ультраправих фундаменталістів, "будівлі в Ленглі", "Парі Томпль", "Брандмауер", "Інсургемт", "Комінгс". Чимало пояснень є щодо іншомовних приказок. Так, грецьку приказку "Den priazote euharisto, katrhikon mou" промовляє грек за походженням, пояснюючи її значення: "Вона означає, що за виконаний обов'язок не дякують і не платять" (457).

Вважаємо, що факти, якими оперує письменник у творі, як правило, правдиві, точні й доречні. Зрозуміло, що чимало "фактів" у тексті художнього твору. Це стосується героїв твору, деяких подій тощо, тобто вони можуть бути створені, змодельовані автором роману. Р. Коурі вправно користується різними фактами – вхідними, вихідними, посилковими. Інколи деякі сторінки видаються перенасиченими фактами, і тоді цілі уривки нагадують частини науково-популярних або публіцистичних видань. Так, на с. 45 читаємо: "Невдовзі після терористичних нападів одинадцятого вересня 2001 року конгрес США прийняв закон про безпеку авіаційно-транспортних перевезень. Згідно з цим законом, відповідальність за огляд пасажирів та вантажу в аеропортах покладалася на новостворену службу – Управління безпеки перевезень…". Ціла сторінка нагадує сторінку газети про заходи безпеки США. Знову-таки, це право автора і право перекладача, але художній твір втрачає свою специфіку, хоч і художньо-публіцистичні твори мають також право на існування, але цільність художнього твору при цьому втрачається.

Отже, архітектоніку оригіналу перекладач зберігає. Він використовує також графічно-знакові засоби, що є вторинною формою існування тексту (велика буква тощо, про що говорилося вище).

Лінгвістичні засади редагування перекладу.

Аналіз змісту твору тісно пов'язаний із його мовним відтворенням. Якщо зміст роману захопливий і тримає читача у напруженні, то мовні елементи твору містять багато недоглядів. Читач, який володіє українською мовою, повсякчас натрапляє на мовні пастки, лакуни, стилістичні недогляди, русизми, суржик, граматичні огріхи тощо. Це створює враження, що цей твір не належить до української культури, а радше є прикладом повного мовного безкультур'я. Усе це на совісті перекладача і редакторів, бо як колись у таких випадках говорила Леся Українка: "Читаєш, ніби будяки їси".

Таким чином, мовне редагування українського варіанта Р. Коурі просто необхідне.

Як і в будь-якому тексті, кожне слово має стояти на своєму місці. У перекладі – також. Точність слова для перекладача це, насамперед, адекватність українського відповідника. На жаль, перекладачеві важко вдається процес пошуку точного слова. Порівняймо оригінал перекладу і його можливий варіант, запропонований автором статті.

"Високо тримаючи палаш над головою, він кинувся крізь задушливу хмару диму та пилу й вклинився в бурхливі від люті лави ворогів. Вони були всюди. Їхні криві шаблі й сокири врізалися в плоть, а їхні бойові крики заглушали все проникаюче ритмічне биття литавр за кріпосними стінами." (7) // "Високо тримаючи палаш над головою, він пробився крізь задушливу хмару пилу і диму, увірвався в оскаженілі від люті лави ворогів, які були всюди. Їхні шаблі і сокири були червоні від крові. А їхні бойові крики забивали оглушливе ритмічне гупання литавр за кріпосними стінами".

Запропонований варіант тексту точніший у доборі слів, бо "кинутися" – це "швидко піти чи поїхати", а мова йде про певні перешкоди, отже, кращим відповідником стало б слово "пробився"; замість "вклинився" (увійшов клином) доцільніше вжити "врізався", тобто "навально увійшов у щось", тим більше, що вклинюється під час бою якась група, загін воїнів; "бурхливими" можуть бути хвилі на морі або суперечки, а не лави ворогів, краще вжити "оскаженілі від люті лави ворогів"; "криві шаблі" – це тавтологія, бо шабля – це "холодна, перев. кавалерійська зброя із зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем" (СУМ), тобто має зігнуте (криве) лезо і гострий кінець, якби було словосполучення "турецькі шаблі", то вони справді мають особливо зігнуте лезо, тобто вони дуже криві. "Врізалися в плоть" – оскільки вже було вжите це слово у запропонованому варіанті, то його довелося замінити синонімом "вганялися", яке має точніший значеннєвий відтінок – "встромлюватись, заглиблюватись у що-небудь" (ВТССУМ). Оскільки "всепроникаючі крики" – це невдала калька з російської мови, її замінено на "оглушливі", а замість "заглушали" використано синонім "забивали". Ритмічне "биття" замінено на точніший синонім "гупання". Таким чином редактор міг би замінити цей уривок на більш адекватний. Подібних мікро- та макротекстів в українському варіанті безліч. На цій самій сторінці (7) перекладач зовсім не впорався із фактичним матеріалом. Йому однаково, якою зброєю користувалися тамплієри і сарацини: Мартін тримав над головою "палаш" (холодна зброя з довгим прямим і широким двосічним клинком на кінці, яка нагадує шаблю) (ВТССУМ). Яка ж зброя була у сарацинів? Це були "криві шаблі і сокири" (7), але ж шаблі можуть бути лише криві. Далі за текстом Мартін "з усієї сили врізав мечем…" (7). Чим же бив ворогів Мартін – палашем, мечем або шаблею? Бо лезо є тільки у шаблі, а меч – це "старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою" (ВТССУМ).

На жаль, для перекладача і редактора лінгвістичні та фактологічні засади редагування – це одне і те саме. Читач має або взяти словник, або піти в музей чи порадитись зі знавцями, що напевне дало б змогу визначити, що в руках у Мартіна був усе-таки "палаш", бо на його кінці клинок нагадував шаблю, тобто мав лезо. В іншому випадку довелося допустити, що у руках Мартіна був і палаш, і меч, а, можливо, ще й шабля. Таким чином, знання точного значення слова потрібне як авторові, так і перекладачеві й редакторові, а, отже, усім варто було б "заглядати у словник".

Дуже невдало і вкрай безвідповідально відбувається у перекладі стилістичне зміщення слів. Так, у перекладі читаємо (с. 7): "*Протягом кількох днів на місто безперервним дощем сипалися стріли і метальні снаряди з палаючою смолою, через що пожеж виникало більше ніж обложені були спроможні згасити".* Порівняння (у цьому мікротексті) стріл із дощем, хоч і дуже умовне, але можливе, а ось "метальні снаряди з палаючою смолою" – навряд чи, бо в українській класиці (І. Франко, "Захар Беркут") називають їх "метавки". Перекладач міг би скористатися досвідом рідної літератури. Ймовірно снарядів у сучасному їх значенні в XIII ст. ще не було, катапульти були, а от що вони кидали – "кам'яні глиби"? (8) Мабуть, все-таки кидали вони каміння (камені), а не "глиби", бо, по-перше, "глиби" – це російське

слово, українською "брили". А "брили" – це "безформні шматки каменю, землі, глини, льоду тощо" (ВТССУМ). Чимало у перекладі й неправильних слововживань: *ріг* шафи (27), в *районі* лівого заднього колеса (9), *дальній* кінець (92), питання-запитання (96), ліва п'ясть (133) та ін.

Напевне, не зовсім вдалим і доречним є слово "товариші" (8, 10, 11). Очевидно, можна було скористатись одним із синонімів: друзі, побратими, браття, братчики, товариство, громада, спільники, однодумці (ССУМ): "Невже ми покидаємо наших товаришів?" – краще – "побратимів" [5].

Чимало помилок пов'язаних з точним відбором синонімів. Так, перекладач пише "кінь попрямував в її бік" (27) – це ж не людина, яка кудись прямує, на коні був лицар, точніше було б сказати "кінь завернув у її бік, просто на неї… і проскакав далі" (27). Незрозумілим є використання слова "кинули" (30) у значенні "залишили", оскільки синонім "кинули" багатозначне і може викликати інші асоціації: – Що там чутно про дружину мера? – Він знав, що її безцеремонно кинули разом із кіньми в центрі парку (30).

Невдалим і невиразним синонімом скористався перекладач у мікротексті "ця подія сильно вплинула на нього" (31). Очевидно, замість слова "сильно" можна було використати інший із ряду синонімів (важко, дуже боляче) або замінити речення цілком. Отже, у більшості цих прикладів порушено не тільки логічні засади перекладів, а й лінгвістичні.

Чимало у тексті перекладу стилістичних недоглядів. У ньому багато місць, які належать до офіційно-ділового стилю, насичених мовними штампами: "Не встиг він попрацювати рік за призначенням у чиказькому відділенні у складі групи, яка займалася регулярним патрулюванням вистежуванням наркокур'єрів, як з 26 лютого 1993 р. все змінилося" (32). Це міркування, спогади Рейлі, це спосіб мислення (невласне пряма мова) досвідченого працівника ФБР. У такому разі розповідь Рейлі мала б бути розповіддю з відповідною лексикою, морфологічними й синтаксичними особливостями. А те, що в книжці, насправді нагадує звіт або характеристику.

Офіційно-діловий відтінок має і таке речення: "Але невдовзі вона (галера. – *Н.М.*) *знаходилася поза межами їхньої досяжності"* (12). Українці вживають слово "знаходитись" щодо гаманця або дитини. Очевидно, цей мікротекст можна було передати так: "Невдовзі галера відірвалася від переслідувачів".

Зміщення офіційного й художнього стилів спостерігаємо і в такому мікротексті: "Поступово *за допомогою вітру, що дув з берега, галера набрала швидкість,* і ряди її весел то підіймалися, то опускалися, немов крила, що торкалися темної води" (12). Можливий варіант автора статті: "Згодом рвучкий береговий вітер погнав галеру все далі, її весла немов крила величезного птаха, ритмічно і легко торкалися темної води".

Не варто поєднувати в одному реченні розмовний і діловий стиль, але у перекладача це можна спостерігати досить часто: "Ходили чутки про відкладання цього заходу" (13). Чи не краще звучало б: "Ходили чутки, що відкриття виставки взагалі відкладуть чи й навіть її не відкриють взагалі".

Відбір слова, точність вживання того чи іншого слова – це основа точності перекладу. Перекладач усе перекладає приблизно або із тавтологією. Це, наприклад, у перекладі стосується вислову "в'юнкі локони" (17), тоді як "локони" – це "кучеряве або завите пасмо волосся" (ВТССУМ). Невдалим є словосполучення "оператор кидався з боку в бік" (21). Краще було сказати "оператор кидався навсібіч". Неточно передано думку у вислові "Тес миттєво зміркувала" (24), вона все-таки "миттєво зрозуміла", бо "зміркувати" – додумуватися, догадуватись, розмірковуючи над чимось (ВТССУМ), тобто миттєво розмірковувати неможливо. Неможливо "розрізнити обличчя" (можна *вирізнити*), автомат не може мати "зловісного вигляду" (25). Не буває "кровожерливим побратим" (25). Важко уявити, щоб "кулі рикошетили від музейних стін, створюючи ще більший ґвалт" (26), адже ґвалт – це "крик, галас" (ВТССУМ). Пацюки не можуть "чимчикувати" (186). Замість "він обрушив на супротивника град ударів з обох рук" (181) – "він став гамселити його обома руками".

Невмотивовано і часто перекладач користується кальками з російської мови "знаходитися", "дістатися": " я *знаходжусь* в якомусь іншому місті" (109), "ті, хто *знаходився* в задніх рядах" (23), "збагнув, що *знаходиться* в поганому стані (121), "…*знаходяться* за межами їхньої благенької фантазії" (141), "Тес… знаходиться у підвалі" (172), вона "*знаходиться* в каналізаційному колекторі" (186), "…коні *дісталися* до місця…" (15).

Чимало суржикових (російсько-українських) слів залишилось поза увагою редактора: коробок (19), по правді кажучи (20), він не надто цьому вірить (20), кромішня метушня (25), зупинитися у двох метрах від неї (26), декілька отворів розміром із людську голову (77), невідступно слідував (84), стріляючи очима навсібіч (84), спробувала дотелефонуватися йому (93), доставши патрон у патронник свого браунінга (84), покоробило (99), вторглися (102), Єрусалим упав під натиском римських легіонів (103), було досить галасно (108), раболіпних підлабузників (108), відкритих язв (109), важкими, як

булижники, очима (109), скільки їх залишилось в живих (9110), все одно (119), мало-помалу (119), як водиться (127), втратив свідомість (133), одяг його провонявся (167), вона слушно пригадала (173).

Невиправданою є прийменникова конструкція "піти за попкорном" (36). Але правильна форма "піти по попкорн" була б немилозвучною. У такому разі треба було відредагувати усе речення: "Та ж отож, – кивнув він. – Піду куплю попкорн" (36).

Кальки з російської мови часто є витвором перекладача і вони не прикрашають текст: "Було б *непробачно*, якби такий мальовничий синець пропав ні за цапову душу" (30). "Непробачно" – це невдала калька російського слова "непростительно", а "мальовничий" – калька російського "живописный", українською – це барвистий, гарний (ВТССУМ), мальовничий, живописний (про мову і стиль), барвний, кольористий, пишний, пишнобарвний, розцвічений (ССУМ). Замість такого перекладу можна запропонувати варіант: "Було б жаль, коли б такий пишний (добрячий) синець пропав ні за цапову душу". Вибрані нами із синонімічного ряду слова досить переконливо характеризували б іронічне мовлення Рейлі.

Абсолютно невдалим є словосполучення "смерть через обезголовлювання". Це калька російського "смерть через обезглавливание", українські відповідники – "страта на голову", "страта на горло", хоч як не дивно РУС за редакцією В. Жайворонка (К. : Абрис, 2006) дає український варіант "обезголовлення".

Досить активно вживаються розмовно-просторічна і жаргонна лексика (витріщатися – 27, прикид – 38, придурок – 133, фігня – 134, второпати – 134, собачитися – 144, гепнутися – 156, відморозок – 181, бовдур – 123, вилупок – 122, проколотися – 99, вшитися – 121, розвозити соплі – 122, второпати – 134, краля – 135, козел – 168, клас – 190, тарабарщина – 194, здохляк – 211, підар – 51, грубенькі гроші – 53, ловити кайф – 53).

У романі чимало позалітературної (лайливої, вульгарної) лексики. Як правило, ці слова використано доцільно – для характеристики мови персонажів (довбаний рукопис – 223, псих – 65, грьобана ситуація – 85).

Деколи сленгові й розмовно-просторічні слова використовуються невдало, поруч (у мові персонажів) стоять слова розмовно-просторічні й літературні: "Ніяк не *второпаю*, про що ти принди́ш, але торг тут *недоречний* (краще – ні до чого), голубе мій" (54).

Або: "Ти мене розчаровуєш, братане" (54).

Якщо у мові персонажів такі зміщення можна пробачити, то в мові автора – вони неприпустимі. Порівняймо: Кінь *гепнув* її (статую. – *Н.М.*) копитом" (28), "…і той *гепнувся* на стілець" (53).

Діалектних слів у тексті мало, але словосполучення "Як ся маєш?" (19) трапляється. Нам видається така форма звертання недоречною, адже спілкуються американці Клайв і Тес. Тоді як словосполучення "Не переймайся" (20) є доцільним, оскільки воно останніми десятиріччями буквально "увірвалося" у мовлення українців.

Про те, що рукопис не читав ані перекладач, ані редактор свідчать повтори на багатьох сторінках: знаходитися (99), після (141), прямує у напрямку (161), сказала (169), збагнула (187), нудьгую (20), попрямували (27), поступити (31–32), дивився (9).

Разом із тим перекладач певною мірою засвідчив уміння користуватися синонімами української мови. Це стосується синонімічних рядів із домінантами *іти – ходити* та *говорити – розмовляти*. Проте і тут чимало повторів, суржикових і скалькованих чи з англійської, чи російської мови слів. Зовсім не українською є фраза: вона виліпила на своєму обличчі люб'язну посмішку (118). Українською мовою можна було сказати "вона видушила / зобразила / спромоглася на…". Українською не варто говорити у значенні "вдарити" – "врізати мечем" (122). Перекладач полюбляє слова "гепати", у нього "розгепали Крайслер" – (135), "гепнувся просто в калюжу" (156), в авторській мові – "второпала" (175). Перекладач змінює традиційні фразеологізми: у нього "*зацідив* кулаком йому *в голову*" (181), хоч споконвічно українці вживали "зацідити в пику, морду" тощо, або "затопити" можна у лице у перекладача – "затопити супротивникові в коліно" (181). До речі, знижена розмовно-просторічна лексика вживається де завгодно, але не там, де треба.

Особливої уваги перекладача і редактора потребують фразеологічні одиниці. Їх чимало в аналізованому творі та відповідно в перекладі. Зважаючи на те, що роман Р. Коурі сучасний, то в ньому чимало й новітніх фразеологізмів у цілому непогано відтворених українською мовою. Тому не викликають заперечень такі сучасні стійкі словосполучення, як: ловити кайф (53), клієнт дозрів (55), "нульова позначка" (56), ввести в курс справи (61), подвійні стандарти (62), покласти край (71), потік інформації (79), база даних (79), вчасно вписатися в поворот (89), виставити рахунок (94), вона в глибокому нокауті (167), відіграти ключову роль (199) та ін.

Але, на жаль, перекладач досить часто користується не українськими ФО, а калькам з російської мови: довести до втрати свідомості (55), проклинати на чому світ стоїть (86), чому бути, того не минувати (390), зробити крен (420), з важким серцем (457), ви-

вести у розхід (159), вирубив її шокером (167), не випусти його з очей (168), професор впав у несамовиту лють (188), прийняти до уваги (222), упустив свою можливість (262), за помахом руки (375), взяти вола за роги (377).

Досить приємно читати сторінки із власне українськими фразеологізмами: хоч так, хоч сяк (151), мокрий як хлющ (155), накивати п'ятами (154), добрий хазяїн собаки з дому не вижене (156), стояти на чатах (180), розводити теревені (202), схопити за барки (369). Вони близькі й зрозумілі українському читачеві, хоч є випадки, коли перекладач контамінує давні й сучасні ФО, від чого читач сприймає текст як іронічний або жартівливий. Порівняймо: "Здавалось, що Люсьєна ось-ось вхопить грець" (53); "вона була вагітна, що було вельми не до ладу". Зовсім недоречним є сталий офіційний вислів у тексті, де Тес довірливо щось розказувала про себе: "Часом вона (Тес. – *Н.М.*) довіряючи їй, вводила в курс своїх особистих справ" (45).

Є випадки, коли перекладач вживає фразеологізми недоречно: "Її тридцятишестирічне кров з молоком тіло у розкутих рухах плавними кроками цю цікавість тільки підсилювало" (17). ФО "кров з молоком" може стосуватися або обличчя, або людини взагалі й означає "здоровий, рожево видний, рум'яний" (ФСУМ). До того ж у цьому разі речення має не українську, а англійську структуру. Пропонуємо його можливий варіант: "Ця вродлива (кров з молоком!) жінка не йшла, а пливла до виставкової зали, і всі заворожено й зацікавлено стежили за кожним її кроком".

В українській мові є фразеологізм "відводити очі", у перекладі читаємо: "Він не міг *відвести око* від окресленого місця" (29). Виходить він був однооким чи що?

Перекладач зовсім спотворює англійський оригінальний фразеологізм, який в українській мові не має аналога, його відповідник "битись об заклад". Перекладач, очевидно, не знає живої англійської мови і відтворює текст буквально, спотворивши при цьому один із компонентів англійського фразеологізму. На с. 192 читаємо таке: "Розповідаючи про все це, Тес уявляла, як пошукові групи розпорошувались закапелками тунелів, шукаючи Венса у цьому підземному кошмарі, хоча готова була дати *долар за сто,* що професор давно уже зник". Англійською мовою цей фразеологізм означає ("дати пенні, а одержати 100 доларів"), тобто виграти велику суму – дати мінімум (1 долар, 1 пенні), а виграти максимум (щонайменше 100 доларів), тобто: Тес готова була битись об заклад, давши один долар, отримати натомість 100.

Щодо побудови речень, то й тут і перекладач, і редактор натворили див. Порівняймо, хто і як може сприйняти такий мікротекст: "Лупцьований потоками води і несамовитими поривами вітру, Рейлі кинувся навздогін Де Ангелісу" (120). Подібних недоладностей у перекладі забагато.

Не український порядок слів, пасивні мовні конструкції, русизми, англізми тощо наявні майже на кожній сторінці. Крізь них може "продиратися" лише дуже терплячий читач. Більшість зупиняється перед неприступністю цього тексту, який мав би покращити редактор.

Етичний і естетичний принципи редагування перекладу.

Щодо етичного й естетичного принципу, то про них не може бути і мови. Звичайно, є якісь маленькі острівки, на яких може перепочити читач, але їх аж надто мало. Натомість – криваві сцени битв, в яких плутаються і перекладач, і читач, якось недоладно "споруджені" описи, і через все це читач стомлюється, радіючи, що нарешті, він дістався кінця книги. Сюжет трохи "тримав" читача, але від усіх цих "будяків" хочеться поринути в класичні тексти, які, як правило, були перекладені і редагувались майстрами слова.

Відчувається, що перекладач особливо не переймався тим, що порядок слів в англійській та українській мові не завжди однаковий. Дослівний переклад, якого "не помітив" редактор просто впадає в очі навіть пересічному читачеві. Дивує таке речення: "Капітан спостерігав за сновиганням екіпажу з палуби корабля" (11). Якщо екіпаж "сновигав", то "на палубі", але вочевидь, все-таки "капітан з палуби корабля спостерігав, як екіпаж готувався до відплиття". Далі читаємо: "За кілька хвилин прибрали трап, віддали швартові кінці" (11). Про що йдеться: про "*швартові кінці*" чи "віддали кінці *швартові*"? Як розуміти речення: "…йому нестерпно кололо очі бензином, що на нього лився, і він, спотикаючись, заметушився по тротуару". Або: "Гас вискочив на вулицю і невідступно слідував за ним, *стріляючи очима навсібіч*" (84). Таких неоковирних речень у тексті чимало, що свідчить про невеликі перекладацькі можливості В. Горбатька, якому редактори повірили, не прочитавши український текст хоч би "по діагоналі".

Висновки. Звичайно, якщо цей варіант перекладу залишити у такому вигляді, то становлення В. Горбатька як перекладача пригальмується, а робота редактора С. Скляра знеціниться. Такий підхід до тексту шкодить і перекладацькій діяльності, і гостро ставить питання про фахову підготовку редакторів перекладу.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2001. – 1426 с.
2. Новий український тлумачний словник / [за ред. В.В. Дубічинського]. – Харків : Книжковий Клуб домашнього дозвілля. – 2008. – 606 с.
3. Російсько-український словник / [за ред. В.В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2006. – 1401 с.
4. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – 609 с.
5. Словник синонімів української мови : [у 2 т.]. – К. : Наукова думка, 2001. – 954 с.
6. Фразеологічний словник української мови : [у 2 кн.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 528 с.
7. Коурі Раймонд. Останній тамплієр / Раймонд Коурі. – Харків : Книжковий Клуб сімейного дозвілля, 2006. – 479 с.
8. Миронюк Н.П. Проблема редагування перекладів: сучасний стан і перспектива вирішення / Н.П. Миронюк // Рациональное применение научных знаний : матер. XXVII Междунар. науч.-практ. конф., Горловка 15–16 ноября 2012. – С. 129–130.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Миронюк Н.Ф. Украинский вариант романа Раймонда Коури “The Lest Templar” (“Последний тамплиер”): редакторский взгляд

В статье впервые на материале конкретного перевода произведения определены и проанализированы положительные и отрицательные примеры редакторской роботы на основании общепринятых принципов редактирования.

Ключевые слова: *перевод; редактирование; принципы редактирования; логический, структурный, фактологический, этический, эстетический, лингвистический принципы; композиция; адекватный перевод; микротекст; макротекст.*

Myronyuk N. Ukrainian variant of Raymond Khoury novel “The Lest Templar” (“Останній тамплієр”): editorial view

In the article for the first time on the material of particular work translation there are defined and analyzed both positive and negative examples of editorial work on the basis of generally accepted principles of editing.

Key words: *translation; editing; principles of editing; logical, structural, factual, ethical, aesthetic, linguistic principles; composition; adequacy; micro text; macro text.*

УДК 811.161.2'366

С.С. Чорна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕМОТИВНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА БАЗІ НІМЕЦЬКОЇ ПРЕСИ)

У статті проаналізовано особливості функціонування емотивно-оцінної лексики в публіцистичному тексті, розглянуто такі засоби вираження емотивності, як: метафори, епітети, перифрази, оксюморони та фразеологізми.

Ключові слова: *емотивно-оцінна лексика, публіцистичний стиль, метафори, епітети, перифрази, оксюморони, фразеологізми.*

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є вивчення емотивно-оцінної лексики. Ця проблема відображена в багатьох працях зарубіжних і вітчизняних мовознавців (А. Алексєєв, А. Белецька, Т. Винокур, О. Вольф, В. Дєвкін, О. Москальська, В. Чабаненко, В. Шаховський та ін.).

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування емотивно-оцінної лексики в публіцистичному тексті.

У сучасному мовознавстві традиційно подано два погляди на лінгвістичний статус категорії емотивності, виходячи з яких, емотивність розглядається або як стилістична, або як функціональна категорія.

Прихильники першої концепції вважають емотивність одним із компонентів стилістичної коннотації поряд з експресією, емоційністю і функціональним стилістичним компонентом.

Прихильники (представники) іншої точки зору (на наш погляд, найбільш раціональної) розглядають емотивність як функціональну категорію, а номінативно-оцінну функцію слова – як різновид номінативної функції.

Оцінність може бути характерною ознакою як денотата, так і коннотата, які є частинами одного цілого – мовного вислову, і перебувають у діалектичній взаємозумовленості. Це підтверджують висновки таких лінгвістів, як: І. Кремих, Н. Муравльова, Д. Шмельов [9].

Загальні особливості оцінки проаналізовано у книзі О. Вольф "Функциональная семантика оценки". Головною особливістю оцінки є її модальність. Вислови, в яких є оцінка чи інші модальності, містять дескриптивну компоненту і недескриптивну, тобто модальну компоненту [2].

Для лінгвістичних досліджень характерним є прагнення виділити в усьому розмаїтті лексичних одиниць чітко обмежене коло "емотивної лексики". Неоднозначність у розумінні місця і ролі оцінного компонента в значенні слова визначає різноманітність кваліфікацій оцінної лексики. Проте майже всі автори, які так чи інакше розглядали цю проблему, вказують на те, що до цього часу недостатньо чітко окреслено коло мовних засобів, які належать до цієї сфери, а сама проблема оцінної лексики потребує різнопланованого аналізу [4, с. 20].

Так, Є. Галкіна-Федорук зараховує до сфери емотивно-оцінної лексики:

1) слова, які виражають почуття, котрі відчуває той, хто говорить, чи інша особа;
2) слова-оцінки, які кваліфікують річ, предмет або явище позитивно чи негативно всім своїм складом, лексично;
3) слова, у яких емоційне ставлення виражається не лексично, а граматично, тобто суфіксами чи префіксами.

Автор зазначає, що за оцінним забарвленням розрізняються також лайливі та вульгарні слова, тобто пов'язує емоційність слова з його стилістичними характеристиками. Питання про те, що до складу емоційної лексики належать слова, які називають емоції та почуття, є суперечливими. Отже, Є. Галкіна-Федорук дає на нього позитивну відповідь.

Цієї самої точки зору дотримувались М. Баженов і О. Фінкель. Протилежну думку висловлює І. Арнольд, яка виключає зі складу оцінної лексики слова, котрі називають емоції та почуття [4, с. 21].

Зважаючи на це, у досліджуваному публіцистичному стилі до емотивно-оцінної лексики зараховуємо:

1) слова, які називають почуття;
2) слова-оцінки, які кваліфікують речі, предмети, явища або з позитивної, або з негативної сторони;
3) багатозначні слова, які в своєму прямому значенні нейтральні, однак у переносному значенні стають оцінними;
4) слова, у яких оцінка виражається суфіксами і префіксами.

У публіцистичному стилі емотивно-оцінні слова вживаються досить часто і своєрідно. Вони наявні в усіх жанрах публіцистики: у статтях, кореспонденціях, замітках, інформаційних повідомленнях, рецензіях, нарисах.

До публіцистичного стилю належить мова газет, суспільно-політичних журналів,

© Чорна С.С., 2013

памфлетів, відозв і прокламацій, мова доповідей, виступів, бесід, дискусій тощо, які містять політичну інформацію. Політична інформація охоплює явища, факти та події політичної сфери життя суспільства – відносини між верствами населення, націями, державами; повідомлення про події та явища, які відбуваються в культурі, економіці та мають політичне значення. Публіцистика на сьогодні є сферою масової комунікації, у ній вдало поєднуються логіка викладу з емоційним експресивним забарвленням. О. Пономарів підкреслює, що в публіцистичному стилі саме такі його елементи, як логічність та емоційність повинні бути взаємно зрівноважені [5, с. 12].

У публіцистичному стилі широко використовуються суспільно-політична лексика, політичні лозунги і заклики, переможні фрази, риторичні запитання, засоби гумору і сатири. Значне місце в публіцистичному стилі займають образні засоби мови. Головною особливістю публіцистичного стилю, яка виділяє його з інших стилів, є емотивність мовних засобів.

Аналіз лексики було зроблено на базі газетних і журнальних матеріалів за 2010–2012 рр.: Frankfurter Allgemeine, Der Spiegel, Die Zeit (онлайн-версії).

У сучасній пресі є формальні способи непрямого вираження оцінки. Серед них важливе місце займають лапки.

Найбільш поширеними засобами вираження оцінки в сучасних газетах є два типи застосування лапок.

1. Псевдоцитування. У цьому разі лапки допомагають передати думку, що ситуація насправді не відповідає офіційним заявам. У зарубіжній пресі офіційні версії часто мають низький рівень довіри: газети (і читачі) негативно ставляться до них. Лапки – ефективний спосіб дистанціювати позицію конкретної газети від офіційної версії.

Наприклад: Der Wahlkampf in den USA wird immer aggressiver: “That’s a_bullshitter” – mit diesem drastischen Schimpfwort hat Barak Obama seinen Herausforderer Mitt Romny nun in einem Interview bezeichnet (Der Spiegel).

2. Оцінювання на базі цитати. Цитата часом виступає як засіб непрямого оцінювання.

Така функція цитатних лапок виявляється в двох аспектах: вони характеризують автора цитати; передають ставлення журналіста до того, що повідомляється. *Наприклад:* Außenminister Guido Westerwelle bezeichnete die Parlamentswahl in der Ukraine als “wichtige Bewährungsprobe für Demokratie und Rechtsstaatlichkeit” (Frankfurter Allgemeine).

“Hitlers Werk “Mein Kampf” sei “politische Pornographie”, die verfolgt werden müsse, argumentierte Lem” (Der Spiegel).

В обох випадках оцінною домінантою лапок є іронія. Її можуть передати псевдоцитатні й цитатні лапки. Використання псевдоцитатних лапок для створення іронічного ефекту призводить до розбіжності у семантиці слова та фрази з його прагматикою [6, с. 19].

Іронічний потенціал цитатних лапок визначається самим вибором цитати: “висмикуванням” із контексту; місцем цитати в тексті та тим, що цитована інформація свідомо суперечить дійсності.

Перевага лапок як прихованого засобу оцінювання полягає ще й у тому, що не кожен читач здатен сприйняти таку інформацію. Це, у свою чергу, дає можливість зберегти об’єктивність.

Найчастіше в досліджуваній літературі беруться у лапки парафрази. Парафрази – це описові звороти, які вживаються замість звичайних назв, осіб, предметів, явищ. Більшість учених вважають, що вони пов’язані з новою оцінною семантикою слів і словосполучень. Парафраза виникає у зв’язку з бажанням дати предмету, явищу, особі, дії певну оцінку [7, с. 68].

У газетних текстах переважають парафрази, які вживаються замість власних назв осіб. В основному парафрази назви – осіб використовуються стосовно політичних діячів. Наприклад, Б. Єльцина називають “der Steuermann im Todesboot”, В. Ленін – “spirituellen Genius der slawischen Völker”, Ф. Кастро – “ein größerer Clown als Chaplin”, його колегу по боротьбі називають “persönliche Hexerin”, Н. Саркозі – “das Phantom des Elysee” та “Elysee-Chef“, В. Кличка – “Hoffnungsträger”, китайський прем’єр, за оцінкою журналіста, – “Schildkrötenei mit null Intelligenz”.

Цікавими в газетних текстах є такі стилістичні фігури, як оксюморони. Оксюморон – це літературний прийом, в якому поєднуються протилежні за змістом контрастні поняття, котрі разом дають нове уявлення, ця нова семантика оксюморона і є, як правило, оцінною [3, с. 155].

Наприклад: “streitbaren Demokratie”, “nützliche Idioten”, “stillen Katastrophe”.

У газетно-публіцистичному стилі найпоширенішим є епітет, який виражений емоційно забарвленим прикметником чи дієприкметником, котрі мають негативне забарвлення.

Наприклад: Mike Tyson gerät ausser sich, wenn er seinen Gegner im Boxring mit der brutalen Attitüde nicht beeindrucken kann (Die Zeit).

Одним зі стандартних прийомів вираження негативної оцінки є прикметники іншомовного походження, які мають яскраво виражене негативно-оцінне забарвлення, такі як: infam, rigoros, spektakulär, katastrophal, bestialisch, despotisch, extremistisch тощо.

Наприклад: Indonesien wird wieder einmal deutlich, welche korrupten, despotischen Systeme der Kapitalismus unterstützt (Der Spiegel).

Досить часто в публіцистичному стилі вживаються епітети з позитивною ознакою: der triumphierende Wahlsieger Bush, hochinteressantes Forschungsfahrzeug, absoluten Kassenschlager, der süßeste Mann, galanten Handkuss.

Універсальною рисою преси є пошук нових, свіжих, незатертих засобів вираження: слів, образів, стилістичних прийомів. Для створення оцінного ефекту й образності в газетно-публіцистичному мовленні використовуються метафори. Наприклад: "Nazi-Schweines", "politischen Harakiri", "der Affen-Mann", "die Nilpferd – Männer".

Починаючи з античності до сьогодні метафора вважається риторичним орнаментом, стилістичним засобом, саме тому вона вивчалась і вивчається у дослідженнях із поетики, риторики, стилістики. У визначеннях метафори називались такі ознаки: "перенесення з … на …", "незвичне використання", "заміна", "приховане порівняння".

У літературознавстві метафору називають ще "невласною мовою", тому що її зміст інший, ніж значення слів, які її утворюють. У публіцистиці спостерігаються випадки нової, оригінальної метафоризації, так звані індивідуальні авторські метафори [5, с. 43].

У німецькій пресі виділяється група метафор, які зумовлені національно-культурними особливостями народу, котрий має свою унікальну історію розвитку і свої особливості в інтерпретації культурних традицій, що й відображається у метафоричному фонді.

Наприклад: etw. j-m spanisch vor (висловлення виникло в часи імператора Карла V, який був королем Іспанії, впроваджував на німецьких землях іспанські звичаї, які були для німців незвичними і незрозумілими).

Деякі метафори пов'язані з певними звичаями та традиціями: Pfingstochse – про позбавлену смаку людину (пов'язано з давнім звичаєм розфарбовувати бика в день Трійці).

Разом із тим можна виділити групу метафор, розкриття яких не потребує особливого культурознавчого коментаря: der Kopf der Zeitung, ein heisses Eisen, alles aufs Spiel setzen.

Метафори в газетно-публіцистичній мові виконують особливу роль: вони використовуються не стільки для образності, скільки для створення емоційного ефекту, позитивного чи негативного: streitbaren Demokratie, ideologischen Blockaden, flüssige Valuta, Gulag-Infrastruktur.

Фразеологізми в газетних текстах також відіграють значну роль. Вони виконують, як правило, оцінну функцію, оскільки не тільки називають предмети, явища, а і дають їм характеристику й оцінюють їх. За якістю характеристики фразеологізми поділяють на дві групи: одні дають позитивну оцінку, інші – негативну. Фразеологічні одиниці зустрічаються у тексті, як правило, в тій формі, в якій вони зафіксовані у словнику, й у видозміненій, трансформованій.

У досліджуваних текстах більшість фразеологічних зворотів мають у своєму значенні компонент негативної оцінки, який містить у собі семи:

– осуду: Der Chefvolkswirt der Hypo Vereinsbank, Martin Hüfner, forderte ebenfalls, kein weiteres Geld in das russische "Fass ohne Boden" zu werfen (Die Zeit);
– осуду і зневаги: Barschel sei nach Angaben eines ihrer Informanten "eine absolute Null" gewesen (Der Spiegel);
– осуду, насмішки, злої іронії: Amtsinhaber und Ministerpräsident Hans Eichel galt lange als Mann ohne Profil und Fortune "Kleinkariert" sei er, meinte seine Parteifreundin, und der frühere Ministerpräsident Holger Börner, auch ein Genosse, spottete gar: "Nicht aus jeder Eichel wird ein Baum" (Der Spiegel).

Емотивна оцінність як компонент семантики ФО виявляється на фоні оцінності вживання ФО в мові. Оцінна установка вживання фразеологізму в мові є в кожному випадку індивідуальною, але загальні спостереження над корпусом ФО дають підстави для визначення оцінності як функціональної властивості.

У публіцистичному стилі досліджених газет переважають такі форми вираження оцінки: метафори, перифрази, оксюморони, епітети і фразеологізми. Усі вони виникають на основі метафоричного значення слова, яке в новій мовній ситуації отримує додаткове коннотативне значення. Ці значення, як правило, формують самі журналісти, надаючи висловлюванню емоційне забарвлення. Разом із традиційними засобами вираження емоційності, у сучасні газети залучаються й своєрідні, непрямі, формальні засоби (лапки) для псевдоцитування й оцінювання на базі цитати.

Висновки. Отже, вживання індивідуально творчих засобів мовного впливу емотивної лексики в публіцистичному стилі не виходить за рамки норми цього стилю, а є його невід'ємною рисою.

Список використаної літератури

1. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка / М.П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1983. – 270 с.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Брандес. – М. : Наука, 1985. – 210 с.
3. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

4. Мягкова Е.Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психологического исследования / Е.Ю. Мягкова. – Воронеж, 1996. – 220 с.
5. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови / О.Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 246 с.
6. Рао С. Оценка с помощью кавычек: язык прессы / С. Рао // Русский язык. – 1996. – № 3. – С. 18–22.
7. Сучасна українська літературна мова: [лексика]. – К. : Наукова думка, 1969. – 584 с.
8. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / В.А. Чабаненко. – К., 1984. – 165 с.
9. Яковлев С.В. Функционально-семантическое поле оценочности и его выражение в лексике / С.В. Яковлев // Семантико-функциональные поля в лексике и грамматике. – Л., 1990. – С. 118–123.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013.

Чорная С.С. Особенности функционирования эмотивно-оценочной лексики в публицистическом тексте (на базе немецкой прессы)

В статье проанализированы особенности функционирования эмотивно-оценочной лексики в публицистическом тексте, рассмотрено такие средства выражения эмотивности: метафоры, эпитеты, перифразы, оксюмороны и фразеологизмы.

Ключевые слова: *эмотивно-оценочная лексика, публицистический стиль, метафоры, эпитеты, перифразы, оксюмороны, фразеологизмы.*

Chorna S. Peculiarities of the functioning of of emotive lexis in publicistic texts (on material of the german press)

In the article we have analyzed peculiarities of emotional evaluative lexics in publicistic text, considered such means of emotiveness as: metaphors, epithets, paraphrases, oxymoronands, idioms.

Key words: *emotional evaluative lexics, publicistic style, metaphors, epithets, paraphrases, oxymoronands, idioms.*

УДК 811.111'373.46

Л.І. Мирошниченко

МОВНА АНТОНІМІЯ ТА ВИРАЖЕННЯ ПОЛЯРНОСТІ В МОВІ

Статтю присвячено сутності мовної антонімії та способам вираження полярності на прикладі німецької мови.

Ключові слова: *антонімія, протилежність, полярність, абсолютні антиподи.*

Явище антонімії здавна цікавило філософів та вчених. Вивчення антонімії почалося з логіки старогрецького філософа Арістотеля. Учений виділяє чотири типа протилежностей: 1) співвіднесення між собою; 2) власне протилежність; 3) відсутність та володіння; 4) ствердження та заперечення. Праці Арістотеля є основою для розвитку сучасної теорії протилежності. Сучасна філософія визначає протилежність як категорію, що виражає один із рівнів розвитку суперечності.

Протилежність, як логічна категорія, характеризується діалектичним взаємозв'язком протилежних понять. Протилежності мають властивість урівноважувати один одного, виявляючи симетричність. Вони взаємно знімають свої ознаки таким чином, що результат дорівнює нулю.

Антонімічність по-різному виражається в мові. Деякі мовознавці (Л.А. Булаховський, В. Шмідт) вважають антонімами лише слова з різною основою (як, наприклад, stark – schwach). Інші лінгвісти (В.М. Завьялова, К.А. Левковська, А.А. Реформатський, М.Д. Степанова, В. Фляйшер, І.І. Чернишева, Т. Шиппан) зараховують до антонімів і лексичні одиниці, в яких значення протилежності реалізується за допомогою словотворчих засобів, як, наприклад, klar – unklar, Dank – Undank, Erfolg – Mißerfolg, vitaminreich – vitaminarm, gedankenarm – gedankenreich, geschmackvoll – geschmacklos, inhaltsvoll – inhaltsleer тощо.

Одним з яскравих проявів системних відносин у лексиці є співвідносне протиставлення двох і більше слів, протилежних за найзагальнішою та найбільш суттєвою для їх значення семантичною ознакою. Такі слова називаються лексичними антонімами.

Співвідносним протиставлення називається тому, що в подібні відносини вступають лише слова, що розташовані в одній і тій самій лексичній і граматичній парадигмі (за ознакою зарахування до однієї й тієї самої частини мови) та позначують логічно сумісні поняття. В основу їх зіставлення покладена одна й та сама загальна й суттєва для них ознака.

Так, семантично (і логічно) співвідносними є слова, що характеризують різноманітні якісні ознаки, наприклад: красу, колір, смак тощо (schön – hässlich, hell – dunkel, bitter – süß); емоції (die Liebe – der Hass, die Heiterkeit – die Traurigkeit, die Liebkosung – die Grobheit); поняття простору, часу (oben – unten, den Norden – der Süden, heute – morgen, der Winter – der Sommer); дію та стан (schließen – öffnen, erröten – erblassen) тощо.

Обов'язковість ознаки логіко-семантичної співвідносності понять при визначенні антонімічності слів, що називають ці поняття, вперше чітко сформулював Н.М. Шанський [14, с. 64]. Проте, на одночасну наявність схожості в певному аспекті в подібних словах вказував і Л.А. Булаховський [1, с. 44].

Однією з перших праць, у якій зроблена спроба розглянути явище антонімії з лінгвістичних позицій, є праця В.Н. Коміссарова, яка, на думку більшості дослідників, поклала початок сучасному етапу розвитку теорії антонімії. Автор вважає антонімами ті слова, в яких протиставленість один одному відображена в лексичному значенні. Особливо наголошується на важливості регулярної відтворюваності слів-антонімів у мовленні як чинника, необхідного для їх існування в мові.

Що саме розуміється під антонімами в мовознавстві? Незважаючи на так звану простоту та відсутність принципових суперечностей у визначенні антоніма між лінгвістами, поняття антоніма може тлумачитися по-різному, так само, як і критерії виділення антонімів, їх ознаки можуть розрізнятися. У більшості праць лексична антонімія визначається як тип семантичних відносин, що встановлюються, перш за все, у парадигматичному аспекті між лексичними одиницями, що мають протилежні значення.

Таким чином, антонімами називаються слова, протилежні за значенням. Здатністю утворити антонімічні пари володіють слова, що позначають поняття, співвідносні у просторі, часі або за якістю, наприклад: oben – unten, früh – spät, gut – schlecht. Необхідно лише частково (але не абсолютно) розрізняти антоніми, тобто слова, які в семантичному аспекті є антиподами, від слів корелятивних, що протиставляються одне одному. Так, наприклад, слова: Freund (друг) і Feind (ворог), Liebe (любов) та Haß (ненависть), gut (хороший) і schlecht (поганий), kurz (короткий) та lang (довгий) – це дійсно антоніми, оскільки вони позначають діаметрально протилежні поняття. Але, наприклад, Sommer (літо) та Winter (зима), Süden (південь) та Norden (пів-

© Мирошниченко Л.І., 2013

ніч) за своєю природою не антоніми (але корелятивні слова, що протиставляються один одному, можуть інколи функціонувати як антоніми), оскільки, крім слів Sommer (літо) та Winter (зима), є ще й слова Frühling (весна) та Herbst (осінь), а крім слів Süden (південь) та Norden (північ), є слова Osten (схід) та Westen (захід). Таким чином, Sommer і Winter, з одного боку, Süden і Norden – з іншого, не є такими абсолютними антиподами, як, наприклад, Freund та Feind або gut і schlecht.

Не є антонімами за своєю специфікою, а лише певною мірою корелятивними словами, що протиставляються, і такі лексичні одиниці, як Wald (ліс) та Feld (поле) чи інші подібні, тобто лексичні одиниці, котрі не є такими антиподами, якими є справжні антоніми, оскільки вони позначають предмети, що мають не лише риси відмінності, а і риси схожості. Справжні ж антоніми, як Freund та Feind, або gut і schlecht є саме антиподами.

Проте, зустрічаються і складніші антонімічні відносини. Так, прикметнику alt (старий) є протилежним не лише neu (новий), а і jung (молодий), які між собою не пов'язані; такі самі відносини ми спостерігаємо між антонімами süß (солодкий) – sauer (кислий), süß – bitter (гіркий), süß – salzig (солоний). Але у прикметниках kalt (холодний) – warm (теплий) – heiß (гарячий), trocken (сухий) – feucht (вологий) – naß (сирий), так само як і в дієсловах stehen (стояти) – gehen (йти) – sitzen (сидіти) – liegen (лежати), schweigen (мовчати) – schreien (кричати) – sprechen (говорити) всі антоніми пов'язані між собою. Антонімія характеризується парадигматичними та синтагматичними властивостями. Синтагматичні властивості слова можуть виступати критерієм для виділення антонімів.

Антонімія розуміється, перш за все, як лексичне явище. Питаннями лексичної антонімії займалися багато дослідників (Л.А. Введенська, В.М. Завьялова, В.Н. Коміссаров, М.Р. Львов, Л.А. Новіков, Н.Л. Соколова, Д.Н. Шмельов та ін.). Численні визначення лексичного антоніма багато в чому збігаються та зводяться до вказівки на зміст протилежного значення, хоча існують й розбіжності щодо наявності протилежного значення, типів протилежності, типів антонімів, семантичних і морфологічних ознак антонімів, стосовно класифікації власне мовних антонімів. У результаті аналізу багатьох теоретичних праць із загального та німецького мовознавства, як основне нами приймається визначення антонімів – як взаємопротилежних за значенням номінативних одиниць мови, що використовуються для позначення взаємопротилежних односутнісних явищ об'єктивної реальності.

Можна виділити такі ознаки антонімів: наявність антонімічного заперечення (в опозиції антонімів – граничного); здатність викликати асоціації за тотожністю (розвинутої до межі) та відмінністю значень, відображати в опозиціях протилежності природи та суспільства, виконувати текстоутворювальну функцію, утворювати малу (базову), серединну (перманентно-хвильову), велику (концептуально завершену) антонімію, створювати системність і цілісність мовлення (тексту).

Антонімічні відносини охоплюють усю систему номінації, тобто антонімічність є внутрішньою фундаментальною властивістю мови. Серед лінгвістів існують розбіжності стосовно однокореневих антонімів, які частина вчених виключає із лексичних антонімів [13, с. 8].

Ми дотримуємося погляду більшості лінгвістів, які до лексичної антонімії зараховують і однокореневі слова, оскільки такі антоніми являють собою цілу семантичну групу в спектрі семантики протилежності, а саме контрадикторності. Більшість дослідників вважають, що антонімія існує на всіх рівнях мовної системи: на лексичному, морфологічному та синтаксичному.

Вміст поняття "антонім" останнім часом було істотно доповнено. Так, до недавнього часу антонімами вважалися лише слова, що містять у своєму значенні вказівку на якість. Сучасні дослідники вбачають антонімію і в словах, що належать до однієї й тієї самої частини мови та позначують різноманітні відчуття, дію, стан, оцінку, просторові та часові відносини тощо, тобто все більш зміцнюється широке розуміння антонімії [9, с. 139–140].

Антонімічні зв'язки властиві як семантично моноваріантним словам, так і семантично поліваріантним лексичним одиницям. Причому, інколи слова, що характеризуються антонімічними відносинами, вживаються в одному контексті: "Stanislaus… verteilte Lobe und Tadel" [18, с. 380]; "Susanne kannte alle Freundschaften und Rivalitäten in der Klasse… bedachte genau, welches Kind sie wann loben oder tadeln durfte…" [16, с. 204].

В антонімічні зв'язки можуть вступати і поліваріантні слова за своїми основними варіантами. Тісний взаємозв'язок антонімії з багатозначністю підкреслює системність відносин лексичних одиниць, їх взаємозалежність та взаємозумовленість.

Відзначимо, що не завжди кожне зі значень багатозначного слова має в мові антоніми. Наприклад, слово der Tag володіє чотирма основними значеннями: 1) частина доби, від сходу до заходу сонця, з ранку до вечора; 2) доба, проміжок часу в 24 години; 3) календарна дата, число місяця, присвячена певній події, особі; 4) час, пора. Але в антонімічні відносини воно вступає лише в першому значенні: der Tag (день) – die Nacht (ніч). У цьому випадку діють уже внутрішні закономірності лексичної системи, характер предмета та понятійні ознаки.

До мовних ознак антонімів, крім зв'язку з полісемією та специфікою синтагматичних

відносин, належать регулярність їх контрастуючих асоціативних зв'язків, іншими словами, згадка про одного члена антонімічної пари може викликати уявлення про іншого.

Називаючи, наприклад, такі властивості людського характеру, як die Güte (доброта), die Feinheit (боязкість), die Feinfühligkeit (тактовність), той, хто говорить чи слухає, може зіставити їх з протилежними – die Bosheit (злість), die Grobheit (грубість), die Herzlosigkeit (безсердечність).

Слова-антоніми, як і синонімічні слова, нерідко утворюють у мові групи одиниць, семантично близьких за функцією протиставлення. Поняття про антонім виникає лише у тому випадку, коли існує не менше двох семантично співвідношуваних слів, протилежних за значенням. Тому не можна, наприклад, сказати, що слово weiß – антонім. При цьому необхідно уточнити: weiß – антонім слова schwarz. Отже, антоніми (як і синоніми) існують попарно.

Нерідко кожне з двох (і більше) семантично протилежних слів, у свою чергу, має синоніми, які утворюють ряди одиниць, синонімічних (по вертикалі) та антонімічних (по горизонталі) між собою, наприклад: Die Welle (хвиля): schwer (важка) – schwach (слабка), stark (сильна) – leicht (легка), kräftig (потужна) – schwach (слабка) тощо; Das Jahr (рік): zukünftig (майбутній) – vergehend (той, що минає), tretend (наступний) – vorig (минулий), künftig (майбутній) – gehend (той, що минає) тощо [11, с. 144–147].

Висновки. Таким чином, два (і більше) близьких за значенням слова утворюють антонімічний ряд. Отже, антоніми – це взаємопротилежні за значенням номінативні одиниці мови, що використовуються для позначення взаємопротилежних односутнісних явищ об'єктивної реальності. Антонімія пов'язує мовні одиниці з протилежним значенням, вона властива всім природним мовам.

Список використаної літератури

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание / Л.А. Булаховский. – М., 1953. – 234 с.
2. Введенская Л.А. Синонимические пары антонимов / Л.А. Введенская // Русский язык в школе. – 1969. – № 4. – С. 12.
3. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификация / В.М. Жирмунский. – Л., 1968. – 198 с.
4. Зуев А.Н. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова и др. – М. : Рус. яз., 1989. – 536 с.
5. Ивлева Г.Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Г.Г. Ивлева. – М. : Высшая школа, 1978. – 103 с.
6. Ивлева Г.Г. Немецко-русский словарь по лексикологии и стилистике / Г.Г. Ивлева. – М. : Высшая школа, 2006. – 167 с.
7. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М.М. Маковский. – М., 2004. – 632 с.
8. Михайлов В.А. Генезис антонимических оппозиций (антонимия и отрицание) / В.А. Михайлов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 152 с.
9. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л.А. Новиков. – М., 1973. – 215 с.
10. Рахманов И.В. Немецко-русский антонимический словарь / И.В. Рахманов, М.Н. Минина, Л.И. Мальцева, Л.И. Рахманова. – М. : Рус. яз., 1983. – 704 с.
11. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология / М.И. Фомина. – М. : Высшая школа, 1990. – 415 с.
12. Чурносова Т.Ф. Двойная мотивация как источник словообразовательной антонимии (на материале существительных современного немецкого языка) / Т.Ф. Чурносова // Пространство и время в языке : тезисы и материалы Международной научной конференции. – Самара : СамГПУ, 2001. – С. 99–100.
13. Чурносова Т.Ф. Антонимия в именном словообразовании немецкого языка / Т.Ф. Чурносова. – Самара, 2004. – 23 с.
14. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1995. – 355 с.
15. Henzen W. Deutsche Wortbildung / W. Henzen. – Leipzig, 1957. – 176 s.
16. Otto H. Zeit der Störche / H. Otto. – Berlin, 1967. – 353 s.
17. Schippan Th. Einführung in die Semasiologia / Th. Schippan. – Leipzig, 1972. – 209 s.
18. Strittmatter E. Der Wundertäter / E. Strittmatter. – Moskau, 1962. – 418 s.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Мирошниченко Л.И. Языковая антонимия и выражение полярности в языке

Статья посвящена сущности явления языковой антонимии и способам выражения полярности на примере немецкого языка.

Ключевые слова: *антонимия, противоположность, полярность, абсолютные антиподы.*

Myroshnychenko L. The language antonymy and expression of polarity in the language

The article is devoted to the phenomenon of linguistic antonymy and expression of polarity on the example of the German language.

Key words: *antonymy, opposition, polarity, absolute antipodes.*

УДК 81’383.7:81-115

Н.І. Хамдауі

ЯКІСНІ ОЗНАКИ МОВНОЇ СОМАТОМОРФНОЇ ОЦІНКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено розгляду соматичних фразеологізмів іспанскої мови. Спираючись на те, що фразеологічні одиниці становлять найконденсованіше вираження національно-культурного компонента мови, їх аналіз дає можливість простежити взаємозв’язок мови, світобачення й ментальність нації. Простежено, як фактично всі вияви життя людини, її народження та смерть, особливості характеру, розумової діяльності, віку, зовнішнього вигляду знаходять своє яскраве і своєрідне відображення у соматичній фразеології іспанської мови.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, соматизм, мовна картина світу.*

У дослідженнях останніх років у центрі уваги опиняється людина як носій мови, яка репрезентує ту чи іншу культуру, у зв’язку з чим однією із суттєвих ознак лінгвістичної науки стає актуалізація когнітивного й культурологічного підходів до вивчення мовних явищ, структур і процесів.

Національний досвід визначає специфіку різних мовних рівнів, на основі чого у свідомості носіїв виникає певна мовна картина світу, крізь призму якої людина бачить світ. Отже, мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу, задає норми її поведінки.

У когнітивній лінгвістиці процеси, пов’язані з пізнавальною діяльністю людини, світосприйняттям і світорозумінням, розглядаються крізь призму мовних явищ, оскільки аналіз структур мови надає необхідні дані для реконструкції різноманітних когнітивних моделей.

Фразеологія є найбільш ефективним засобом відображення об’єктивної дійсності, оскільки саме фразеологічний склад мови відіграє особливу роль у трансляції культурно-національної самосвідомості народу і його ідентифікації, втілюючи в образному змісті його одиниць культурно-національне світобачення. Фразеологічні одиниці (далі – ФО) становлять найконденсованіше вираження національно-культурного компонента мови, а отже, їхній аналіз дає можливість простежити взаємозв’язок мови, світобачення й ментальності нації.

Вивченню фразеологічніх одиниць з погляду теорії “мовних картин світу” присвячено праці багатьох українських і зарубіжніх дослідників, зокрема: І. Білкової, І. Голубовської, О. Забуранної, А. Пам’єса Бертрана, О. Селіванової, Ю. Солодуб, Р. Хайруліної та ін. Увага до явищ соматики, втіленої у формах мови, особливо актуальна для досліджень когнітивної спрямованості. Соматичні номінації, стаючи знаками семіотичної вторинності, формують нове знання, у якому відображається “точка зору” про навколишню дійсність носія певної лінгвокультури.

Актуальність дослідження соматичних фразеологічних одиниць зумовлена тим, що вони містять у концентрованому вигляді образи, якими мислить людина, відображають національне світобачення, уявлення народу про різноманітні явища, вони є одним із найважливіших параметрів опису картини світу. Соматичні фразеологізми в різних мовах були об’єктом дослідження у працях О. Селіванової (в українській мові), Н. Стрілець (в іспанській, італійській і французькій), І. Білкової (у чеській та англійській мовах), В. Скнар (в англійській та російській), Ю. Долгополова (у російській, англійській і німецькій), Є. Мордкович (у білоруській) та ін.

Мета статті – вивчити соматичні фразеологізми, що спрямовано на їх семантичний аналіз та когнітивний опис, що передбачає виявлення особливостей мотиваційної бази значення соматизмів у ФО іспанської мови; виявити особливості культурно-національної інтерпретації іспанських фразеологізмів з компонентом – соматизмом.

Фразеологічні засоби мови є квінтесенцією її національного обличчя, вони містять у собі велику силу експресії та емоційної наснаги. На думку В. Телії, “національно-культурна специфіка конотації локалізується у внутрішній формі найменування”. На відміну від лексики, фразеологія має більш національний характер, оскільки вона менш мінлива і розвивається за рахунок внутрішніх можливостей. Емоційно та експресивно забарвлені стійкі висловлювання відображають знання носія мови про реалії матеріального світу, які виявляються в певному національно-культурному середовищі завдяки географічним і кліматичним особливостям, специфіці духовної і матеріальної культури, традиціям, релігійним віруванням, міфологічним уявленням народу [6, с. 44].

Психічне життя людини концентрується навколо таких психологічних понять, як ро-

© Хамдауі Н.І., 2013

зум, почуття і воля. Незалежно від того, представником якої нації є людина і якою мовою розмовляє, вона переживає, хвилюється, відчуває, тобто під впливом зовнішніх чи внутрішніх чинників перебуває у певному емоційному стані. Будь-який внутрішній стан людини рефлектується на зовнішньому рівні вербальними і невербальними засобами. Незаперечним є той факт, що емоції як загальнолюдське явище відносно однакові за своєю суттю, а мовні засоби, які використовуються для їхнього опису, – схожі, хоча й мають певні відмінності [2, с. 186].

Причина відмінності способів вербалізації психічних станів кожним етносом полягає в різній манері світосприйняття та специфіці національної ментальності, що виявляється на рівні думки, дії, спілкування. Мова, формуючи національно-мовну картину світу народу, є засобом вираження світовідчуття і світорозуміння мовного соціуму, інтерпретації навколишнього світу і самого себе в ньому [5, с. 64]. Разом з тим мова є не лише засобом бачення світу, а й способом його трактування, тобто мова певною мірою впливає на свідомість мовців і формування їхніх уявлень про дійсність. Так, на думку В. фон Гумбольдта, мова окреслює навколо мовного соціуму коло понять і образів, створюючи національно-мовну картину світу. Щоб побачити і зрозуміти особливість світосприйняття і світобачення свого етносу, треба вийти за межі цього кола і увійти в інше, знайти нову точку спостереження, яка дасть змогу охопити різні картини і порівняти їх [4, с. 80]. Щоб отримати ключ до розуміння способу думок і почуттів народів, потрібно виявити універсальне і національно-специфічне у культурно-етнічному просторі двох мов [5, с. 104].

У формуванні мовної картини світу беруть участь усі мовні рівні, однак пріоритетним є лексико-фразеологічний, адже, на відміну від інших рівнів (фонетичного, граматичного тощо), він безпосередньо пов'язаний з об'єктивною дійсністю, є її відображенням [1, с. 65]. Фразеологічні одиниці – явище самобутнє і специфічне. Вони не стільки описують навколишній світ, скільки інтерпретують його, виражаючи суб'єктивне, емоційне ставлення носія мови до дійсності. Крім того, між фразеологізмами і свідомістю народу, а також його культурою та історією існує особливий, надзвичайно міцний зв'язок. В. Ужченко розглядає фразеологізми як "специфічні мовні формули, картини світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінювання всього сущого; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації" [3, с. 409]. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе у цьому світі. Тому останнім часом активізуються нові аспекти вивчення фразеології: психокогнітивний та етнокультурний (О. Селіванова) – дослідження фразеології як вираження національного менталітету і джерела народознавства, компонентів у складі ФО тощо.

Фактично всі вияви життя людини, її народження та смерть, особливості характеру, розумової діяльності, віку, зовнішнього вигляду знаходять своє яскраве і своєрідне відображення у соматичній фразеології іспанської мови. Широке використання соматизмів у фразеологізмах значною мірою зумовлено тим, що ці компоненти входять у ядро основного складу словникового фонду мови.

Наприклад, такий вираз *en el **riñón** de España* – у центрі Іспанії, дослівно: "в нирках Іспанії". Нирки постають як центр організму, а країна – як сам цей організм. Крім того, слово *riñón* / нирки – це носій символічних асоціацій, пов'язаних з найважливішими рисами характеру: сміливістю, відвагою. Ці характеристики протилежні страху, фізіологічно пов'язаному з функцією нирок. Судячи з набору переносних значень слова *riñón,* наслідком виявленої відваги має з'явитися матеріальний добробут, а він, у свою чергу, розцінюється як захист від різноманітних непередбачених обставин. Це значення фігурує в семантичному реєстрі стійких виразів зі словом *нирки*: *tener bien cubierto el riñón* (досл. – мати добре прикриту нирку). Знайшлося місце в цьому реєстрі і такій категорії, як дорожнеча: "*El representante de Su Majestad Católica echó los pies fuera de la cama agarrándose de la cabeza: - ¡Si trasciende a los periódicos se me crea una situación imposible! ¡Cuánto menos su silencio **me cuesta un riñón** y mitad del otro!"* – "Представник Його Католицької Високості спустив ноги з ліжка, схопившись за голову: "Якщо все це просочиться в газети, для мене це буде жахливо! Їх мовчання буде коштувати мені як мінімум однієї цілої нирки і половини другої!". Як ми бачимо, в іспанській мові слово *нирки* вельми продуктивне у формуванні фразеологізмів. Цей внутрішній орган людини наділений у свідомості носіїв іспанської мови виключною важливістю. Цікаво, що значення 'фізична сила' поєднується в підсвідомості зі значеннями 'моральна сила', 'навички, таланти' і 'матеріальні, фінансові можливості', тобто все те, з чим у житті не пропадеш.

За непримітним конкретним ім'ям вимальовується багатющий спектр асоціацій і смислів. Слово *riñones* поєднується з безліччю дієслів у значенні "сміливість",

"відсутність страху": *"El fuego de la ametralladora en sus manos le cimbraba el cuerpo y Miguel murmuró: - No bastan los riñones. Los moros rubios tienen mejor equipo"*, «Вогонь кулемета в його руках пронизував все його тіло, і Мігель прошепотів: "Тут одних нирок мало (тобто одніє мужністю тут не обійдешся). У білих маврів озброєння краще"» [8, с. 50].

Соматизмом *riñones* / нирки можуть виявитися пов'язаними з сексуальним поняттям потенції (можливо, у функції евфемізму): *"En África, el rey era guerrero, cazador, juez y sacerdote. En Francia, en España, el rey enviaba sus generales a combatir, era incompetente para dirimir litigios, se hacía regañar por cualquier fraile confesor, y, en cuanto a riñones, no pasaba de engendrar un príncipe debilucho, incapaz de acabar con un venado sin ayuda de sus monteros ..."*, "В Африці король був воїном, мисливцем, суддею та священиком. У Францію, в Іспанію, король відсилав своїх генералів боротися, був нездатний вирішити конфлікти, його лаяв будь-який монах-сповідник, а що стосується нирок, він міг зачати лише слабенького принца, нездатного покінчити з оленем без допомоги слуг" [7, с. 45].

Riñón та інші соматизми формують парадигми. Синонімом *нирки* в певних фразеологічних контекстах, наприклад, *costar un riñón*, може виступити слово *очі* / ojo або *голова* / *cabeza*: *"costar un ojo de la cara"* – 'коштувати дорого' або *"dar un ojo de la cara"* – 'не пошкодувати нічого', *"costarle la cabeza"* – 'коштувати голови'.

Кожен соматизм тяжіє до свого смислового поля у сфері формування переносних значень: *riñón* охоплює такі фрейми, як відвага, сміливість, багатство; *hígado* – злість, ненависть, неймовірні зусилля, *boca* – вхід, вихід, початок, з'єднання внутрішнього і зовнішнього; *corazón* – доброта, щедрість, відвертість, *dientes* – помста, голод, злість.

Процес підбору потрібного для вираження абстрактного сенсу слова, метафоричний пошук зв'язку між об'єктами свідомості в іспанському вербальному мисленні залучає тілесну лексику. Це надає картині світу носія іспанської мови більшу чуттєвість, укорінюючи її в реальності щоденного світу, даного нам у відчуттях.

У фразеологічно зв'язаному вигляді лексема *hígado* / печінка узуальна як в однині, так і в множині, що посилює емотивний потенціал цього слова. Взагалі ознаки вказують на перевищення норми, у більшості випадків формування ідіом із соматизмом передбачає позитивну оцінку, а ознаки, що вказують на відхилення в менший бік, – негативну.

Вісенте Бласко Ібаньєс дає похвальну характеристику свого героя через лексему *hígado* у множині: *"Pero al valentón ribereño aún le duraba la excitación de la lucha y sonreía despreciativamente <...> Quería ir solo por ver si así le salían al paso aquellos enemigos. Conque ..., ¡largo y hasta la vista! ¡Qué hígados de hombre!"* [10, с. 101].

Захоплену оцінку лікаря за допомогою цієї лексеми висловлює вилікуваний ним капітан з роману Аларкона: "-*¡Gracias por el favor, matasanos de Lucifer! (Respondía el Capitán en són de afectuosa franqueza). ¡Cuando salga a la calle, he de llevarlo a Vd. a los toros y a las riñas de gallos; pues es Vd. todo un hombre! ... ¡Cuidado si tiene hígados para remendar cuerpos rotos!"*. – "Коли я вийду звідси, я поведу Вас на бій биків або на півнячий бій, адже Ви справжній чоловік! У Вас є мужність (здатність, уміння) лагодити покалічені тіла!" [8, с. 104].

Слово *hígado* використовується і для того, щоб передати стан "живого", сказу, злоби, гніву. У книзі М.А. Астуріаса "Сеньйор Президент" між подружжям відбувається сварка, після якої дружина безтурботно засинає, а чоловік доведений мало не до інфаркту: *"Un cuarto de hora después doña Venjamón roncaba como si su aparato respiratorio luchase por no morir aplastado bajo aquel tonel de carne, y él, con el hígado en los ojos maldecía de su matrimonio"*. – "Через чверть години дона Венхамон хропіла так, як нібито її дихальний апарат боровся, щоб не загинути задавленим цією м'ясною тушею, а він у нестямі від злості (букв.: з печінкою в очах) проклинав своє подружнє життя" [9, с. 66]. Але, крім того, hígado\печінка вважається символом хоробрості, а її знебарвлення – показником боягузтва. Наприклад, **tener hígados para todo** означає "бути хоробрим".

Як ми бачимо, з останнього прикладу, соматизми вступають у семантичну гру один з одним – печінка з очима, серце з ротом, а кишки з серцем: *hacer de tripas corazón* – букв. зробити з кишок серце. Переклад цього звороту варіює залежно від контексту: перемагати себе, щоб подужати щось неймовірно важке або огидне; взяти себе в руки; пересилити себе, не показати страху, відрази, хвилювання; зібратися з силами; зав'язати себе вузлом; витримати; переступити через себе, зціпити зуби, робити щонебудь згнітивши серце. Загальна сема – *sobreponerse para hacer algo que cuesta mucho esfuerzo o repugnancia.*

Цей фразеологізм допомагає описати стан одного з персонажів Беніто Переса Гальдоса, коли той зустрічається зі своїм кредитором у кафе: *"El infeliz deudor hacía de tripas corazón y, poniéndole cara risueña, convidábale a tomar algo"*. Наш герой – Хуан Пабло вмирає від сорому, дуже переживає, але намагається не показати виду – ось що

цього разу несе в собі ФО *hacer de tripas corazón.* Контекст змусить перекладати цей зворот кожного разу по-новому: "Нещасний боржник робив хорошу міну при поганій грі, посміхався і пропонував кредитору де-небудь випити". Різноманітність можливих перекладів, відкритість їх безлічі свідчать про семантичне багатство звороту *hacer de tripas corazón. "No había más remedio que alimentarse, haciendo de tripas corazón, porque la naturaleza no espera: es forzoso vivir, aunque el alma se oponga, encariñada con su amiga la muerte"* [11, с. 77]. Тут виділений зворот можна перекласти як *роблячи над собою зусилля*. У наступному прикладі актуалізується сема *приховувати свій справжній стан*: підкреслюється зусилля Баллестера взяти себя в руки на похоронах Фортунати, щоб впоратися з його горем: *"Ballester, afectadísimo hacía de tripas corazón y se retiró el ultimo"*. Запропонуємо варіант перекладу: "Бальестер, дуже пригнічений, тримав себе в руках і пішов останнім".

Ще одне цікаве значення мають такі слова, як *huevos, cojones* присутня сема "мужність". Боягузливу ж людину назвуть *deshuevado*. Таким чином, сміливість міцно пов'язана у підсвідомості носія іспанської мови з яскравою виразністю чоловічих статевих ознак, а малодушність асоціюється з їх відсутністю та імпотенцією.

Часто вживаючись у розмовній мові, в її стилістично зниженому регістрі, лексика, що називає статеві органи, стала вельми полісемічною, багатою відтінками значення. Виграючи в експресивній могутності для носіїв мови, ці слова програють у розумінні іноземців. Адекватне розуміння забезпечується контекстом і ситуацією спілкування, інтонацією, а також невербальними засобами комунікації – поглядами, жестами.

Якісна ознака, що лежить в основі мовної соматоморфної оцінки, має, як правило, комплексний характер. Завдяки своїй багатоплановості вона може виступати як стимул, який породжує асоціативні ряди, співвідносні з різними аспектами оцінного знака. У деталізації образів, у підборі мовних засобів для їх створення та їх аксіологічної інтерпретації реалізується національне бачення світу, знаходить відображення національна психологія. Носії іспанської мови на рівні буденної свідомості відчувають міцний зв'язок зовнішніх даних людини, фізичних характеристик і властивостей її внутрішнього світу. Людина розглядається як якась природна даність, важливими виявляються параметри кількісної представленості деталей, частин, органів, членів, оскільки вони безпосередньо пов'язані з якісними ознаками, описують моральний і психологічний образ людини, особливості її характеру. На перший погляд, вираз *tener mucho huevo, tener mucho cojón* (мати яйця, мати великі яйця) має характеризувати того, до кого звернений емоційний заряд цього фразеологізму, як розпусника, сексуально розпущеного суб'єкта. Але така інтерпретація була б помилковою. Навпаки, адресат оцінки, вираженої за допомогою лексем *cojón, huevo*, заслуговує найвищої похвали: він сповненний мужністю, доблестністю, честю, благородством, холоднокровністю в момент прийняття важливих рішень, серйозністю і почуттям власної гідності. Він боєць, переконаний борець за високі ідеали. У літературних творах ФО з цими лексемами зазвичай виявляються залученими в таку систему художніх образів, де вирішуються питання життя і смерті, де герой стоїть перед вибором, від якого залежить його доля. Саме словом *cojones* як завершальним акордом закінчується роман Артуро Переса Реверте "El asunto de honor" ("Справа честі"): *"Así que apreté la empuñadura de la navaja y me fui a por el portugués Almeida. Con un par de cojones".* На наш погляд, це речення можна перекласти таким чином: "І тоді я стиснув рукоятку ножа і пішов на португальця Алмейду. Так роблять справжні чоловіки" [13, с. 88].

Похідна від *cojón* прикметник *cojonudo* створено іспанським народом-мовотворцем для вираження надзвичайно позитивної оцінки. В Іспанії широко відома легенда про те, що Король Хуан Карлос Перший, одного разу спробувавши спаржу, прийшов у захват і прорік: *"Cojonudos!".* Завдяки цій репліці короля з'явилася торгова марка спаржі (esparragos) під назвою "Cojonudos". Про неї захоплено відгукуються покупці: «Puede que alguno no haya probado los espárragos, en este mundo de Dios. No sabe lo que se pierde: mi recomendación personal es que compre espárragos cojonudos. Cojonudos no me entiendan mal: "cojonudos" es la marca del producto. Es que los navarros son un poco bruticos. Pero esta vez tienen razón. Están cojonudos» [12]. Отже, епітет cojonudo виступає хвалебною кваліфікацією.

Про красиву жінку говорять, що вона має бороду: у словнику Е. Левінтової ми зустрічаємо фразеологізм *tener barbas una mujer* (мати бороду – про жінку) – бути привабливою. Жінці приписують властиву не їй, а чоловікові ознаку, ніби підтягуючи її до рівня сильної статі. Ця мизогинія (від грец. misos – огида і gyne – жінка) відображає стереотипи, що склалися у свідомості не тільки носіїв іспанської мови, а, мабуть, узагалі переважної більшості народів.

Крім того, традиційним для іспанського менталітету є таке значення *barba/борода,* як брехня. Наприклад, *mentir por la barba* (букв. брехати бородою), тобто борода

сприймається іспанцями і як символ хоробрості, честі, клястися бородою, обманювати, маючи бороду, означає неймовірно обманювати, говорити нахабну брехню.

Слову як джерелу етнокультурної інформації приділено увагу у працях Г. Вежбицької: "Деякі слова можуть аналізуватися як центральні точки, навколо яких організовані цілі галузі культури. Ретельно досліджуючи ці центральні точки, ми, можливо, будемо в змозі продемонструвати загальні організаційні принципи, що додають структуру і зв'язність" деякої концептуальної сфери. Ці центральні слова, за Г. Вежбицькою, можуть мати пояснювальну силу, що поширюється на суміжні концепти і понятійні сфери. Аналізована тут еліта соматичної лексики іспанської мови належить до класу таких центральних або "етноцентричних" слів, приймаючи найактивнішу участь у створенні художніх образів.

Слова-соматизми активно беруть участь у формуванні національного образу мовної особистості. У плані змісту цих слів відбувається поєднання кількох важко сумісних значень, що формують своєрідний семантичний синкретизм, синергетику. Відтворюваність семантичного тандему пояснюється перманентністю концептуального синтезу відповідних понять у ментальності носія мови.

Розглянутим тут компонентам фразеологічної лексики в іспанській мові притаманні конотативна ємність, висока експресивність, емотивність, оцінність і специфічна ідіоматичність, що забезпечує соматизмам серйозне місце у мовній картині світу.

Висновки. Проаналізовані нами одиниці володіють високими поєднальними потенціями і розширеним обсягом семантико-синтаксичних валентностей, що виявляють більшу різноманітність порівняно з російськими еквівалентами. Багатство семантики слів, що зображують тіло людини, поглиблює традиційну дихотомічну прірву між знаками і явищами, між означальним і означуваним. Соматоморфний код семантичної шифровки абстракцій – один із найдавніших, поряд з іншими гео- і біокодами, розвинутими зі спостереження людей навколишньої природи (ландшафту, тварин, рослин, погоди). Комплекс соматизмів, які є джерелом метафоризації, являє собою закриту кількість слів: нових частин тіла і органів не виникає. Проте соматична метафора залишається і сьогодні затребуваною як надійний ефективний інструмент утворення нових значень.

Boca / рот, *cojones* / яйця, *hígad*o / печінка, *riñones* / нирки, *tripas* / кишки – це своєрідні соматичні домінанти, продиктовані специфічною образністю іспанського мислення, що спирається на основні життєві, фізіологічні функції і шукає в житті задоволення. Соматизми та ФО з ними допомагають чіткіше побачити інтенсивність фарб ментального світу і світовідчуття носія іспанської мови. Любов до гіперболи виявляє гіпертрофованість образно-емоційної складової світосприйняття.

Список використаної літератури

1. Булдаков В.А. Коннотативные потенции терминологической лексики / В.А. Булдаков // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии : межвузовский тематический сборник научных трудов. – Калинин : КГУ, 1987. – 133 с.
2. Голева Г.С. Фразеология персидского языка / Г.С. Голева. – М. : Муравей, 2006. – 224 с.
3. Ильин Е.П. Психология эмоций / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 749 с.
4. Стернин И.А. Лексическое значение слова и речи / И.А. Сетрнин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 162 с.
5. Телия В.Н. Культурно-национальная коннотация фразеологизмов / В.Н. Телия // Славянское языкознание. – М. : Наука, 2004. – 233 с.
6. Телия В.Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов-знаков-микротекстов / В.Н. Телия // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура : сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой. – М. : Наука, 2000. – 133 с.
7. Allende I. La casa de los espíritus / I. Allende, 1982.
8. Alarcón Pedro Antonio "El Capitán Veneno", 1881.
9. Blasco Ibáñez Vicente "Sangre y arena", 1922.
10. Asturias M. El señor Presidente / M. Asturias, 1946.
11. Pérez Galdós Benito "Marianela", 1878.
12. Fuentes, 2002.
13. Pérez Reverte A. El asunto de honor / A. Pérez Reverte, 2002.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013.

Хамдауи Н.И. Качественные признаки языковой соматоморфной оценки фразеологических единиц испанского языка

Статья посвящена рассмотрению соматических фразеологизмов испанского языка. Опираясь на то, что фразеологические единицы составляют самое яркое выражение национально-культурного компонента языка, их анализ дает возможность проследить взаимосвязь языка, мировоззрения и ментальности нации. Рассмотрено, как фактически все проявления

жизни человека, его рождение и смерть, особенности характера, умственной деятельности, возраста, внешнего вида находят свое яркое и своеобразное отражение в соматической фразеологии испанского языка.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, соматизм, языковая картина мира.*

Hamdaoui N. Qualitative features of the language somatomorf estimation on material of the Spanish phraseology

This article is devoted to the somatic phraseology of the Spanish language. Based on the fact that phraseological units make emotional expression of national cultural component of language, their analysis provides possibility to trace the relationship of language, mentality and the mentality of the nation. The article shows how virtually all manifestations of life, her birth and death, identity, mental activity, age, appearance, find their bright and original reflection in somatic phraseology in the Spanish.

Key words: *phraseological units, somatisms, language world.*

УДК 81'246

Л.И. Смурова

ХАРАКТЕРНЫЕ ОШИБКИ В АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ (ПРИ ИСКУССТВЕННОМ БИЛИНГВИЗМЕ)

Статья посвящена наиболее типичным ошибкам, которые делают студенты при изучении английского языка на фонетическом, лексическом и грамматическом уровнях, и интерферирующему влиянию русского языка на английский.

Ключевые слова: *типологические отличия, двуязычие, интерференция, сочетаемость, межкультурная коммуникация, парадигма.*

При изучении английского языка у студентов нередко возникают трудности в употреблении лексических единиц и грамматических конструкций, следствием этого являются ошибки как в устной, так и в письменной речи.

Цель статьи состоит в том, чтобы привлечь внимание читателя, который овладевает вторым иностранным языком либо самостоятельно, либо в условиях целенаправленного и коллективного изучения в сфере образования, к наиболее типичным ошибкам, к проблеме языковой интерференции, в результате которой допускаются эти ошибки.

Задача данной статьи – систематизировать типичные ошибки, которые делают студенты при общении на английском языке. Практический опыт показывает, что ошибки неизбежны на всех уровнях языка. И лучше попытаться прогнозировать "болезнь роста" [12, с. 4], чем бороться с ней в течение всего курса обучения.

В последнее время, когда особенно возросло влияние английского языка и как средства общения, и как языка современных компьютерных технологий и средств массовой информации, когда расширяется международное сотрудничество, интенсифицируются деловые контакты в области экономических и культурных связей, увеличивается возможность общения с населением других стран, необходимо говорить, насколько важным делом является создание эффективной системы изучения иностранных языков.

Человек, изучающий иностранный язык, редко минует столкновения с явлением языковой интерференции. Этот феномен возникает в результате влияния одного языка на другой. Обычно родной язык влияет на иностранный. Неудивительно, что при этом возникают и трудности, и ошибки как на этапе усвоения фонетики и лексики, так и на уровне грамматических конструкций. В родном языке можно допустить отклонение от нормы в употреблении лексико-грамматических единиц, которые находятся на периферии языкового сознания, но грамотный человек никогда не ошибется при использовании базовых моделей, составляющих основу языка. Тот, кто овладевает английским, должен избегать ошибок всякого рода. Для этого издаются и переиздаются книги, служащие своеобразными справочниками, которыми можно пользоваться как при самостоятельном изучении языка, так и в ходе преподавания английского языка и в школах, и в вузах [2, с. 3].

Наиболее полными, как мы считаем, являются "Типові помилки при вивченні англійської мови" В. Коломиец [10],"Correct English for Everyday Use" Т. Арбековой [2] и "Speak Authentic English" D. Puffalt и V. Starko [18]. В них даются объяснения по поводу правильного употребления слов и конструкций, описываются особенности употребления лексических единиц и предлагаются упражнения-переводы для выработки автоматизма в преодолении влияния родного языка.

Как показывает активное обсуждение данной проблемы, основные отклонения от норм английского языка на фонетическом, лексико-семантическом и грамматическом уровнях связаны с типологическими различиями двух контактных языков, с особенностями влияния родного (русского) языка, степенью владения вторым языком (английским) языком, а также отсутствием естественной английской речевой среды [15].

Еще в первой половине XX в. У. Вайнрах и Э. Хауген описали основные положения теории двуязычия. Представители русской лингвистической школы (В. Богородицкий, Л. Щерба) также исследовали закономерности взаимодействия языков при двуязычии. Известно, что двуязычные люди больше ориентируются на семантику слова. Это подтверждает тезис Л. Выготского о значении семантики родного языка при усвоении неродного языка: "… усвоение иностранного языка потому и является интересным процессом, что оно использует всю семантическую сторону родного языка, которая возникает в процессе длительного развития" [7, с. 129].

© Смурова Л.И., 2013

Как было указано выше, возникновение массового двуязычия в настоящее время связано не только с непосредственными языковыми контактами, но и с овладением вторым языком при помощи самостоятельного, коллективного изучения вне непосредственных контактов с носителями второго языка, а также при помощи средств массовой информации, сети Интернет [25, с. 3].

Итак, носитель родного языка сталкивается с явлением интерференции, как только он пытается понять и освоить язык другого народа.

Интерференция (в наиболее общем понимании) – это взаимодействие языковых систем в условиях двуязычия, складывающегося либо при контактах языковых, либо при индивидуальном освоении неродного языка; выражается в отклонениях от нормы и системы второго языка под влиянием родного. Интерференция проявляется как иноязычный акцент в речи человека, владеющего двумя языками; он может быть стабильным (как характеристика речи коллектива) и переходящим (как особенность чьего-либо идиолекта), интерференция способна охватывать уровни языка, но особенно заметна в фонетике (акцент в узком смысле слова). Главный источник интерференции-расхождения в системах взаимодействующих языков: различный фонемный состав, различные правила позиционной реализации фонем, их сочетаемости, различная интонация, различный состав грамматических категорий и различные способы их выражения. В интерференции нет ничего страшного, если это преходящий этап изучения языка.

А.Л. Пумпянский, исследователь научно-технического перевода, считает, что в профессионально ориентированной межкультурной коммуникации проявляется звуковая (фонетическая), орфографическая, грамматическая (морфологическая, синтаксическая и пунктуационная), лексическая, семантическая, стилистическая и внутриязыковая интерференция [13, с. 21].

В данной статье мы ограничились рассмотрением фонетической, лексической и грамматической интерференции.

По мнению А. Карлинского, существуют по меньшей мере три величины, которые определяют интерференцию, – “законы межъязыковой идентификации, норма языка второго, отношения между языковыми системами языка первого и языка второго” [9, с. 3].

“Анализ звучащей английской речи русских, – пишет Ю. Трегубова в своем исследовании, посвященном проблемам интерференции при неконтактном двуязычии, – дает основание полагать, что типологические различия фонологических систем русского и английского языков обусловливают потенциальное поле интерференции: наличие в английском долгих гласных и отсутствие их в русском; отсутствие оглушения звонких согласных в абсолютном конце слова и наличие их в русском и т.д. Однако фонетическая тождественность реализаций фонем (например, звонких согласных) двух языков не всегда позволяет билингву правильно оформить звуковой облик языковых средств, так как парадигмы фонем в конкретной речи не совпадают. При полном совпадении парадигмы фонем обоих языков обычно фонетическая интерференция не имеет места, если функционирование какого-либо члена парадигмы не обусловлено другими фонетическими факторами” [15, с. 12].

Полное совпадение парадигматики звуков речи родного и второго языков не исключает проявления интерференции, так как синтагматические отношения звуков речи в большей степени обусловливает проявление того или иного вида интерференции в конкретной фонетической позиции. Специфика сочетаемости звуков родного языка, фонетическая позиция и комбинаторика звуков оказываются решающими при проявлении интерференции максимального или минимального типа [11, с. 62].

Интерференция на фонетическом уровне заключается в нарушении произношения звуков, свойственных английскому языку, под влиянием родного языка. Явления фонетической интерференции встречаются в английской речи учащихся достаточно часто и в некоторых случаях приводят к изменению смысла слова. Анализ устной английской речи учащихся показал, что большая часть отклонений от норм английского языка (49%) отмечается именно на фонетическом уровне [15].

Проявления фонетической интерференции можно заметить практически на каждом занятии по английскому языку. Прежде всего, это смена места ударения в некоторых иностранных словах под влиянием родного языка: industry, botany, influence, collegue, magazine; это также произношение букв, которые не произносятся в английском: comb, subtle, tomb, heiress, hour, knowledge, knife, palm, half, psychic, receipt, whistle, fasten; это и неправильное ударение: ударение падает на первый слог, если это существительное, и на второй слог, если это глагол: suspect – suspect, conflict – conflict, progress – progress, permit – permit; это и неправильное чтение сочетаний букв, например: break, steak but bleak, streak; kitchen but lichen: war but far; rounded but wounded; fury but bury. Фонетисты скажут вам, что интерференция русской ритмики и мелодики при говорении русскоязычного человека на

английском языке создаёт у английского слушателя не просто ощущение, что он слышит речь иностранца – это было бы ещё полбеды. Проблема в том, что невинная русская просодика, наложенная на английский текст, заставляет слушателя подсознательно интерпретировать такую речь как грубую, навязчиво давящую, приказную. По сравнению с постепенной нисходящей ступенчатой шкалой, которая является нейтральной для английского языка, русская нейтральная интонационная шкала – волнообразная, с ударными слогами, поднимающимися вверх, и безударными, "проваливающимися" вниз, – звучит слишком эмоционально, истерично. Русские вежливые просьбы, имеющие в норме нисходящий интонационный рисунок, воспринимаются как грубые безапелляционные приказы английским ухом, привыкшим к тому, что просьба – это непременно высказывание, завершающееся словом please, и обязательно произносящееся с восходящим тоном. Причём ощущения эти возникают у слушателя помимо сознательного контроля, а бороться с подсознательным ощущением чрезвычайно трудно: усмотреть в несоответствии интонационных шкал дефект фонетики способен разве что профессор Хиггинс; любой другой слушатель невольно делает выводы в области "национального характера" и прочих стереотипов (русские люди – взбалмошные, несдержанные, невоспитанные, авторитарные и т.п.) [8].

Человек, родившийся и постоянно вращающийся в русскоязычном социуме, неминуемо ежедневно скатывается к русской фонетике. Поэтому более практично объяснить постоянно наиболее существенную разницу между отдельными звуками русского и английского языков.

Не менее, а может быть, и более глубокое влияние интерференции проявляется на лексическом уровне.

Выделяют как основные следующие причины межъязыковой лексической интерференции: 1) полное или частичное незнание денотативного, сигнификативного значения слова; 2) перенос значения с единицы родного языка на соответствующую единицу второго языка и буквальный перевод; 3) нарушение лексической сочетаемости слов [1; 6; 9].

Лексико-семантическая интерференция зависит от степени овладения словарным составом, семантикой и стилистическими признаками лексических единиц английского (второго) языка, от того, на какой ступени двуязычия находится билингв. Надо отметить, что использование однозначных слов, обозначающих конкретные предметы, реалии объективного мира, обычно не приводит к интерференции, так как устанавливаются прямые соответствия не только между единицами русского и английского языков. Билингвальная паронимия возникает при использовании слов, имеющих: а) близкое звучание; б) близкие семы, но не значения. На начальном этапе осваиваются прямые значения, на продвинутом этапе – переносные значения полисемантичного слова, члены синонимического ряда. Лишь на высокой ступени двуязычия достигается языковая и речевая компетентность билингва, когда он перестает опираться на средства родного языка, а второй язык в сознании билингва становится орудием формирования мысли.

Иногда причиной неадекватного давления на английский язык со стороны русского говорящего может стать такая, казалось бы, неопасная и чисто формальная вещь, как высокая частотность русского слова, которую говорящий невольно пытается воспроизвести в английском, к месту и не к месту употребляя его "прямой" английский словарный эквивалент. По наблюдению И. Зубановой [8], именно это происходит с парой слов "душа"/"soul". Русское "душа", а также производные от него ("душевный", "задушевный", "бездушный") – слова чрезвычайно частотные, причём во многих случаях они встречаются в устойчивых выражениях и идиомах, где их смысл ослаблен и стёрт (в душе, с душой, без души, по душе, от души, для души, (не) к душе и т.д.). Soul в качестве эквивалента слова "душа" подойдет только в контекстах, где речь идет о религии; например, об иудейской, христианской или буддистской доктрине, о верованиях древних египтян, греков или индейцев. Во всех остальных случаях удачными вариантами перевода окажутся устойчивые выражения со словом heart (или сложные слова с этим же корнем), или конструкции, образованные по какому-то иному принципу:

– бессмертная душа > immortal soul;
– спасение души > the salvation of the soul;
– переселение душ > transmigration of souls/ metempsychosis.

Но:

– в глубине души > at heart/ at the bottom of one's heart/ deep down;
– разговор по душам > heart-to-heart talk;
– (делать что-либо) с душой > put one's heart in smth.;
– от души > from one's heart;
– (выбрать что-либо) по душе > after one's heart/ to one's liking;
– бездушный человек > heartless person;
– кривить душой > act against one's conscience;
– стоять у кого-либо над душой > breathe down smb's neck / look over smb's shoulder и т.д.

Если же большое количество русскоязычных говорящих будет настойчиво пытаться

вставить в свою английскую речь во всех этих позициях именно слово soul, то у слушателей может создаться ложное впечатление о какой-то особой значимости этого понятия для русского языкового и национального сообщества. А отсюда уже недалеко и до вековечного мифа о "загадочной русской душе", без обращения к которой русский человек не может выразить даже самую расхожую мысль.

Многие ошибки вызваны расхождением в речевом этикете. В англо-кельтской культуре, если вы о чем-то просите, то обязательно должны вставить в просьбу слово please – это одно из любимых словечек и наиболее употребительное в отличие от русского, а слово "Пожалуйста" – как ответ на благодарность переводится You are welcome, а в восклицании "Вот, пожалуйста" – Here you are.

Вот еще несколько примеров типичных лексических ошибок:

Only – the only. Хорошо известное наречие only – "только" часто смешивают с the only, которое означает "единственный". Наличие перед only артикля указывает на то, что the only является прилагательным, отвечающим на вопрос "какой". Следовательно, the only не может означать "только", а переводится как" единственный".

Some – the same. Some – количественное местоимение. The same – прилагательное со значением "тот же". Хотя это хорошо известно, эти слова нередко путают.

Because – because of. Because – союз "потому что", и за ним следует подлежащее. Because of – предлог "из-за", "вследствие", и за ним следует обстоятельство. Смешение этих двух значений приводит к искажению перевода. Замена предлога союзом превращает обстоятельство в подлежащее и, соответственно, неличную форму глагола или другую часть речи – в сказуемое, что ведет к искажению смысла предложения.

Не следует смешивать значения и следующих слов:

To accept – "принимать"; to except – "исключать", to affect – "влиять на"; to effect – "осуществлять, disinterested person" – тот, кто проявляет небольшой интерес, а "uninterested person" – тот, кого что-либо совсем не интересует.

Fewer and Less. "Few" and "fewer" употребляется с исчисляемыми существительными, e.g., The firm has fewer than ten employees, The firm is less successful now that we have only ten employees – в отношении гипотетического количества.

Forget and leave, learn and study, type and print, remember and remind и многие другие пары слов требуют внимательного изучения и тщательной проработки для того, что выбор слова был правильный.

При обучении английскому языку всегда надо иметь в виду несовпадение лексических систем этих языков, надо помнить о том, что слова и словосочетания, имеющие одинаковое предметное значение, могут не совпадать по этимологической мотивировке и современному ассоциативному значению, грамматическая характеристика лексически сходных слов может быть различной, что способы словообразования и, как результат их действия, структурные типы слов не являются одинаковыми и что слова, идентичные по своему словарному значению, почти всегда различаются значениями контекстными.

Интерферирующее воздействие родного и иностранного языков может проявляться как раздельно, так и одновременно, и охватывать сферу синтаксиса, морфологии, словообразования и семантики.

Грамматическая интерференция в английской речи учащихся обусловлена различиями в грамматическом строе русского и английского языков. Свободный порядок построения членов высказывания в русском языке, различия в грамматических категориях рода, определенности/неопределенности, числа существительных, вида, времени и залога глагола и т.д. создают потенциальное поле грамматической интерференции, а различия в способах выражения таких грамматических категорий составляют реальное поле грамматической интерференции.

Очень заметно интерферирующее влияние русского языка сказывается при выборе предложного или беспредложного управления, здесь четко возникает ассоциативная связь между падежными окончаниями в русском языке и предлогами в английском. Типичная неправильность – передача значения дательного падежа предлогом…to → (неправильно). He believed/contradicted to me, что происходит скорее всего под влиянием других глаголов, to reply to smb., to believe to smb.

Влияние русского языка проявляется в буквализмах, например, Я видел сон-не I saw a dream, a I had A DREAM, Я забыл учебник дома не I forget the textbook at home – I left my textbook at home.

В предложении "I'll explain you the problem" два дополнения прямое и косвенное, принято ставить сначала прямое, а за ним косвенное, поэтому правильно надо сказать "I'll explain the problem to you".

Предложение "Я думаю купить новую машину" нельзя перевести с использованием инфинитива, поскольку инфинитив не употребляется после глагола "think", поэтому правильно будет "I'm thinking of buying a new car" or "I'm thinking about buying a new car".

Много времени приходится тратить на объяснение ответов на разделительные

вопросы, например, Она не знает Испанского языка, не правда ли? – She does not know Spanish, does she? При ответе “Нет, знает” – следует помнить, что в английском языке не бывает двойного отрицания и следует переводить Yes, she does. Это правило работает и в вопросительно-отрицательных предложениях, например: Don’t you know this actress? – Разве вы не знаете эту актрису? “Нет, знаю” по английски будет Yes, I do.

Вопросительное слово How в предложениях “Как называется это растение? Как вы думаете? Как это по-английски?” будет переводиться: “What is this plant called? What do you think? What is the English for?”.

Интересен следующий пример, встретившийся нам в Интернете при переводе предложения “У нас закончилось молоко”. The milk is all – может сказать выходец из Северной Европы. The milk is gone – поправит его “истинный” американец. The milk is finished/ended – скажет начинающий русский. The milk is over – поправит его продолжающий. We’ve run out of milk – скажет более знающий и все же, даже если вы сначала по-русски подумаете, что молоко закончилось, задумавшись над сутью, вы скажете, что we dont have any more milk, что и будет самым адекватным переводом.

Типичные отклонения от норм английского языка на грамматическом уровне находятся в тесной зависимости от степени владения изучающими английским языком. Чем выше степень владения английским языком, тем реже и экстенсивнее отмечаются отклонения от норм английской грамматики.

Как видим, интерференция на разных уровнях характеризуется различной интенсивностью.

Наиболее ярко она проявляется на фонетическом уровне, и характерна на всех уровнях обучения английскому языку, лексико-семантическая интерференция представляет собой отклонения от норм английского словоупотребления, а ее причинами можно назвать несовпадение объема значений слов в обоих языках, несовпадение лексической сочетаемости и ассоциативных связей у соотнесенных слов английского и русского языков, синонимию и омонимию в английском языке. Регулярная и коммуникативно значимая лексико-семантическая интерференция проявляется в большей степени на начальных ступенях владения английским языком.

Грамматическая интерференция отмечается регулярно (42% от общего числа отклонений от норм английского языка) и в определенных случаях носит коммуникативно значимый характер. Многообразие интерферентных явлений в английской речи учащихся на грамматическом уровне обусловлено в первую очередь различием русского и английского языков в грамматическом строе, составляющем каркас языка [5, с. 123]. Добавим также, что некоторые ошибки можно объяснить невнимательностью, “болезнью роста”, с которой очень трудно бороться.

Выводы. Подводя итог, заметим, что избавляться от интерференции родного языка путем изучения различий между родным и изучаемым весьма хлопотное занятие. Надо, овладев основами изучаемого, как можно скорее переходить на изучение изучаемого на изучаемом, то есть изучать язык через него же, то есть языки надо сразу же развести как можно дальше чтобы, когда говоришь по-английски, не мыслилось по-русски, а мыслить по сути, простыми фразами, но сразу на языке изучаемом. Но при этом понимать и помнить, что при изучении иностранного языка влияние родного неизбежно, но надо осознанно стараться его минимизировать, если уж невозможно избежать.

Список использованной литературы

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка (практический курс) : [учеб. пособ. для II–III курсов ин-тов и фак. иностр. яз.] / Т.И. Арбекова. – М. : Высшая школа, 1977. – 240 с.
2. Арбекова Т.И. Английский без ошибок = Correct English for Everyday Use : учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Татьяна Ивановна Арбекова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1990. – 222 с.
3. Богородицкий В.А. Введение в татарское языкознание в связи с другими тюркскими языками / В.А. Богородицкий ; [под ред. Н.К. Дмитриева]. – [2-е изд.]. – Казань : Татгосиздат, 1953. – 220 с.
4. Вайнрах У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрах ; пер. с англ. и коммент. Ю.А. Жлуктенко. – К. : Вища шк., 1979. – 263 с.
5. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи [Слова и фразы в контексте двух культур] : пер. с англ. / Линн Виссон. – [3-е изд., стереотип.] – М. : Р. Валент, 2005. – 192 с.
6. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е.М. Верещагин. – М. : МГУ, 1973. – 145 с.
7. Выготский Л.С. Этюды по истории поведения. Обезьяна. Примитив. Ребенок / Л.С. Выготский, А.Р. Лурия. – М. : Пресс, 1993. – 224 с.
8. Зубанова И.В. Английский с “русским акцентом”, или Несколько слов о коллективном бессознательном и русских медведях жизни [Электронный ресурс] /

И.В. Зубанова. – Режим доступа: http://www.thinkaloud.ru/featureak.
9. Карлинский А.Е. Типология речевой интерференции / А.Е. Карлинский // Зарубежное языкознание и литература. – 1980. – Вып. 2. – С. 3–10.
10. Коломієць В.О. Типові помилки при вивченні англійської мови : навч. посіб. для студ. вузів / В.О. Коломієць. – К. : Вища школа, 2001. – 119 с.
11. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 512 с.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / [под. ред. В.Н. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
13. Пумпянский А.Л. Чтение и перевод английской научной и технической литературы: Лексика, грамматика, фонетика, упражнения / А.Л. Пумпянский. – Минск : Попурри, 1997. – 608 с.
14. Русско-английский словарь : около 50 000 слов : С приложением кратких сведений по английской грамматике и орфоэпии, составленных проф. А.И. Смирницким = Russan-English Dictionary : 50 000 words approx / О.С. Ахманова, З.С. Выгодская, Т.П. Горбунова и др. ; [под общим руководством А.И. Смирницкого, под ред. О.С. Ахмановой]. – 12-е изд., стер. – М. : Русский язык, 1981. – 766 с.
15. Трегубова Ю.А. Социолингвистический аспект интерференции при неконтактном двуязычии (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ю.А. Трегубова. – Воронеж, 2009. – 22 с.
16. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 61–80.
17. Щерба Л.В. К вопросу о двуязычии / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, 1974. – С. 313–318.
18. Starko V. Speak Authentic English! : a handbook for Ukrainians / V. Starko, D. Puffalt. – Vinnytsia : Nova knyha, 2004. – 191 с.

Статья поступила в редакцию 16.01.2013.

Смурова Л.І. Характерні помилки в англійській мові студентів (при штучному білінгвізмі)

Статтю присвячено найбільш типовим помилкам, які роблять студенти при вивченні англійської мови на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях, й інтерферуючого впливу російської мови на англійську.

Ключові слова: *типологічні відмінності, двомовність, інтерференція, сполучність, міжкультурна комунікація, парадигма.*

Smurova L. Typical errors in the English language students (in artificial bilingualism)

The article deal with common mistakes students make while studying the English language? They can be phonetic, lexical and grammatical. The problem of interference is also considered.

Key words: *typological differences, bilingual, interference, combination, cross-cultural communication, paradigm.*

УДК 007:304:659

А.М. Бахметьєва

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ПР У КРИЗОВИХ І КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Розглянуто типові способи врегулювання кризових і конфліктних ситуацій засобами ПР у ВНЗ України та визначено шляхи мінімізації впливу таких ситуацій на репутацію базисного суб'єкта ПР.

Ключові слова: *криза, конфлікт, ПР-функція, репутація університету.*

Суттєвий вплив на життєдіяльність суспільного середовища, у якому поряд із іншими інституціями функціонують ВНЗ, справляють кризові ситуації, які виникають як зовні, так і всередині установи та позначаються на її репутації. Вивченню впливу кризових ситуацій та мінімізації наслідків присвячено праці вітчизняних [5; 6; 9] і зарубіжних науковців [3; 4; 10; 13], але здебільшого об'єктом дослідження виступають прояви кризи в комерційних установах. Сучасні економічні та соціальні реалії зумовлюють збільшення конфліктних й кризових ситуацій і в некомерційній сфері, зокрема освітянській. Їх міжособистісні прояви сьогодні системно досліджуються в педагогічній і психологічній площини, без урахування адаптаційних і соціорегуляційних функцій внутрішнього та зовнішнього ПР. Об'єктом дослідження кризових паблік рилейшнз зазвичай виступають кризи соціального походження або соціальні наслідки природних криз.

Мета статті – розглянути засоби реалізації захисної функції паблік рилейшнз у кризових і конфліктних ситуаціях, пов'язаних з діяльністю вищої школи. Актуальність роботи полягає в розробці практичних прийомів реагування на надзвичайну ситуацію з боку технологічного суб'єкта ПР, адже оперативність і професійний підхід до підбору інформації та способу її оприлюднення сприяє розв'язанню конфлікту із найменшою шкодою для репутації базисного суб'єкта.

Наразі фахівці з паблік рилейшнз не роблять чіткої градації між ступенем небезпеки різних проявів кризових явищ. Дефініції "криза", "конфлікт", "надзвичайна ситуація", "загроза", "ризик", "проблема", "небезпека" співіснують у спеціалізованій літературі і нерідко підміняються одна іншою. Однак і в теоретиків, і у практиків сформувалося чітке усвідомлення необхідності дослідження досвіду керування потенційними конфліктами та планування стратегії ПР на випадок кризи.

Кризу в піарології розглянуто як ситуацію, що може суттєво зашкодити або зруйнувати репутацію компанії та потенційно загрожує її подальшому існуванню. Фахівець з кризового менеджменту Стівен Фінк дає таке визначення: "Кризи – це застережні ситуації, що мають ризик ескалації в інтенсивності, привернення уваги ЗМІ та уряду, перешкоджань нормальному функціонуванню, загрози іміджу організації і збитків основам діяльності" [10, с. 229] (тут і далі переклад наш. – *А.Б.*). Також криза розглядається як "екстраординарна подія або низка подій, що негативно впливають на цілісність продукту, репутацію або фінансову стабільність організації, на здоров'я чи добробут співробітників, громади або суспільства загалом" [10, с. 229].

Існує кілька підходів до класифікації криз. За походженням кризи бувають природними, техногенними, управлінськими або наслідком зловмисних учинків. Але для розробки плану дій ПР-відділу на випадок кризи легше скористатися класифікацією за часовою змінною, адже саме фактор часу є ключовим у процесі кризового управління. Американські фахівці [3, с. 430] пропонують таку диференціацію:

1. ***Несподівані кризи*** (надзвичайні випадки), які є найбільш загрозливими внаслідок непередбачуваності й відсутності часу для вивчення ситуації і планування антикризових заходів. До таких у досліджуваній нами галузі можна віднести природні (землетруси, повені, зсуви) та технологічні (пожежі, вибухи), що можуть спричинити руйнування навчальних корпусів і гуртожитків та загрожувати життю студентів і викладачів. Для подібних ситуацій передбачені розробка масштабних планів із затвердженням докладних посадових інструкцій та відпрацювання узгоджених дій підрозділів на практиці. У ВНЗ працюють відділи

© Бахметьєва А.М., 2013

з охорони праці та цивільної оборони, які мають запобігти некерованому розвитку подій унаслідок подібних криз, а студенти вивчають спеціально розроблені курси з цивільної оборони та безпеки життєдіяльності, де розглядаються реальні загрози для певної місцевості.

Все частішими стають несподівані кризи, причиною яких є людський фактор, зокрема зловмисна непередбачувана і некерована поведінка молодих людей. Як приклад несподіваної кризи можна навести трагічну "бійню" в американському стилі, що сталася в Азербайджанській нафтовій академії [12].

До цього типу криз можна віднести нещасні випадки, що трапляються поза стінами навчальних закладів і стають причиною загибелі студентів. Керівництво ВНЗ не є відповідальним за ці нещасні випадки, але їх розголос спричинює виникнення негативних асоціацій з вишем. Ілюстративним прикладом може бути трагедія, що сталася у Харкові [14]. Загинула студентка Львівського національного університету ім. І. Франка, яка приїхала на святкування Дня фізика до Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Незважаючи на те, що місцем трагічного випадку стали атракціони в парку відпочинку, стійка асоціація з університетським святом простежувалася в усіх журналістських матеріалах.

Очевидно, що за подібних обставин функції з керування зв'язками з громадськістю та регуляції інформаційного потоку прагнуть перебрати на себе правоохоронні органи, тому університетська прес-служба має спланувати свою роботу так, щоб власноруч керувати зв'язками зі ЗМІ. Зазначимо, що в кризовій ситуації важко обмежити доступ преси, адже підвищення уваги громади сприяє трансформації новин із розряду університетських у суспільно значущі. Але внаслідок закритості в інтересах слідства інформаційного масиву керівництво ВНЗ часто стає єдиним доступним джерелом офіційної інформації. Дії ПР-відділу у випадку несподіваної кризи, в першу чергу, спрямовані на запобігання плутанині, паніці, конфліктам тощо.

Для інформування громадськості про розвиток і наслідки несподіваної кризи необхідно призначити відповідального за зв'язки зі ЗМІ, до якого буде надходити офіційна інформація від перших осіб. У випадку масштабної трагедії фахівці радять облаштувати постійно діючий прес-центр, адже основною ознакою ефективної комунікації в кризових умовах є оперативність. Своєчасне оприлюднення достовірної інформації краще за будь-які спростування допоможе боротися з чутками, а спроби приховати погані новини викликають обурення з боку громадськості. Для ефективної двосторонньої комунікації налагоджується інформаційний обмін з визначеним колом неупереджених журналістів. Водночас встановлюються двосторонні комунікації з родинами постраждалих.

Стратегія інформаційної відкритості диктує організацію прес-конференцій та брифінгів, під час яких журналісти можуть з перших джерел отримати достовірну інформацію про розвиток кризи та її наслідки. Однак об'єктивна складність ситуації часто вимагає диференціації новин на такі, що можуть бути оприлюдненими, та на службову інформацію, яка тимчасово закрита для преси. У такому випадку необхідно назвати причини відмови від оприлюднення певних фактів. Обов'язковою вимогою є гуманний підхід до потерпілих та їх родин, достовірність і перевіреність фактів. Необхідно оприлюднювати лише таку інформацію, яка не ускладнюватиме процес мінімізації наслідків кризи, не провокуватиме панічних настроїв та неадекватної поведінки. Вона має формувати у громадськості впевненість, що ситуація контролюється відповідними структурами, є чіткий план ліквідації наслідків кризи, усі постраждалі отримають необхідну допомогу в повному обсязі.

Відзначимо адекватні дії керівництва і студентів Харківського національного університету ім. В. Каразіна на вищезгаданий трагічний випадок: скасування проведення свята; залучення донорів з числа студентів для переливання крові потерпілій; постійне чергування в лікарні викладачів і студентів; організація транспортування тіла до Львова та поховання за кошти університету.

2. ***Кризи, що розвиваються в часі***, дають можливість дослідити ситуацію і спланувати дії на випадок реальної загрози. До подібних ми б віднесли такі технологічні кризи, як пожежі і вибухи, причиною яких є недбалість. Фахівці радять вчасно проводити запобіжні заходи, які б скорегували ситуацію до того моменту, коли вона перейде в критичну стадію. Наприклад, за сучасного стану справ у житлово-комунальній сфері ймовірною причиною пожеж у гуртожитках може бути погана електропроводка та використання обігрівачів. Криза латентно розвивається щороку під час опалювального сезону в більшості студентських гуртожитків, але внаслідок активно вживаних профілактичних заходів надзвичайних випадків небагато.

Пожежа, що сталася в гуртожитку Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь), стала прикладом розвитку подій за найгіршим сценарієм: отруїлася чадним газом і загинула одна студентка [2]. Необхідно відзначити відкритість і оперативність керівництва ПДТУ у спілкуванні зі ЗМІ. Зокрема, під час інтерв'ю рек-

тор відверто визнав, що були проблеми з опаленням гуртожитку, протягом канікул тепловий режим знижували. Така стратегія, на нашу думку, допомогла ректорові не тільки залишитися на посаді після трагічного випадку, а й пізніше провести у ЗМІ кампанію зі збору коштів на встановлення у гуртожитку протипожежної сигналізації.

Наслідком подібної кризи стала трагедія в Національному гірничому університеті (м. Дніпропетровськ): результатом відключення ліфтів з метою економії електроенергії була смерть юнака. Студент, який з дитинства був інвалідом ІІІ групи, загинув на 13-му поверсі під час підйому сходами. Така ситуація є типовою для висотних корпусів багатьох ВНЗ, де наслідки економії загрожують як студентам, так і викладачам.

У таких випадках діяльність ПР-відділу, в першу чергу, має бути спрямована на внутрішню аудиторію ВНЗ, особливо під час проведення профілактичних заходів. Американські фахівці радять зосередитися на виконанні таких настанов:

– ідентифікувати проблеми, які можуть розвиватися в загрозливому напрямі й стають надто помітним;
– визначити вразливі місця в управлінні ними;
– провести селекцію проблем, щоб визначити найбільш загрозливі й імовірні;
– спланувати запитання, відповіді і резолюції для кожного потенційного сценарію кризи;
– зосередитися на двох найважливіших завданнях: що робити і що говорити в перші години кризи;
– розробити стратегію для запобігання розвитку кризи, щоб протидіяти їй, а не реагувати на неї [3, с. 432].

3. ***Стійкі кризи***, що існують місяцями, навіть роками, всупереч зусиллям адміністрації. Констатуємо, що ВНЗ на цілком законних підставах перебувають під постійним контролем влади, конкурентів, ЗМІ, суспільства. Так, активно підтримані пресою в протидії корупції в закладах освіти, громадські організації не працюють у галузі системно, а займаються актуалізацією суспільно значущого дискурсу “від сесії до сесії”. Але в разі поширення негативної інформації та зволікання з адекватною реакцією на неї, конфлікт може суттєво вплинути на подальшу діяльність закладу освіти і його репутацію, адже громадськість має певні уявлення про існуючі кризові явища, і достатньо одного скандального випадку, щоб аудиторія переконалася, що всі чутки мали підґрунтя.

За приклад ми можемо розглядати проблему хабарництва. Багатотисячні колективи університетів болісно реагують на безпідставні звинувачення з боку ЗМІ, абітурієнтів, студентів та їх батьків, але випадки, коли питання заліку чи іспиту вирішується за гроші, наявні. Лише час і збіг обставин вирішать, який з ВНЗ стане наступним ілюстративним матеріалом для демонстрації суспільству вад усієї системи.

Так, інтернет-видання “ПОДІЇ.com.ua” в огляді за 2006 р. пише, що “рекордний хабар у системі вищої освіти зафіксувала міліція у Східноукраїнському національному університету ім. В. Даля. Він становить 60 тисяч гривень” [11]. Автор зазначає, що з початку року правоохоронці виявили майже три сотні фактів хабарництва у ВНЗ України, і це на 4% більше, ніж у 2005 р. На думку автора, причина поширення хабарництва – у лояльності судових органів, адже порушників ніколи не ув’язнюють, а штрафи набагато менші за хабарі.

У 2009 р. інтернет-видання писали про затримання хабарників з числа викладачів Одеського національного університету ім. І. Мечникова та Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ) [1]. Як показову наведемо реакцію керівництва НГУ на кризову ситуацію: ректор виступив у місцевій пресі із заявою, що обидва затримані на момент скоєння злочину не були співробітниками університету. До цього виступу газети повідомляли, що один із хабарників обіймав посаду проректора, інший був викладачем. Тож, замовчування факту спричинило появу в пресі небажаної або неперевіреної інформації про причетність керівництва до хабарів.

До цього ж виду криз можна віднести нещасні випадки, що трапляються зі студентами внаслідок свідомих порушень ними правил і норм поведінки. Не зважаючи на проведення виховних заходів, часто девіантна поведінка молоді не піддається корекції. У випадку трагічного розвитку подій керівництву закладу та прес-службі необхідно послідовно дотримуватися стратегії інформаційної відкритості, адже результатом відсутності вигідного для ВНЗ публічного дискурсу та неузгоджених інформаційних потоків є викривлення журналістами сутності подій та утвердження в громадській свідомості думки про безлад у студентських гуртожитках. Молодь замість суспільного осуду отримує громадську підтримку потенційних порушень на майбутнє [7; 8].

Приклади стійких криз, що розвиваються всупереч зусиллям керівництва ВНЗ, можна класифікувати як конфліктні ситуації. Дефініцію ***конфлікт*** фахівці визначають як “динамічний тип соціальних взаємовідносин, що виходить із потенційно можливих і реальних сутичок суб’єктів унаслідок суперечностей у сприйнятті переваг, інтересів і цінностей” [13, с. 338]. У парадигматиці кризових ПР провідне місце посідає прогнозування, аналіз і розв’язання конфліктних ситуа-

цій на початкових стадіях, до того моменту, коли вони перетворюються на загрозливі кризові явища. Аксіоматично визнаючи природність конфлікту для будь-якої системи, одним з основних завдань у реалізації захисної функції паблік рилейшнз є керування ними. Фахівці виділяють три рівні вирішення конфліктів: інтересів, права, сили.

Самим ефективним способом розв'язання конфліктів, що знищує можливу причину розвитку кризи, є вирішення проблеми на рівні інтересів. Коли обидві сторони дійдуть консенсусу відносно гарантії захисту власних пріоритетів і значущих для них переваг, можна вважати конфлікт розв'язаним на тривалий час. Якщо конфлікт перейшов на наступну стадію розвитку, обговорення інтересів обох сторін можливе лише після аргументації на правовому рівні або демонстрації сили. Це допомагає обом сторонам ефективніше співпрацювати на рівні інтересів, не провокуючи ескалацію конфлікту.

Так, конфлікти, які виникають у гуртожитках унаслідок девіантної поведінки молоді, необхідно розв'язувати на рівні інтересів (як керівництва, так і студентів), а в разі неефективності – на рівні права, враховуючи правила внутрішнього розпорядку в гуртожитку, а потім – на рівні сили. Конфлікти, спровоковані таким явищем, як хабарництво, ми б також запропонували вирішувати у правовому полі на рівні "університет – викладач", не зволікаючи, поки конфлікт виникне на рівні силових структур.

Висновки. Таким чином, у разі своєчасного прогнозування майбутньої кризи та виявлення конфлікту, що є причиною її розвитку, юридична база дає змогу вирішувати ці конфлікти на рівні інтересів або на рівні права, без завдання шкоди репутації вищого навчального закладу та трагічного розвитку подій для іншої сторони. А врегулювання в соціумі кризових і конфліктних ситуацій, пов'язаних із діяльністю вищої школи, із застосуванням захисної функції паблік рилейшнз сприятиме розв'язанню конфліктів із найменшою шкодою для репутації ВНЗ. На окреме дослідження заслуговує методика визначення репутаційних збитків ВНЗ унаслідок кризових і конфліктних ситуацій.

Список використаної літератури

1. Два преподавателя филиала ОНУ им. Мечникова попались на получении взяток за сдачу экзаменов [Электронный ресурс] // Преступности.НЕТ. – Режим доступа: http://www.pn.mk.ua/news/11405.html.
2. Из-за пожара в общежитии умерла студентка ПГТУ [Электронный ресурс] // Приазовський рабочий. – Режим доступа: http://korrdon.info/events/5380-iz-za-pozhara-v-obshhezhitii-umerla.html.
3. Катлип Скотт М. Паблик рилейшнз. Теория и практика : учеб. пособ. : пер. с англ. / Катлип Скотт М., Сентер Аллен Х., Брум Глен М. – 8-е изд. – М. : Вильямс, 2003. – 624 с.
4. Китчен Ф. Паблик рилейшнз: принципы и практика : учеб. пособ. для вузов : пер. с англ. / Ф. Китчен ; под ред. Б.Л. Ерёмина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 454 с. – (Серия: Зарубежный ученик).
5. Королько В.Г. Паблик рілейшнз. Наукові основи, методика, практика : підручник / В.Г. Королько. – 2-ге вид., доп. – К. : Скарби, 2001. – 400 с. – С. 396–399.
6. Куліш А.П. Практика PR по-українському: щоденні поради PR-початківцям / А.П. Куліш. – К. : АДЕФ-Україна, 2005. – 336 с.
7. На поезд – с пятого этажа [Электронный ресурс] // Газета по-днепровски. – Режим доступа: http://dnepr.mycityua.com/articles/dnepr/2008/11/12/150221.html.
8. Не в ответе за тех, кого поселили [Электронный ресурс] // Газета по-днепровски. – Режим доступа: http://dnepr.mycityua.com/articles/dnepr/2008/12/01/124750.html.
9. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз, или как успешно управлять общественным мнением / Г.Г. Почепцов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Центр, 2004. – С. 331.
10. Аги У. Самое главное в PR : пер. с англ. / У. Аги, Г. Кэмерон, Ф. Олт, Д. Уилкокс. – СПб. : Питер, 2004. – 560 с.
11. Самую большую взятку дали в университете имени В. Даля города Луганска [Электронный ресурс] // События. – Режим доступа: http://www.podii.com.ua/culture/2006/07/ 24/102048.html.
12. Число погибших при стрельбе в Азербайджанской нефтяной академии увеличилось до 17 человек [Электронный ресурс] // Российская газета "Безопасность". – Режим доступа: http://www.rg.ru/2009/05/01/azerbaydgan-zhertvy-anons.html.
13. Чумиков А.Н. Связи с общественностью: теория и практика : учеб. пособ. / А.Н. Чумиков, М.П. Бочаров. – М. : Дело, 2003. – 496 с. – 16 с.
14. Умерла студентка, выпавшая в Харькове из аттракциона [Электронный ресурс] // КорреспонденТ.net. – Режим доступа: http://korrespondent.net/ukraine/events/430997.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Бахметьева А.Н. Реализация защитной функции ПР в кризисных и конфликтных ситуациях в высшей школе

Рассматриваются распространенные способы урегулирования кризисных и конфликтных ситуаций методами ПР в вузах Украины и определяются пути минимизации влияния таких ситуаций на репутацию базисного субъекта ПР.

Ключевые слова: *кризис, конфликт, ПР-функции, репутация университета.*

Bakhmetieva A. University's protective PR-activity in the conflict and crisis

The article analyzes protective aspects in PR activities of Ukrainian universities in tension and crisis. We search tendencies in communicative strategies for minimize consequences of crisis for university's image.

Key words: *crisis, tension, PR activity, university's image.*

УДК 347.78:681.854

О.В. Синеокий

ГРАМПЛАСТИНКИ ЗАПАДНЫХ ПОП- И РОК-ИСПОЛНИТЕЛЕЙ В СССР: СОЦИАЛЬНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ОБЗОР

В статье представлен анализ виниловой аудиопродукции, выпущенной заводами грампластинок Всесоюзным производственно-торговым объединением "Фирма Мелодия" в 1970–1980 гг. Рассматриваются информационные, правовые и социально-коммуникативные особенности выпуска в условиях социализма грампластинок, содержащих фонограммы западных поп- и рок-исполнителей. Представленная работа продолжает серию авторских публикаций по тематике истории системы звукозаписывающих коммуникаций. Исследуются основные артефакты, подтверждающие выдвинутую гипотезу, согласно которой музыкальная звукозапись является уникальным институтом социальной коммуникации.

Ключевые слова: *музыкальная информация, рок-музыка, "Фирма Мелодия", грампластинка, коллекционирование, коммуникации.*

На протяжении второй половины XX в. национальная грамзапись активно развивалась практически во всех странах. Изучению проблемы грамзаписи посвящены работы С. Глязера, В. Гуриновича, М. Долгополова, Ю. Капустина, В. Рудима и др. Различные аспекты истории грампластинки освещены в более поздних публикациях советских и российских ученых и практиков, прежде всего, таких как: Л. Аполлонова, Б. Владимирский, П. Грюнберг, М. Долинский, А. Эркомаишвили, А. Железный, Н. Железнякова, А. Коган, Ю. Козюренко, А. Козявин, М. Колмаков, В. Кривалов, Е. Регирер, Д. Ухов, Н. Халатов, И. Хижняк, В. Шаров, Н. Шумова, В. Янин, В. Яшкин и др. К изучению различных проблем грамзаписи все больше возвращаются современные исследователи: С. Агеев, Л. Антонов, А. Аршинов, С. Ахтямов, В. Бокарев, Т. Букина, В. Василевский, Л. Васильева, Е. Воронянский, А. Гаевский, В. Горбатов, А. Горохов, Ю. Гришин, Н. Зильбербрандт, А. Ильин, Г. Кнабе, В. Козин, А. Кочанов, Д. Кондаков, И. Кондакова, Н. Краснов, Я. Левчук, А. Муратов, Д. Муратова, В. Никамин, А. Петухов, А. Пройдаков, И. Савинков, Е. Савицкая, Ф. Софронов, А. Тихонов, С. Тихонов, А. Шерель и некоторые другие. Тем не менее, нужно признать, что феномен грамзаписи поп- и рок-музыки в условиях социализма в контексте общей истории второй половины XX в. изучен недостаточно. Многие информационные аспекты музыкальной грамзаписи при социализме нуждаются в научной "расшифровке".

Сегодня коллекционирование обычных грампластинок перешло в разряд эксклюзивных приоритетов и переформировалось в исследовательский процесс винилитовых раритетов. По общему положению, коллекционирование может выступать как способ познания окружающего мира, выполнять функцию общения и объединения разных людей. В нашем случае предметом коллекционирования выступает рок-музыка, а точнее, связанные с ней предметы и, прежде всего, грампластинки как основные носители музыки. Поэтому в новых информационных условиях актуальным является научный вопрос об исследовании причин и условий становления и развития институтов грамзаписи в системе социальной коммуникации во второй половине XX в. при социализме.

Цель статьи – анализ источников грамзаписи, выпущенных в Советском Союзе в 1970–1980 гг., содержащих записи поп- и рок-композиций, исполняемых зарубежными музыкантами (в данном случае – исключительно группами/ансамблями).

Фактически рок является социальным индикатором состояния общественного сознания. В 1970 гг. "биг-бит" успешно и без особых противоречий вливался в советскую концепцию грамзаписи. На рубеже 1960–1970-х гг. в Советском Союзе начинают выпускаться грампластинки настоящих западных рок-групп. Инициатива, по предположению некоторых специалистов, исходила от руководства звукозаписывающих студий. Хотя круг западных исполнителей, чьи записи издавались "Фирмой Мелодия" был достаточно узок, туда входили лишь наиболее известные и не проявившие враждебности к нам исполнители [1, с. 63]. Продолжая исследование "белых пятен" в истории отечественной звукозаписи, нужно отметить, что в сфере выпуска зарубежной музыкальной продукции мирового уровня 1974 и 1975 гг. стали прорывными в деятельности "Фирмы Мелодия". В результате скрупулезного изучения фонографического наследия нами установлено, что первой пластинкой, сошедшей с производственных площадок Апрелевского завода, где была записана настоящая английская бит-музыка, стал миньон под названием **"В современ-**

© Синеокий О.В., 2013

ных ритмах” (каталожный номер 33Д-00031453-4). Нужно заметить, что диск был скомпонован не вполне логично: с первой стороны песни “Прости меня, Сюзанна” ансамбля “Холлиз” и “Какая ты красивая” в исполнении Джо Долана. На второй стороне, по большому счету, был представлен уже вовсе не бит – “Маленькое счастье” Сальваторе Адамо и “Настоящая леди” Тома Джонса. Выход пластинки датирован 1971 г. Одновременно Всесоюзная студия грамзаписи выпустила гибкую флекси (ГД 0002683-4) с аналогичным содержанием. Подчеркнем, что это произошло за один год до присоединения к Всемирной конвенции об авторском праве.

В 1974 г. Всесоюзной и Тбилисской студиями грамзаписи, Апрелевским, Рижским и Ленинградским заводами грампластинок практически одновременно выпущена пластинка английской группы “SWEET” – “Чоп-Чоп/Мечта//Много смеха/Джинни”. Причем ВСГ и тбилисские производители (то есть студии звукозаписи) издали этот релиз (уже традиционно) в виде гибкой флекси (Г62-04467-8) в рамках серии “На всех широтах – 2”, а все остальные (то есть заводы грампластинок) – в виде автономного (внесерийного) “твердого” миньона (М62-36791-2). Оформление конвертов было разным. Но ни один советский субъект-аудиопроизводитель не поместил на обложку фотографии ярких английских глэм-рокеров. Наиболее выраженным индивидуальное оформление конверта получилось от Тбилисской студии грамзаписи. В следующем 1975 г. свет увидела еще одна гибкая пластинка “SWEET” от тбилисского сублейбла с песнями “Солнечные сны/Не будь строгой//Хорошая погода/Размышления” (Г62-04663-4). Пластинки “SWEET” с такой компоновкой песен западными фирменными лейблами не выпускались.

Интерес представляет и то, что как на первый, так и на второй советские миньоны в общей сложности восемь треков взято из двух версий коммерчески относительно провального первого студийного альбома “SWEET” (в первые годы – “THE SWEET”): британской – под названием “Funny How Sweet Co-Co Can Be” и западногерманской – соответственно “Funny Funny, How Sweet Co-Co Can Be”, поскольку в оригинальном британском варианте отсутствует мощная хард-роковая песня “Done Me Wrong All Right” (в редакции “Фирмы Мелодия” – “Не будь строгой”). Следует заметить, что все четыре трека из первого советского миньона, как, впрочем, и “Done Me Wrong All Right” со второго миньона, также были в оригинале представлены на другом зарубежном диске-гиганте этого же периода – официальной компиляции “**The Sweet’s Biggest Hits”** (1972), которая была составлена исключительно из ранее вышедших синглов и би-сайдов “SWEET”. Таким образом, вполне вероятно, что первый миньон “Фирмы Мелодия” мог был скомпонован из именно этого сборника “SWEET”. Точнее установить уже не представляется возможным. Тем не менее, три остальные песни со второго миньона (в оригинале – “Sunny Sleeps Late”, “Santa Monica Sunshine”, “Reflections”) в данный сборник не входили, соответственно могли быть “позаимствованы” исключительно из первого свитовского долгоиграющего “студийника”. Сегодня редкие экземпляры первопресса как обеих версий дебютного “фирменного” альбома и первого официального винилового гиганта-компиляции “SWEET”, так и обоих советских миньонов (особенно второго), сохранившихся в приличном состоянии, в среде коллекционеров ценятся весьма высоко. В это же время (в 1974 г.) одна композиция “SWEET” под названием “Кокосовый орех” (в оригинале – “Co Co”, которая была одной из заглавных песен дебютного лонг-плея “Funny How Sweet Co-Co Can Be” и, естественно, входила также и в сборник “The Sweet’s Biggest Hits”) была представлена советским меломанам на серийной пластинке “**Мелодии и ритмы-II”** (С60-05273-74), изданной Апрелевским заводом в красном виниле. Остальные заводы выпустили эту пластинку в стандартном черном цвете. Продолжая поиск виниловых следов “SWEET” в отечественной грамзаписи заметим, что после двадцатилетнего перерыва в 1994 г. российским сублейблом “Santa Records” от самого активного мейджора того времени “АнТроп” выпущено три номерных альбома “Desolation Boulevard” (П94 RAT 30797) – оригинал 1974 г., “Give us a wink!” (П94 RAT 30798) – оригинал 1976 г. и “Off The Record” (П94 RAT 30832) – оригинал 1977 г., а также один сборник, незамысловато озаглавленный, как “Collection” (П94 RAT 30831), состоящий из двух долгоиграющих грампластинок, на которых представлены такие треки, как: “Teenage Rampage”, “Rebel Rouser”, “Solid Gold Brass”, “Stairway To The Stars”, “Turn It Down”, “The Sixteens”, “Into The Night”, “No You Don’t”, “Fever Of Love”, “Lies In Your Eyes” (первая пластика) и “Fox On The Run”, “Restless”, “Set Me Free2, “AC/DC”, “Sweet F.A.”, “Action”, “Peppermint Twist”, “Heartbreak Today”, “Lost Angels” (вторая пластинка). Интересно то, что такой сборник в оригинале был действительно выпущен “Castle Communications” и своим партнером “Castle Classics” в 1989 г. под номером CCSLP230. Но на российской версии релиза отсутствует одна песня – самый финальный трек “Lady Starlight”. Тем не менее, уже по

традиции на всех указанных пластинках и конвертах нет ни единого русского слова (впрочем, как и английского) с пояснением легальности происхождения релизов.

В 1974 г. "Фирма Мелодия" выпустила гибкую пластинку под анонимным названием **"Вокально-инструментальный ансамбль. Мы вас поражаем. Серенада. Лунная ночь. Льювен. На английском яз."** (Г62-04255, Г62-04256), на некоторых конвертах которой указывался неточный каталожный номер – Г62-04455-6. В действительности же это была знаковая голландская группа "SHOCKING BLUE" со своими оригинальными хитами "Shocking You", "Serenade", "Moonlight Night". "Льювен" же – это не четвертая песня, а фамилия основателя и главного композитора группы гитариста Робби ван Льювена (Robby Van Leeuwen). Сегодня эта маленькая пластинка в среде коллекционеров является ультрараритетным изданием и ценится весьма дорого (от 30 евро).

В это же время Ленинградским и Рижским заводами грампластинок издан "твердый" миньон под названием "Вокально-инструментальные ансамбли мира" (М62-35967-8), на первой стороне которой было указано: «"День рождения" (Дж. Леннон, П. Маккартни) – "Битлз" (Англия) и "Если будем мы вдвоем" (В. Добрынин) – (СССР). На англ. (1) и рус. (2) яз.» На второй – «"Прекрасная любовь" (Голландия) (В. Лиувен) и "Жалоба моряка" (США) (Дж. Фогерти). На английском языке». Две последние песни были в исполнении "SHOCKING BLUE" и "CREEDENCE CLEARWATER REVIVAL" соответственно. Однако информации о названиях этих ансамблей на пластинке не было.

В 1974 г. "Фирма Мелодия" (точный завод-производитель не установлен, но скорее всего им "по традиции" являлась Тбилисская студия грамзаписи) выпустила гибкую пластинку под названием «Вокально-инструментальный ансамбль "Середина дороги" – **Мой старый дом»** (Г62-04293, Г62-04294) с песнями "Мой старый дом" (Р. Ньюмен), "Сакраменто" (Х. Скотт), "Божья коровка" (Х. Скотт-Капуано) и "Идущий по кругу" (Т. Майер). В 1975 г. Апрелевским, Ленинградским и Рижским заводом грампластинок был выпущен второй миньон шотландской поп-рок-группы "СЕРЕДИНА ДОРОГИ", где были представлены четыре трека: "Твидл-Ди, Твидл-Да", "Солнце на твоей коже", "Жетлая река" и "Жизненный путь" (С62-05619-20), записанных оригинальным лейблом "RCA Victor" в 1971–1972 гг. Всесоюзная студия грамзаписи в этом же году выпустила этот же диск в гибком варианте (Г62-04513-14) с фотографией участников группы на обложке (в отличие от других заводов, кроме Рижского).

Впервые советскому слушателю коллектив "НЬЮ СИКЕРС" был представлен все в том же "прорывном" 1974 г. одной песней "Попрошу" (в оригинале – "Beg, Steal or Borrow") (Коул-Холл-Вульф) на первой стороне миньона (М62-36707-8), выпущенной с желтым лейблом Апрелевским заводом, и гибкой флекси (Г62-04271, Г62-04272), где вторым треком была "После тебя" (Мунро-Деска), исполняемой Вики Линдерс и инструментальным ансамблем. Со второй же стороны этой нестандартной "сборной" пластинки помещались песни "Сюзанна" вышеупомянутого проекта "The Pop Tops" и "Эльвира" Херва Виларда. Дополнительной особенностью этого релиза было то, что первые треки с обеих сторон были англоязычные, вторые – франкоязычные. Причем наименования англоязычных исполнителей ("New Seekers" и "The Pop Tops") указаны не было, а написаны лишь авторы композиций; франкоязычные же исполнители были обозначены в русской интерпретации относительно правильно. В некоторых информационных источниках данной пластинке приписывается такое несуществующее название, как "Лучшие Европейские песни 1972 года". В действительности общего наименования миньон не имел.

Можно отметить любопытную особенность: на третьей пластинке из серии **"Мелодии и ритмы"** (С60-05623-24), выпущенной в 1975 г. и практически полностью состоящей из отличных танцевальных аранжировок Джеймсом Ластом известных хитов таких известных музыкантов и групп, как "Paul & Linda McCartney", "CREEDENCE CLEARWATER REVIVAL", "THE MIDDLE OF THE ROAD", "DEEP PURPLE", "T. REX", "THE NEW SEEKERS" и других, присутствуют лишь четыре композиции в исполнении оригинальных артистов и они все от "THE ROLLING STONES": "Всецело в моих руках" (Under My Thumb) и "Старомодная девушка" (Out of Time), "Удовлетворение" (Satisfaction) и "Не исчезай" (Not Fade Away).

Если согласиться с тем, что рубеж 1975–1976 гг. стал границей времен, когда массовая публика, раньше слушавшая музыкальную продукцию смешанного характера, условно разделилась на две части. Одна часть сдвинулась в сторону рок-музыки на русском языке, другая же требовала стандартизированного музыкального продукта хорошего качества [2] (уточним – на английском языке). Наглядным примером и уникальным артефактом, ярко иллюстрирующим обозначенные выше тенденции, стал гибкий флекси-диск, выпущенный Московским опытным заводом "Грамзапись" под каталожным номером ТУ 43-03-48-73, с одной стороны которого помещены "Песни из к-ф "Лихорадка субботним вечером" "БИ ДЖИЗ",

а со второй – две кавер-версии Демиса Руссоса “Сувенир” и “День за днем” на русском языке в исполнении вокально-инструментального ансамбля “АКВАРЕЛИ” под управлением Александра Тартаковского. Интересно, что на обложке изображены не “западные” “БИ ДЖИЗ”, а “наши” “АКВАРЕЛИ”. Год выпуска пластинки на конверте не указан. Исходя из анализа ряда обстоятельств, полагаем, что это произошло не ранее 1976 и не позднее 1977 г.

В 1981 г. Московский опытный завод “Грамзапись” тиражом в 5000 экземпляров выпустил сборник английской группы “БРАТСТВО ЛЮДЕЙ” (“BROTHERHOOD OF MAN”), получившей известность во Франции и Голландии благодаря яркому хиту “Леди”. В 1983 г. Рижским заводом пластинка была допечатана под тем же каталожным номером С 60-15807-8, а в 1990 г. Апрелевским заводом ввиду большого спроса был выпущен еще один дополнительный тираж. Интересно то, что Московским опытным заводом “Грамзапись” еще в 1979 г. была выпущена пробная партия гибких пластинок без обобщающего названия под номером Г62-07699-700, с одной стороны которых было два трека на английском языке “БРАТСТВО ЛЮДЕЙ” – “Сохрани свою любовь для меня” и “Поцелуй меня”, а со второй были представлены “ВЕСЕЛЫЕ РЕБЯТА” со своими песнями (точнее кавер-версиями зарубежных хитов) на русском языке “Люба-любовь” и “Уходило лето”. Полноценный же диск-гигант “Музыкальный Глобус” (С 60-12953-54), куда были включены две последние песни, выпущен весьма лимитированным тиражом (например, Апрелевский завод – только 50 тысяч) почти всеми основными советскими заводами грампластинок буквально через несколько месяцев. Правда, Рижский завод грампластинок выпустил этот диск с некоторым опозданием только в 1982 г.

Используя схему: с одной стороны – зарубежная поп-звезда, со второй – советский исполнитель или ансамбль (“грузинское ноу-хау”), Тбилисской студий грамзаписи в 1979 г. выпущен очередной гибкий флекси (Г62-07335-6), с одной стороны которого помещались две песни шведского квартета “АББА” – “Спасибо за музыку” и “Я – марионетка”, а со второй – композиции “Невестки” и “Девушка” от самобытной туркменской джаз-рок-группы “ГЮНЕШ”. Нужно заметить, что для туркменских харизматичных музыкантов это был дебют в официальной советской грамзаписи. Лишь через год – в 1980 г. после триумфального выступления на легендарном фестивале “Тбилиси-80” “Фирма Мелодия” выпустила полноценный долгоиграющий диск данного коллектива (С60-14789-90).

Говоря об особом месте шведского квартета “АББА” в советской грамзаписи, следует заметить, что в СССР не существовало национального хит-парада, а потому точно определить популярность того или иного зарубежного исполнителя не представляется возможным. Как отмечают некоторые авторы, шведскому ансамблю “АББА” “Фирмой Мелодия” уделено было существенно больше внимания, чем любой другой зарубежной группе. Первый тираж копии оригинального альбома 1975 г. “АББА” был выпущен в СССР под каталожным номером С60-08353-4 в 1977 г. (дважды тираж допечатывался в 1980 и 1987 г.), а диски “Прибытие” (**“Arrival”**) 1976 г. (каталожный номер С60-11057-8) и “Альбом” (**“The Album”**) 1977 г. (каталожные номера С60-11177-78 и С60-10861-62) соответственно вышли один за другим осенью 1978 г. (переизданы в 1988 г.). Долгоиграющая пластинка **“Voulez-Vous”** 1979 г. была заявлена в каталоге фирмы на конец 1981 г. (“Мелодия” № 4 октябрь-декабрь 1981 г.), однако на прилавках московских магазинов появилась с каталожным номером С60-15665-6 в декабре 1984 г. [3]. Таким образом, в СССР всего было выпущено четыре различные долгоиграющие пластинки группы “ABBA”.

В 1978 г. выпущен первый советский лонг-плей BONEY M. под названием “**Ансамбль Бони М.”** (С60-11173-4), представляющий произвольную компиляцию из двух первых номерных альбомов этого великого диско-проекта – “Take The Heat Off Me” (1976) и “Love For Sale” (1978). Разными заводами грампластинок данный диск трижды переиздавался (точнее будет сказать – допечатывался тираж) – в 1980, 1988 и 1990 гг. В 1979 г. Московский опытный завод “Грамзапись” выпустил гибкую пластинку под номером Г62-07333-4, с первой стороны которой было представлено два хита “Спокойный отец” (“Daddy Cool”) и “Солнечно” (“Sunny”) из дебютного альбома БОНИ М., а со второй – две песни эстонской поп-группы “АПЕЛЬСИН” – “Вестерн” и “Песня медведя”. Интересно то, что у этой флекси оказалась довольно симпатичной фотообложка, на которой было только изображение участников BONEY M. (без эстонских музыкантов). В 1980 г. в СССР выходит второй виниловый гигант БОНИ М., названный точно так же как и оригинальный альбом 1979 г. – “**Ночной полет на Венеру”** (С60-14895-96). Вместе с тем, этот диск был точной копией оригинала, а вновь представлял кустарный сборник, в котором было семь треков из “настоящего” “**Nightflight To Venus”** и один, который в оригинале называется “Hooray! Hooray! It’s A Holi-Holiday”, выпущенный весной 1979 г. на “сороко-

пятке". Тем не менее, по непонятным причинам три главных хита альбома 1979 г. ("Rasputin", "Rivers Of Babylon", "Never Change Lovers In The Middle Of The Night") в советский релиз не попали. Кстати, несколько штамповок "фирменного издания" "**Nightflight To Venus"** от западногерманского лейбла Hansa Records содержат опечатки на конверте и ярлыках пластинки в порядке песен. В 1984 и 1986 гг. Рижским заводом грампластинок тираж допечатывался.

На сборнике, выпущенном "Фирмой Мелодия" в 1979 г. под названием **"Радуга"** (С60-12271-72), советский слушатель впервые смог услышать английский квартет "SMOKIE" в записи с песней "Я встречу тебя" (на советском конверте имеется также надпись "I'll Meet You", но в оригинале песня называется "I'll Meet You at Midnight" и завершает знаковый альбом **"Midnight Cafe"**, выпущенный в апреле 1976 г.). Первый тираж данного сборника в СССР был выпущен в 1978 г., а два хита – авторская песня "Что мне делать" ("What Can I Do?") и кавер-версия "The Searchers" – "Иголка и булавка" ("Needles & Pins") появились в следующем 1979 г. в № 1 журнала "Кругозор". Группа к этому времени в 1977 г. уже смогла побывать на гастролях в ГДР. Из аннотации к пластинке в "Кругозоре", написанной А. Жильцовым: "Две популярные песни ансамбля вы услышите на одиннадцатой звуковой странице нашего журнала. Многие из вас могли их слышать в исполнении ансамбля по телевидению" [4, с. 15]. То есть музыкальное телевидение в СССР нередко обгоняло советскую грамзапись. И уже в 1980 г., преодолев крепкую советскую цензуру, диск "SMOKIE – **Greatest Hits"** в 1980 г. был выпущен в СССР по лицензии "EMI Records". Первое издание выполнено Апрелевским заводом грампластинок. Пластинка, попадая в открытую продажу, имела бешеный спрос и коммерческий успех. А в 1981 г. Московским опытным заводом "Грамзапись" выпущен достаточно редкий миньон, названный "СМОУКИ – **Я живу по соседству с Алисой"** (Мелодия – Г62-08465-6, Flexi-disc, Mono), продажная цена которого составляла 60 копеек. На эту пластинку были помещены такие песни: "Я живу по соседству с Алисой", "Возвращение в Брэдфорд", "Расскажите об этом", "Я встречу тебя в полночь", причем аналогичных изданий в мировой грамзаписи не было. Завершая разговор на эту тему, стоит заметить, что сегодня виниловые оригиналы ранних альбомов "SMOKIE" ценятся среди коллекционеров достаточно высоко.

Говоря о раритетах, нельзя не отметить то обстоятельство, что дважды в качестве приложений к журналу "Кругозор" попадал "ELECTRIC LIGHT ORCHESTRA" – в № 8 за 1980 г. (Г92 08091-92) были усеченные композиции "Последний поезд в Лондон" ("Last Train To London") и "Бегство" ("On The Run") из оригинального альбома "**Discovery"** (1979), а в № 1 за 1982 г. (Г92-09059) – "Человек из двадцать первого века" ("21st Century Man") и "Меркнет свет" ("The Lights Go Down") из оригинального альбома "**Time"** (1981). Причем в первом случае коллектив был обозначен как «АНСАМБЛЬ "ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ СВЕТ"», а во втором – соответственно «ОРКЕСТР "ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ СВЕТ"». В начале 1990-х гг. в виде винилового гиганта с черной этикеткой на отечественном рынке грампластинок малым тиражом появился альбом **"Eldorado – A Symphony By The Electric Light Orchestra"** (в оригинале – 1974 г.) вообще без каких-либо опознавательных отличий от производителя. Нам также не удалось достоверно установить, кто из отечественных аудиопиратов (а в том, что это нелегальный продукт, нет никаких сомнений) изготовил эту пластинку.

В 1988 г. большинством заводов ВПТО "Фирмы Мелодия" выпущен неофициальный сборник "RAINBOW – **Ансамбль Rainbow"** (С60 27023 005) в одинаковом оформлении. Следует заметить, что этот диск включает в себя композиции с 1975 по 1982 гг. (то есть из всех альбомов, кроме последнего на тот момент – "Bent Out Of Shape" 1983 г.), однако, несмотря на надпись на конверте "Manufactured under license of POLYDOR International, Hamburg", ведущими западными лейблами с таким порядком песен не издавался.

Как отмечают, в 1970-е гг. советские пластинки были самыми дешевыми в мире и пользовались большим спросом у зарубежных гостей [5, с. 77–80]. За двадцатилетний период (1970–1990 гг.) "Фирмой Мелодия" из зарубежной аудиопродукции поп- и рок-звезд высшего звена (исключая грамзаписи музыкантов из стран социализма) по количеству наименований релизов (миньоны, флекси, звуковые приложения, диски-гиганты и т.п.) первое место занимают "БИТЛЗ" (включая соло-проекты экс-участников). Интересно отметить, что исключительно по дискам-гигантам на первом месте находятся, не "БИТЛЗ" ("Фирмой Мелодия" выпущено всего два диска-гиганта – "Вкус меда" и "Ночь после трудного дня"), а "АББА" с четырьма долгоиграющими пластинками, о которых выше подробно было указано, и "РОЛЛИНГ СТОУНЗ", представленные советским меломанам тремя долгоиграющими дисками в рамках серии "Архив популярной музыки" – "Play With Fire" (М60 48371 000, 1988), "Lady Jane" (С60 27411 006, 1988), "All Together" (С60 28807 006, 1989). Из других поп- и рок-

звезд мирового масштаба ни один исполнитель или музыкальный коллектив не удосужился выпуска советским мейджор-лейблом ВПТО "Фирма Мелодия" более четырех разных релизов.

Выводы. В глобальном мире сложился особый тип молодежной музыкальной субкультуры, которую условно можно назвать "виниловой". Эта субкультура не противостоит "цифровой" технокультуре, активно формирующейся в последние годы, а дополняет ее заложенными ранее определенными традициями, связанными с грампластинкой как особой социально-информационной субстанцией. Таким образом, дуалистическая природа музыкальной звукозаписи выражается в том, что рекординг, являясь по существу институтом социальной коммуникации, одновременно представляет собой уникальный информационно-правовой феномен, при этом уровень социально-коммуникативной востребованности продуктов музыкальной звукозаписи (носителей электромузыкальной информации) в условиях информационных ограничений социалистического общества был выше, чем в западном (либеральном) обществе, а в современном глобальном обществе наблюдается новый тренд – вторая (информационно-правовая) составляющая из факультативной постепенно становится доминантной.

Дальнейшие перспективы видим в изучении особенностей музыкальной звукозаписи как средства социальной коммуникации, а также в детальном исследовании новейших рекординговых трендов в контексте теории коммуникации.

Список использованной литературы

1. Айзеншпис Ю. Виктор Цой и другие. Как зажигают звезды / Юрий Айзеншпис. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2011. – 384 с.
2. Марочкин В. Песни нашего поколения: семидесятые / В. Марочкин, Н. Сычева, А. Игнатьев. – Ростов н/Д, 2011. – 284 с.
3. Шипов Д. АББА в Советском Союзе [Электронный ресурс] / Дмитрий Шипов // Русско-шведский портал. – Режим доступа: http://russian.swedishportal.net/www/39_52.html.
4. Жильцов А. Смоки / А. Жильцов // Кругозор : ежемесячный звуковой журнал. – 1979. – № 1. – С. 15.
5. Назаров В. Торговля – это не так просто / В. Назаров // Любителям грампластинки. – М., 1970. – Вып. 1. – С. 77–80.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013.

Синєокий О.В. Грамплатівки західних поп- і рок-виконавців у СРСР: соціально-інформаційний огляд

У статті подано аналіз вінілової аудіопродукції, випущеної заводами грамплатівок Всесоюзного виробничо-торгового об'єднання "Фірма Мелодія" в 1970–1980 рр. Розглянуто інформаційні, правові та соціально-комунікативні особливості випуску в умовах соціалізму грамплатівок, що містять фонограми західних поп- і рок-виконавців. Стаття продовжує серію авторських публікацій з тематики історії системи звукозаписних комунікацій. Досліджено основні артефакти, що підтверджують висунуту гіпотезу, згідно з якою музичний звукозапис є унікальним інститутом соціальної комунікації.

Ключові слова: *музична інформація, рок-музика, "Фірма Мелодія", грамплатівка, колекціонування, комунікації.*

Sineokyj O. The Records of Western Pop and Rock Artists in the Soviet Union: Social and Information Review

The analysis of the vinyl audio production, factories released LPs Union Production and Trade Association "The Melody Firm" in 1970–1980's. The author reviews the information, legal and social-communicative features of production under socialism, records, containing phonograms Western pop and rock artists. This work continues a series of publications on the subject of copyright history of the system of recording communications. Analyzed the main artifacts confirming put forward the hypothesis that the music recording is a unique institution of social communication.

Key words: *Musical Information, Rock Music, The Melody Firm, Shellac, Collection, Communication.*

УДК 007:304:001

І.В. Кирич

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДСЬКОГО МОВЛЕННЯ

На основі міжнародного досвіду та думок українських експертів у статті сформульовано основні принципи створення програмної концепції громадського мовлення.

Ключові слова: *громадське мовлення, програмна концепція, принципи формування концепції.*

Інтерес до громадського мовлення в Україні то згасає, то знову розгорається з новою силою. Увесь п'ятнадцятирічний період варто умовно поділити на три етапи: 1) 1997–1998 рр. – період прийняття Закону України "Про систему суспільного мовлення України" та похідних від нього постанов Верховної Ради України; 2) 2002–2005 рр. – період інтенсивного обговорення недоліків закону прийнятого у 1997 р. та спроби його вдосконалення, водночас запуск Олексндром Кривенком проекту "Громадське радіо", який до кінця цього періоду перестав існувати; 3) 2009–2012 рр. – період розробки нових проектів закону про громадське мовлення.

У сучасних реаліях можемо говорити про новий етап в обговоренні цього питання, початок якому покладено на законодавчому рівні. У Верховній Раді нового скликання 12.02.2013 р. зареєстрували законопроект № 1076 "Про суспільне телебачення і радіомовлення України", який був розроблений на прохання Адміністрації Президента. Наступного дня народні депутати Андрій Шевченко, Тарас Кутовий та Ігор Мірошниченко зареєстрували альтернативний законопроект № 1076-1 про внесення змін до Закону України "Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України" [9]. Як бачимо, на сьогодні питання створення громадського мовлення залишається доволі актуальним.

Загалом на початок 2013 р. маємо більше десятка законопроектів про громадське мовлення, більшість з яких було опубліковано на сторінках "Телекритики" поряд з коментарями експертів та висловлюваннями всіх небайдужих до ідеї реалізувати цей проект в Україні. Є також кілька концепцій та проектів його впровадження, зокрема й на основі державного телерадіомовлення, але мало хто вірить у те, що влада добровільно відмовиться від інших державних медій [10]. Марія Фронощук доречно звертає увагу на те, що кількість думок поки що якісно не змінилась і ми й досі маємо державне мовлення, яке й надалі контролює влада та ефірний простір, перенасичений низькопробним комерційним контентом [11].

Роздумуючи над історією створення громадського мовлення, Марія Фронощук виокремлює три "камені спотикання", через які в Україні воно так і не створене. Першим вона вважає контент, другим – форму, а третім відсутність політичної волі [11].

Справді, основною відмінністю громадського мовлення від інших засобів масової інформації є зміст його програмного наповнення – контент. На думку Тетяни Лебедєвої, громадське мовлення має компенсувати все те, що глядач недоодержує на комерційних телеканалах, інформація в новинах має бути зважена й збалансована, ґрунтуватись на реальних подіях й подавати всі можливі бачення [8]. Сучасні ЗМІ основну увагу приділяють рейтинговості, а не якості програм. Варто згадати слова Валерія Бебека, який вважає, що "сумнівний рейтинг за будь-якої ціни не повинен бути метою громадського мовлення" [6]. Також, на його думку, громадське мовлення має працювати на випередження і реалізовувати освітньо-виховну функцію [6]. Тетяна Лебедєва наголошує на тому, що всі соціальні, вікові групи, національні меншини, релігійні групи повинні мати можливість одержувати ту інформацію, яка їх цікавить у формі просвітительських, культурологічних та інших програм [8]. Отже, контент громадського мовлення є тією основою, навколо якої має будуватись його форма. Контент є остаточним продуктом, який споживає аудиторія. Через контент громадський мовник може розвивати свою аудиторію та сприяти процесу її перетворення на згуртоване свідоме громадянське суспільство. Тому надзвичайно важливими є принципи, за якими формуватиметься програмна концепція громадського мовника.

Метою статті є формулювання основних принципів формування програмної концепції громадського мовлення на основі аналізу окремих тематичних публікацій на сторінках електронних видань "Телекритика" та "Медіасапієнс", деяких законопроектів та інших документів.

Перш за все варто пригадати суть поняття "програмна концепція" відповідно до українського законодавства. Стандартна програмна концепція передбачає зазначен-

© Кирич І.В., 2013

ня частки програм власного виробництва, мінімальну частку національного аудіовізуального продукту, обсяги ретрансляції та характеристики цієї ретрансляції, жанровий розподіл програм і передач, їх поділ за тематикою на інформаційно-аналітичні, публіцистичні, культурно-мистецькі, науково-просвітницькі, розважальні. Також цим самим законом передбачено, що аудіовізуального продукту українського виробництва має бути не менше ніж 50% [2]. Усі аудіовізуальні ЗМІ подають ліцензійні документи до Національної ради з питань телебачення і радіомовлення із конкретизацією вищезазначених пунктів, які вони формулюють, на власний розсуд. По іншому має виглядати ситуація з громадським мовленням. Не можна говорити про стандартизовану програмну концепцію для всіх громадських мовників. Однак необхідно сформулювати основні принципи, керуючись якими громадський мовник легко сформує власну програмну концепцію та сітку мовлення [1]. Для цього необхідно ознайомитись з уже існуючими напрацюваннями.

Кабінет Міністрів Ради Європи в січні 2007 р. видав Рекомендацію державам-членам щодо плюралізму засобів масової інформації та розмаїття медійного контенту. У Рекомендації значну увагу приділено змістовому наповненню громадського мовлення. Також громадські ЗМІ повинні розвиватися для того, щоб зробити свій контент доступним на різноманітних платформах, гарантувати надання високоякісного та інноваційного контенту в цифровому середовищі та розвинути низку нових послуг, зокрема інтерактивних [7]. Тобто громадське мовлення має слідувати за технічними інноваціями в медійній сфері. До того ж, у Рекомендації чітко зазначено, що громадське мовлення має сприяти соціальній єдності різноманітних груп і спільнот, водночас поважаючи їх особливості та потреби. Це можна здійснити приділяючи увагу контенту, створеному для таких груп. У Рекомендації також передбачено створення консультативних структур, які представляють розмаїття верств населення і слугуватимуть дорадчими органами у формуванні громадським мовленням програмної сітки [10], що теж буде засобом для консолідації та розвитку громадянського суспільства.

Інші пункти Рекомендації вказують на заходи для урізноманітнення контенту всіх ЗМІ, однак деякі із зазначених пунктів можуть бути дуже актуальними і для громадських мовників. Наприклад, громадське мовлення має подавати достатню кількість інформації, думок і програм та бути доступним для суспільства; забезпечувати суспільство різноманітним медіа-контентом, здатним сприяти проведенню важливих дискусій та ширшій демократичній участі людей, які належать до всіх спільнот і поколінь; робити внесок у міжкультурний та міжрелігійний діалог для того, щоб сприяти взаємоповазі та терпимості і запобігати потенційним конфліктам через проведення дискусій [10].

“Типовий закон про суспільне мовлення” розроблений міжнародною організацією “Артикль 19” значну увагу приділяє змістовому наповненню програм громадського мовлення. Вони повинні відповідати суспільним інтересам і завжди вирізнятися рівновагою та неупередженістю. Для цього необхідно захистити громадського мовника від політичного чи комерційного втручання в його діяльність [1]. У Типовому законі також містяться конкретні вказівки щодо очікуваних від суспільного мовлення видів і категорій програм. Ідеться про надання широкого спектра інформаційних, просвітницьких і розважальних програм на всій території країни, в інтересах усього населення, з урахуванням усього етнічного, культурного і конфесійного різноманіття цієї країни [1].

Законопроекти, які зараз перебувають на опрацюванні в парламенті майже не відрізняються один від одного відносно контенту. Наприклад, спільним для них є те, що обидва передбачають наявність редакційного статуту, а також те, що громадські мовники не зобов’язані висвітлювати діяльність будь-яких державних органів чи органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, і одночасно передбачають надання часу, в тому числі й у прямому ефірі, для офіційних виступів і заяв вищих посадових осіб держави для екстрених офіційних виступів Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем’єр-міністра України, Голови Верховного Суду України, Голови Конституційного Суду України. Президенту України на безоплатній основі має надаватись ефірний час для новорічного привітання Українського народу [3; 4].

Також спільним для цих законопроектів є участь громадськості у формуванні програмної політики [3; 4]. Однак не описано, на яких підставах громадяни братимуть у цьому участь. Натомість у Типовому законі запропоновано таке: фізичні особи мають право подавати скарги на громадське мовлення за порушення положень програмної концепції, у свою чергу, медіа має забезпечити справедливий і неупереджений розгляд таких скарг. Порядок розгляду скарг повинен передбачати спектр заходів, які слід застосовувати у відповідь. Подання скарги до редакції громадського мовлення не перешкоджає скаржникові використовувати інші засоби правового захисту [1].

Іншою спільною рисою українських законопроектів є задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб громадян, у

тому числі шляхом створення та поширення економічних, культурно-мистецьких, навчально-пізнавальних, розважальних, спортивних програм, програм для дітей та молоді, людей з обмеженими фізичними можливостями, національних меншин, інших соціальних груп [3; 4]. Подібні положення, але в більш розгорнутому вигляді прописані в Типовому законі, а саме: громадське мовлення здійснює сучасне і високоякісне мовлення, подаючи увесь діапазон наявних у суспільстві думок і поглядів, задовольняє інформаційні інтереси й потреби широкого загалу і слугує доповненням до мовлення, яке здійснюється приватними мовниками. Дуже цінним є положення Типового закону про придбання 20% ефірних матеріалів у незалежних виробників для забезпечення різнобічного висвітлення широкого діапазону суджень і думок [1]. У Типовому законі також зазначено, що громадські мовники надають слово всім етнічним групам і меншинам, у тому числі шляхом заснування спеціальної служби мовлення для етнічних та інших меншин їх мовами; розумно поєднують програми широкого попиту і спеціальні програми, розраховані на різні аудиторії; пропонують програми, що мають інтерес для різних регіонів; забезпечують поширення повідомлень загальної значущості; транслюють належну кількість освітніх програм і програм, орієнтованих на дітей; сприяють поінформованим дебатам усередині суспільства і критичному осмисленню того, що відбувається [1].

Програмна концепція громадського мовлення України має бути спрямована на максимально можливе забезпечення інтересів усіх верств суспільства, відображення існуючих настроїв, поглядів і тенденцій в усіх важливих сферах суспільного життя. Вона не може слугувати інтересам певної політичної партії чи іншого об'єднання громадян, руху, комерційної організації, соціальної групи, релігії, ідеології тощо [3]. У цьому законопроекті прописано особливості діяльності громадського мовлення України в передвиборний період і йдеться про надання ефірного часу кандидатам для агітації та участі у дебатах на безоплатній основі в порядку, визначеному законодавством про вибори [3]. Натомість Типовий закон визначає, що громадське мовлення має достатньою мірою висвітлювати діяльність основних державних органів, включаючи парламент, і водночас бути незалежним від уряду, політичних або економічних сил [1].

Також депутатський законопроект передбачає в інформаційних програмах громадського мовлення дотримання принципів оперативності, точності, повноти, достовірності, збалансованості, простоти подання інформації, відокремлення фактів від коментарів та оцінок, ретельної перевірки інформації [3]. У Типовому законі передбачено трансляцію, у тому числі в прайм-тайм, усебічних, об'єктивних та збалансованих випусків новин і програм про поточні події всередині країни і за її межами, які сприяють розвитку національної самосвідомості з одночасним відображенням і визнанням культурної різноманітності країни [1].

Порівнявши зміст зазначених правових актів у контексті змістового наповнення, можемо говорити про те, що в Типовому законі основні засади формування програмної концепції прописані найбільш чітко та розгорнуто. У законопроекті від депутатів контенту приділено набагато менше уваги, і найменше уваги цьому приділили у Кабінеті Міністрів України.

У ході цього дослідження розглянули Концепцію програмної політики громадського мовлення України, підготовлену в 2005 р. робочою групою з розробки принципів програмної політики в рамках коаліції громадських організацій "Суспільне мовлення" [5]. Ця Концепція містить багато дуже корисної інформації, однак через те, що минуло понад сім років від її оприлюднення, вона не може бути застосована в такому вигляді. Але деякі її положення можуть бути взяті за основу для формулювання основних принципів програмної концепції громадського мовлення.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, сформулюємо основні принципи формування програмної концепції громадського мовлення:

1. Громадський мовник має визначитись з мовою, якою транслюватиме свої програми. Загальнонаціональне громадське мовлення має транслювати програми в основному (приблизно на 90%) українською мовою. З метою забезпечення потреб національних меншин та іноземців, які проживають на території України, громадське мовлення на регіональному рівні може вести трансляцію різними мовами, якщо на це є беззаперечні підстави. Наприклад, на території Закарпатської області мешканці користуються угорською та румунською мовами. Тому для задоволення потреб таких етнічних спільнот, окремі програми та передачі можуть транслюватись їх мовами. Програмна концепція має містити мови трансляції із зазначенням частки та перелік програм, які транслюватимуться іншими мовами. Зауважимо, що питання мови програм громадського мовлення в жодному разі не можна переносити в політичну площину. Це технічне питання, з яким мав би визначитись кожен окремий громадський мовник, спираючись на етнічні особливості своєї аудиторії. Щоб запобігти зловживанням, можна у законі прописати, що незалежно від території мов-

лення, 51% усіх програм мали б бути українською мовою.

2. Громадський мовник має адекватно оцінити власні сили і визначитись з часткою програм власного виробництва, з часткою ретрансляції, а також з часткою програм, які він буде купувати в інших виробників. Також тут варто продумати умови обміну програмами з іншими громадськими мовниками та іншими виробниками медіа-контенту. Бажано, щоб велика частка високоякісного медіапродукту була власного виробництва [5], однак тут багато залежатиме від фінансового стану громадського мовника.

3. Громадський мовник не має права поширювати програми, здатні впливати на нормальний фізичний, розумовий чи моральний розвиток дітей та юнацтва, і програми, що містять сцени, які викликають жах, сцени вбивства, будь-якого насилля, сцени, звернені до сексуальних інстинктів [2], а також пропагувати антисоціальну поведінку, міжнаціональну ворожнечу тощо [5]. Натомість громадський мовник має зосередити свою увагу на програмах, які виховують в аудиторії особисту гідність, громадянську гордість, ввічливість, упевненість у власних силах, людяність, політичну свідомість й інші аспекти, які є важливими для формування громадянського суспільства.

4. Програмна концепція має враховувати інтереси максимального спектра соціально-демографічних груп населення України, які є споживачами програм громадського мовлення. Громадське мовлення у своїй діяльності має орієнтуватися як на інтереси широкої аудиторії, так і на інтереси меншин [5]. Особливу увагу слід приділити виготовленню високоякісних і цікавих програм для дітей і юнацтва.

5. В ефірі громадського мовлення має відображатися максимально повний спектр думок з приводу будь-якої теми, що стосується життя суспільства [5]. Тому беззаперечною є вимога до високого рівня інформаційно-аналітичних програм. Основу цього блоку програм мають становити випуски новин. Вимоги до них чітко сформульовані в Концепції, а саме: у новинах громадські мовники висвітлюють усі значущі факти суспільного життя в країні та поза її межами. Факти подаються оперативно, точно, просто, достовірно, повно, збалансовано, окремо від коментарів та оцінок. Джерело будь-якої суб'єктивної думки чітко позначається. Новинні блоки мають бути збалансованими з погляду наявності як негативних, так і позитивних повідомлень [5]. Новини особливого характеру, наприклад, кримінальні, громадський мовник може подавати лише в нічний час і опускаючи криваві подробиці скоєння злочинів.

6. У зв'язку з тим, що громадське мовлення має відображати весь спектр тем, то варто відштовхуватися від поділу програм на блоки. Тобто ефір громадського мовлення мають становити: а) серйозні інформаційно-аналітичні та публіцистичні програми, у яких будуть порушуватися суспільно важливі теми, не лише політичного, а й економічного та соціального характеру; б) цікаві культурно-мистецькі програми з основним акцентом на культурі та мистецьких традиціях українського народу, в тому числі релігійні; в) фахові і водночас надзвичайно пізнавальні науково-просвітні програми, з акцентом на поглибленні знань про українську мову та мови інших народів; д) програми для дітей та юнацтва; е) розважальні програми, але не примітивні, бо таких у сучасному українському ефірі безліч.

7. Окремим рядком необхідно прописати принципові моменти, за якими потрібно формувати контент для дітей та юнацтва. Відповідно до Концепції, він має складатися з таких складових, як: розважальний блок (анімація, серіали тощо), соціальний блок (проблеми молоді та юнацтва) та пізнавально-навчальний блок. До всіх програм мовлення має застосовуватися жорсткий критерій якості. Програми цієї категорії не можуть пропагувати агресію, насильство, антисоціальну поведінку, містити пропаганду шкідливих "дорослих" звичок [5].

8. У програмній концепції мають бути представлені програми, які передбачають надання зворотнього зв'язку. Такий підхід буде корисним як для аудиторії, так і для творчого колективу. У такий спосіб можна залучити громадян до формування та редагування програмної концепції.

9. У розробці програмної концепції громадського мовлення потрібно враховувати всі сучасні технічні можливості і намагатися з їх допомогою зробити свій контент якомога доступнішим і цікавішим для аудиторії.

Список використаної літератури

1. Артикль 19: Типовий закон суспільного мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medialaw.kiev.ua/publishing/books/8/.
2. Закон України "Про телебачення і радіомовлення". Стаття 28 пункт 2–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/4386-17.
3. Закон України Про Суспільне телебачення і радіомовлення України. Проект вноситься Кабінетом Міністрів України від 12.12.2012 р. №1076 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45014.
4. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України"

Проект вноситься народними депутатами України від 13.12.2012 р. № 1076-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45039#alt_tab.
5. Концепція програмної політики суспільного мовлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telekritika.ua/doc/images/news/45506/present.ppt.
6. Остапа С. Валерій Бебик: "Мене не влаштовують на ТБ бої без правил та суржикомовні савіки шустери" [Електронний ресурс] / С. Остапа. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/3057.
7. Рекомендація Rec (2007) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо плюралізму засобів масової інформації та розмаїття медіа контенту 31 січня 2007 р.
8. Лебедєва Тетяна. "Суспільне ТБ має компенсувати все те, що глядач недоодержує на комерційних телеканалах" [Електронний ресурс] / Тетяна Лебедєва. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/suspilne-movlennya/2005-01-21/5547.
9. У Верховній Раді зареєстровано два законопроекти про суспільне мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stv.mediasapiens.ua/material/13214.
10. Фронощук М. Політики добровільно не відмовляться від Першого національного [Електронний ресурс] / М. Фронощук, С. Остапа. – Режим доступу: http://stv.mediasapiens.ua/material/10147.
11. Фронощук М. Суспільне мовлення в Україні. Камені спотикання [Електронний ресурс] / М. Фронощук. – Режим доступу: http://stv.mediasapiens.ua/material/10345.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013.

Кырыч И.В. Принципы формирования программной концепции общественного вещания

На основании международного опыта и мнений украинских экспертов в статье сформулированы основные принципы создания программной концепции общественного вещания.

Ключевые слова: *общественное вещание, программная концепция, принципы формирования концепции.*

Kyrych I. Principles of program concept of public service broadcasting

In this paper the basic principles of the program concept of public service broadcasting, based on international experience and opinions of Ukrainian experts, are formulated.

Key words: *public broadcasting, program concept, principles of the concept.*

УДК 007:304:004.9

М.М. Нетреба

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПРЕС-СЛУЖБИ БАНКУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено інструментарій прес-служб в умовах ведення інформаційної війни. Проаналізовано особливості функціонування та принципи роботи прес-служб банків і запропоновано авторський алгоритм дій прес-служб під час інформаційних атак.

Ключові слова: *інформаційна війна, інформаційна атака, інформаційна політика, прес-служба, банківська установа.*

У сучасному світі роль ефективної організованої комунікації під час інформаційних війн різко зростає, оскільки від достовірності та своєчасності інформації залежить правильність і напрям дій банків, а відтак – позитивний імідж та репутація кредитно-фінансової установи. У цьому контексті основним завданням діяльності прес-служби під час інформаційної війни має стати здатність забезпечувати оптимальну комунікацію як у межах організації, так і поза нею. Реалізація цього завдання передбачає не тільки своєчасне інформування громадськості про сутність ситуації або пов'язаних з нею подій, що відбуваються в організації, а й ефективну взаємодію прес-служби банку зі ЗМІ на основі довірливих відносин та забезпечення технічної сторони комунікації із застосуванням різноманітних засобів з метою охоплення ширших верств громадськості.

Теоретичні засади організації роботи прес-служби викладено у працях учених, зокрема: В. Бебика, В. Ворошилова, А. Гнетньова, В. Королька, О. Кривоносова, А. Невоструєва, І. Слісаренка, О. Тарасова, М. Філь та ін. Дослідження прикладного характеру знайшли відображення в наукових працях Т. Борисової, М. Бочарова, І. Вікентьєва, В. Горохова, Є. Єгорова-Гантмана, Л. Землянової, Т. Іларіонової, Н. Казанцева, Е. Капітонова, В. Комаровського, Л. Кускової, К. Плєшакова, І. Решетова, І. Синяєвої.

Заслуговують на увагу праці вітчизняних і зарубіжних науковців, які присвячено проблемам організації маркетингу в банківській діяльності, а саме: Ю. Дайновського, К. Лавлока, Н. Маслової, А. Нікітіна, А. Павленка, І. Решетнікової, Л. Романенко.

На сьогодні проблематикою інформаційних війн у комерційній сфері займаються такі науковці, як: Я. Мальцева, І. Михальченко, І. Панарін, Г. Почепцов, С. Расторгуєв.

Мета статті – проаналізувати специфіку роботи прес-служб банківських установ в умовах ведення інформаційних війн. Це зумовлює вирішення таких завдань:

– охарактеризувати основні принципи ефективної комунікації прес-служб банківських установ під час інформаційних війн;
– проаналізувати інструментарій роботи прес-служби банку під час інформаційних війн;
– визначити об'єкти потенційної інформаційної атаки для банківського сектору;
– запропонувати авторський алгоритм дій прес-служби під час інформаційних атак.

Цілями інформаційних війн і в реальному, і у віртуальному просторі є, як правило, негативізація іміджу об'єкта нападу, що може завдати дуже серйозної шкоди, іноді з необоротними наслідками. Об'єктом інформаційної атаки може стати будь-хто: компанія, політик, керівники бізнесу, персонал, приватні особи.

У банківській сфері технології інформаційних війн, використання дезінформації або внутрішньої інформації банку можуть не тільки завдати значних втрат і збитків, а й довести до банкрутства будь-який банк. Отже, такі інформаційні атаки проти одного банку можуть загрожувати всьому банківському сектору. Тому всі напрями діяльності прес-служб у структурі банку існують заради досягнення однієї основної мети – постійної присутності банку в інформаційному полі країни для того, щоб створити і підтримувати репутацію й імідж цього банку [1].

В умовах інформаційної війни для ефективної взаємодії з клієнтами, організаціями та ЗМІ прес-служби використовують **подвійний інформаційний потік,** який складається з двох компонентів – **об'єктивної** та **вигідної інформації**.

Під інформаційним потоком теоретики розуміють комунікацію, яка спрямована на поширення відомостей про стан процесів у досліджуваному об'єкті в чіткому напрямі від джерела до користувача для задоволення його інформаційних потреб [2].

Об'єктивна інформація відображає реальну ситуацію в банківській сфері, необхідну для оптимальної діяльності банку з розвитку і подолання внутрішніх системних та інших загальних і приватних криз неінформаційного характеру. З її допомогою прес-служба запобігає створенню і розвитку негативної інформації всередині банку та його сфери – поши-

© Нетреба М.М., 2013

рення чуток, неадекватна презентація ситуації зовні представниками фронт-офісу.

Зазначимо, що об'єктивний інформаційний потік, який включає велику кількість фінансової, технологічної, комунікаційної інформації, не повинен поділятися на зовнішній і внутрішній, тобто відбувається його концентрація в руках найпотужнішого інформаційного підрозділу банку – прес-служби. Отже, постійна підтримка такого інформаційного потоку прес-службою кредитно-фінансової установи зможе локалізувати інформаційні атаки та в деяких випадках запобігти розвитку інформаційної війни. Такий інструментарій є дієвим для правильного формування іміджу та ділової репутації установи, що сприятиме створенню безперечної відданості клієнтів банку та його позитивному образу в суспільстві.

Вигідна інформація являє собою об'єктивну чи новинну інформацію, яка проходить інформаційне "очищення" та "збагачення" за допомогою фахівців і ресурсів прес-служби, у результаті вона набуває характеру інформаційного інструменту, здатного захистити банк або принести відповідні дивіденди. Тому мета прес-служби – збагачення максимально більшої кількості елементів інформаційного простору. Побудова та правильне поширення вигідної інформації, яка здебільшого розрахована на потенційного клієнта чи партнера банку, є основою банківської діяльності загалом (а не тільки в умовах інформаційної війни) через ряд причин:

– включення клієнта до сфери інформаційного простору банку;
– зміцнення клієнтських зв'язків із банком;
– додатковий захист відносин клієнтів із банком від інформаційної атаки;
– перетворення клієнта на джерело корисної інформації для комерційного банку.

Отже, головна умова роботи прес-служби за таких умов – необхідна інформація повинна бути донесена до максимальної кількості суб'єктів інформаційної сфери банку.

З метою вчасної локалізації інформаційних атак потрібно визначити об'єкти потенційної атаки для банківського сектору (див. рис.).

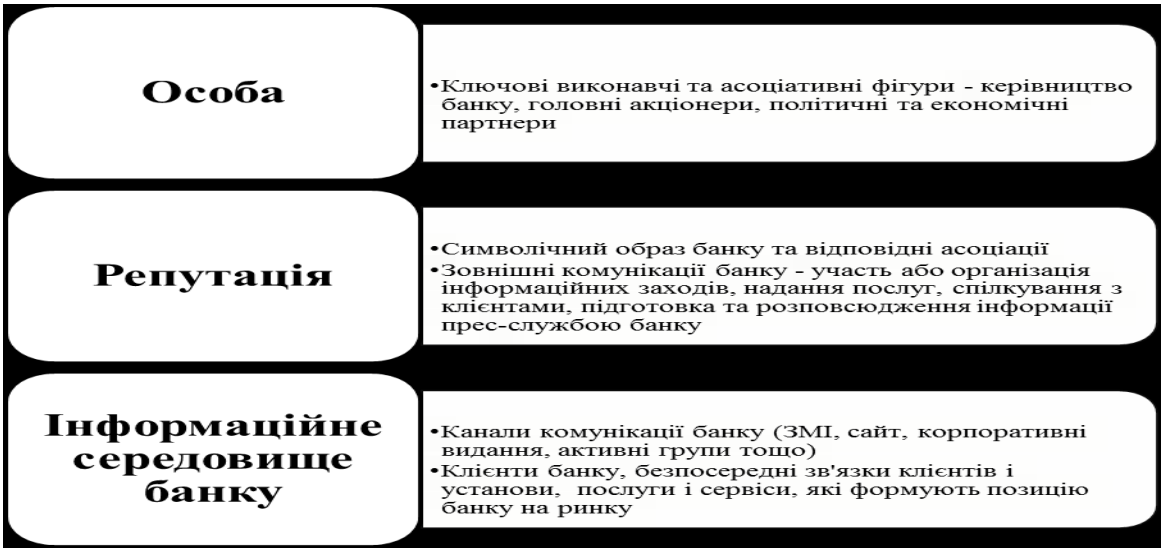

Рис. Об'єкти потенційної інформаційної атаки

Отже, зазначений перелік об'єктів є найвразливішим під час інформаційних атак, тому підлягає інформаційному захисту. Для підвищення рівня захисту прес-служба може використати прийом із військової сфери, а саме **фортифікацію**. Науковці визначають фортифікацію як дослідження властивостей, правил розташування, способів зведення і прийомів атаки й оборони фортифікаційних споруд [3].

У банківському секторі використовується **інформаційна фортифікація,** мета якої – допустити інформаційну атаку, щоб потім, відбивши її, отримати інформаційну перевагу або санкціонувати інформаційну атаку, приховавши інформаційний об'єкт.

До заходів інформаційної фортифікації потенційно вразливих об'єктів банку слід зарахувати:

– опосередковану комунікацію;
– інформаційне маскування;
– інформаційний імунітет.

Опосередкована комунікація

Під час інформаційних війн і кризових ситуацій збільшуються витрати ресурсів не тільки на прес-службу, а й на об'єкти, що атакують. При цьому знижується економічна ліквідність та загальний прибуток, особливо послуги банку, які засновані не тільки на раціональних перевагах (відсоток ставки, бонуси тощо), а й на аспектах репутації, елітарності, надійності та традицій банку.

Якщо об'єкти, що атакують, поглинають занадто багато ресурсів, то банк припиняє інформаційну війну, змусивши атакуючого на активні дії. За таких умов прес-служба розробляє більш ефективну комунікацію з клієнтом, упроваджує новий формат спілкування.

Інформаційне маскування

Прийом інформаційного маскування пресслужба банку використовує, щоб відвернути інформаційну увагу або навмисно приховати інформацію. Інформаційний канал має обмеження за обсягом інформації, яку через нього можна передати (наприклад, клієнтові), тому відбувається зміна акцентів, навіть в умовах інформаційної оборони вразливий елемент на певний час виводиться з поля зору, доки обставини не покращаться. Також цей прийом застосовують для приховування недостатньо захищених об'єктів.

Інформаційне маскування допомагає прес-службі зберегти потужні інформаційні переваги до початку інформаційної атаки на певний час із метою мобілізації інформаційних груп і залучення профільних фахівців.

Такий інструмент може усувати руйнівні наслідки практично будь-якої інформаційної атаки й дає тимчасовий захист від подальшої інформаційної агресії.

Інколи прес-служба використовує цей прийом із метою створення штучної кризової ситуації або інформаційної атаки за участю вразливого об'єкта для набуття інформаційного імунітету.

Під інформаційним імунітетом у цьому випадку розуміють тимчасовий стан об'єкта інформаційного середовища банку, коли інформаційна атака успішно локалізована. Тим самим прес-служба інформаційно підтвердила та зміцнила стійкість об'єкта і довіру до нього. Будь-яка повторна атака на об'єкт на тих самих підставах позбавлена сенсу, адже банк і до, і під час інформаційної атаки функціонував у нормальному режимі, підтверджуючи неможливість агресивних дій.

Друге значення цього поняття полягає в обмеженому інформаційному каналі інформаційного споживача, наприклад, в обсязі інформації, кількості думок, витраченому часі та відповідному зниженні ефективності інформаційного впливу. Банк, який постійно атакують, надзвичайно швидко набуває інформаційного імунітету, що поступово формує надійну репутацію.

Отже, в умовах ведення інформаційної війни розширюється інструментарій роботи прес-служби банку. Оскільки інформаційна атака на банк призводить до розвитку кризових явищ, тобто криза надзвичайно швидко і легко переходить у кризу довіри банку. Криза довіри переходить у кризу ліквідності, коли вилучення депозитів руйнує банківську стабільність і баланс. Висновок: пресслужба повинна створити репутацію банку, засновану на публічних зобов'язаннях саме перед рядовими клієнтами банку. Ключова мета – домогтися того, щоб навіть під час кризи банківської системи клієнти не тільки не забирали, а й несли свої гроші в банк (як найкраще місце для захисту коштів від знецінення та втрати). Як підсумок, потужна фортифікація основних банківських життєвих центрів і балансів; відразу ж після подолання першої навіть невеликої кризи – найпотужніша інформаційна зброя, достатня для подолання інформаційної війни.

Останнім часом змінилася основна тенденція роботи банківської установи з клієнтами. Банківська діяльність в Україні дає новий поворот у роботі прес-служб банків – за статистикою вже із середини 2012 р. кількість (обсяг) внесків, депозитів у переважній більшості банків від дрібних вкладників перевищив обсяги вкладів підприємств. А це свідчить про кардинальну переорієнтацію комунікацій банків на дрібних вкладників, зміну пріоритетів роботи прес-служб банку, іміджевих координат. Зауважимо, що тепер завдання прес-служби – зміцнення недепозитних зв'язків з клієнтом. У результаті під час інформаційних атак клієнти банку не будуть поспішати зняти свої депозити. Маючи такі альтернативні зв'язки з банком і його послугами, невдовзі клієнт принесе кошти назад, тому що інші послуги, що не вимагають від банку вилучення значних коштів (забезпечення платежів, трансакцій, електронні кредитні карти тощо), працюватимуть стабільно.

Узагальнюючи, можна зазначити, що глобальне стратегічне завдання пресслужби – розвиток максимальної кількості зв'язків із клієнтом. Прес-служба повинна забезпечити збереження клієнта чи партнера за банком навіть у разі повної інформаційної поразки. Тобто прес-служба банку і є комплексним рішенням, що включає в себе оповіщення (прес-служба повинна дізнаватися про кризу раніше за інші підрозділи банку та його клієнтів і, звісно, до настання негативних наслідків) і видалення всіх негативних наслідків, відбивання шкідливої інформації, очищення інформаційного каналу.

Зауважимо, що важливо встановити критичний час вільного розвитку інформаційної атаки. Якщо банк має достатні інформаційні ресурси – час збільшується, тоді пресслужба зможе безпечно усунути більшість інформаційних загроз та джерел небезпечної інформації. Міцність репутації й інформаційного імунітету визначають допустимий час взаємодії з клієнтами та іншими активами до настання шкоди.

В умовах єдності та швидкодії поширення інформації без належних інформаційних ресурсів прес-служби, в умовах непідготовленості до інформаційної атаки досить декількох годин, після чого необхідно ліквідувати самі наслідки, а не війну.

При цьому один із найважливіших аспектів інформаційної війни – автоматична боротьба, заходи з боку прес-служби банку. Оскільки інформаційний простір розвивається

цілодобово, а прес-служба веде свою роботу вісім годин на добу, то її необхідно забезпечити цілодобовим повсякденним інструментарієм. Проте такий інструментарій може слугувати лише індикатором і тимчасовим стримуванням інформаційної атаки, що не применшує його цінність у перші критичні години розвитку інформаційної війни.

Отже, застосування автоматичних установок "інформаційного придушення" передбачає обов'язкову участь у ліквідації локалізованого інформаційного впливу безпосередньо прес-служби. До автоматичного інструментарію прес-служби в умовах інформаційної війни варто зарахувати:

1. Контент-аналіз і моніторинг ЗМІ. Постійний цілодобовий пошук та аналіз зміни динаміки повідомлень стосовно важливих елементів сфери інтересів банку; фіксування джерела, що проводить локалізацію, реєструє відгук на інформаційну атаку.

2. Автоматичний аналіз динаміки розвитку банку та його відносин із клієнтами. Реєстр ефективності рекламних заходів; відплив клієнтів, вилучення коштів з рахунків; основні теми запитань і консультацій клієнтів банку (feedback). Тобто будь-яка негативна зміна має певні підстави, які можуть бути інформаційною атакою.

3. Автоматична інформатизація клієнтів про ситуацію в банку. Автоматична генерація позитивної інформаційної онлайн-активності клієнтів; автоматична фіксація всіх дій прес-служби й інформаційно значущих дій інших департаментів банку на предмет оцінювання ефективності та причинно-наслідкових зв'язків.

4. Створення індивідуального програмного забезпечення банку для подолання інформаційної війни. Накопичення та систематизація досвіду, а також відстеження наслідків і часу відновлення попередніх інформаційних війн та фіксація найбільш раціональних рішень; створення спільного комунікаційного й інформаційного банків і масивів даних.

Висновки. Отже, можна сформулювати основний алгоритм дій прес-служби банку в умовах інформаційної війни: оскільки інформаційні атаки мають постійний характер, прес-служба не повинна і не може (без шкоди) припиняти практичну діяльність. Оцінювання ресурсних витрат на дії прес-служби повинно враховувати потенціал наслідків розвитку війни і недоотримані прибутки в результаті падіння репутації банку, яка страждає в першу чергу. Головний фортифікаційний об'єкт – клієнтська база банку як поточна, так і потенційна, тобто клієнти, партнери та союзники комерційного банку в умовах війни повинні захищатися і бути прикладом фортифікації або маскування. Має досягатися гнучкість ресурсів і джерел прибутку в діяльності банку, за якої будь-який без винятку елемент інформаційного середовища банку може бути "залишений", якщо цього вимагатиме ресурсна доцільність.

На сьогодні ключова мета прес-служби – інформаційне домінування і відповідний розвиток інформаційного імунітету та репутації, а також створення нової методології, поповнення ресурсів та інформаційних інструментів. Адже провокація – один з основних важелів інформаційної війни, а сам факт неконтрольованої інформаційної атаки – поразка.

Список використаної літератури

1. Ворошилов В.В. Современная пресс-служба : учебник / В.В. Ворошилов. – М. : КНОРУС, 2009. – 224 с.
2. Маслова Т.Д. Маркетинг : учебник для вузов / Т.Д. Маслова, С.Г. Божук, Л.Н. Ковалик. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2008. – 384 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд. – М., 1997.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Нетреба М.Н. Организация работы пресс-службы банковского учреждения в условиях ведения информационной войны

В статье исследуется инструментарий пресс-служб в условиях ведения информационной войны. Анализируются особенности функционирования и принципы работы пресс-служб банков и предлагается авторский алгоритм действий пресс-служб во время информационных атак.

Ключевые слова: *информационная война, информационная атака, информационная политика, пресс-служба, банковское учреждение.*

Netreba M. Organization of the press service of banking institution in terms of information warfare

The main purpose of this articleis to study is research tool press services in information warfare. The author defines the features and principles of operation of the press service of the bank and offers architectural action algorithm press services in information attacks.

Key words: *information warfare, information attack, information policy, press-service, banking sector.*

УДК 007:304:659.3+621.397.13

А.Ю. Полісученко

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ У ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ КОМЕРЦІЇ: ТЕЛЕМАГАЗИНИ

Розглянуто використання інтерактивності в телекомерції на каналах України на прикладі телемагазинів, визначено їх специфіку й перспективи розвитку.

Ключові слова: *інтерактивність, телекомерція, телемагазин.*

Телевізійна комерція на українських каналах з'явилась ще у 90-х рр. XX ст. Однією із перших була застосована форма телемагазину, в якому активно рекламувались товари й послуги в ефірі, пропонуючи "зателефонувати просто зараз" і отримати товар за "небаченою" ціною, із шаленою знижкою і негайно. У такий спосіб заробляють гроші їх виробники, а також канали, які їх транслюють. Для всіх них однією спільною компонентою стала інтерактивність, без якої власне досягнення певної мети телекомерції стає неможливим. Спілкування із глядачами для них є обов'язковим, як і використання всіх передових технологій інтерактивності, включаючи роботу в прямому ефірі, особливі форми постановки запитань, спонукальні форми "Зателефонуй зараз!". "В умовах ринкової економіки журналістика і реклама розвиваються навіть не в симбіозі, а в органічній єдності", – наголошує російський дослідник В.Л. Цвік [1].

Мета статті – проаналізувати використання інтерактивності в телевізійній комерції на прикладі телемагазинів, визначити їх специфіку і спрогнозувати перспективи розвитку.

Сучасні дослідники, у тому числі А.Д. Шемет, звертають увагу на те, що поступовий перехід України до ринкової економіки та стрімке зростання науково-технічного прогресу зумовили розвиток нових форм торговельно-економічних відносин. Одним з ефективних видів діяльності стала роздрібна торгівля, зокрема такі її види, як торгівля поштою, телемагазини, інтернет-торгівля, мережевий маркетинг – власне всі ті, що засновані на комунікації [2].

Тенденції переходу до інтерактивного телебачення передбачають для глядачів додаткові послуги, що забезпечують користувачу можливості розширеного спектра сервісів, інколи не пов'язаного власне з телепередачами. Наприклад, банківські операції чи участь у телевізійних аукціонах.

Телевізійна комерція в Україні стала можливою завдяки конвергенції інформаційних і телекомунікаційних технологій, яка створила багато можливостей для розвитку телевізійної комерції. Одна з таких конвергенційних систем – Triple play: одночасне постачання послуг, доступу до високошвидкісного Інтернету і цифрового телебачення, телефону через єдину лінію широкосмугового зв'язку. Triple play надає багато можливостей для розвитку телевізійної комерції. Якщо раніше кабельні оператори надавали послуги ТБ, а телефонні – послуги телефонного зв'язку, то відтепер усі ці вигоди може надавати одна компанія. Як видно із назви, до Triple play входить три види послуг: високошвидкісний Інтернет, інтернет-телефонія та інтернет-телебачення. Упровадження Triple play вносить кардинальні зміни в реально існуюче телебачення, котре перетворюється в справжній інтерактивний засіб спілкування [3]. Якщо девіз сучасного телебачення "дивись, що дають", а глядач обмежується лише вибором каналу, то інтерактивне ТБ дає глядачу змогу самостійно вирішувати, яку передачу дивитися, а часом і впливати на її хід.

Уведення нових сервісів слугує ще більшому розвитку суспільства споживання, що тримається на спустошеному знакові, позбавленому зв'язку з реальною дійсністю, що ґрунтовно описане і досліджене в наукових працях постмодерністів. Поняття "симулякр", уведене в контекст постмодернізму Ж. Батаєм, означає копію, яка не має оригіналу в дійсності, підробку. Симулякр, симуляція – базові поняття в концепції Ж. Бодрійяра [4], який вважає, що в сучасній культурі "реальне замінюється знаками реального".

У світі, сповненому інформаційного рекламного шуму, людина споживає знаки реальності, позбавлені відповідників в об'єктивній дійсності, як атрибути статусу й престижу. Професор О. Семенець говорить про телевізійну комерцію, де пропонується змінити гудки виклику в мобільному телефоні на музику й пояснюється, що це допоможе створити солідний імідж. Телемагазини, рекламні ролики про різні чудеса техніки, заполонили ефір телевізійних каналів, зокрема 5 Каналу, який позиціонує себе при цьому як "Перший інформаційний". Зв'язки повідомлень із реальною дійсністю виявляються багаторазово опосередковані моделювальними медійними та рекламними системами [5].

© Полісученко А.Ю., 2013

Телемагазини – це спеціальні рекламно-інформаційні програми, що транслюються як у прямому ефірі, так і в запису. Ведучі телемагазинів запевняють з телеекранів, що якщо під час ефіру зателефонувати й замовити той самий товар, то можна отримати додаткову знижку. Але зазвичай телемагазини працюють не лише під час виходу в ефір. У неефірний час їм також можна зателефонувати і замовити товар. Проте найбільший пік продажів, як правило, припадає на той час, коли телемагазин транслюється в ефірі. Телемагазини мають різний статус і різний хронотоп у сітці мовлення, різні форми подання. Телемагазини часто мають свої фізичні представництва, а також версії інтернет-магазинів та представництва поштової торгівлі.

Перший телевізійний магазин з'явився в США і з часом набув надзвичайно великого розмаху в телеіндустрії. Американці, які активно розвивали капіталістичну модель суспільства, ринкову економіку та комерційну торгівлю (приватну, недержавну) [6], першими вигадали, що продавати товари можна і за допомогою телебачення, і досі вони в цьому напрямі утримують світову пальму першості. Сучасні американські телемагазини продають набагато більші обсяги товарів порівняно зі звичайною роздрібною торгівлею.

TV Shop, один з американських телемагазинів, працює з 1989 р., має веб-сайт – www.tvshop.com. Це супутниковий канал мовлення телевізійної комерції, що працює 24 години на добу. Він пропонує широкий вибір продукції, переважно тренажери. У зв'язку із постійними повторами у вихвалюванні товару, у декого виникають сумніви щодо ґатунку цих продуктів.

Ще один канал, Shop on TV, виходив у Великобританії та Ірландії на платформі Sky. Власники каналу запевняли, що в них дуже багато постійних покупців. Можливо тому до них навіть переходили покупці з інших телемагазинів. Однак, на відміну від більшості інших телеторговців Великобританії, в цьому не було інтерактивного мовлення і прямого ефіру. Всі ролики були попередньо записані і тривали від 15 до 30 хв. Канал транслювався 24 год на добу 7 днів на тиждень, але в 2011 р. його було закрито.

Shop TV – ще один 24-годинний телевізійний магазин, що виходить на кабельному телебаченні. Цей канал пропонує широкий вибір преміум-товарів, популярних брендів, а також різні послуги з доданою вартістю.

Транслюється у прямому ефірі, пропонує розважальні презентації, ведучі і гості діляться власним досвідом шопінгу, дають поради про тенденції в споживанні. В Shop TV асортимент становить близько 5000 товарів та існує лише один телефонний номер для виклику.

Головною ознакою телемагазину є те, що споживача спонукають до негайної дії. Ця форма, як жодна інша, має можливість точно підрахувати кількість проданого товару відносно до продемонстрованої реклами [7].

Звичайно, телемагазини та інша телекомерція, будучи зацікавленими в зворотному зв'язку і спілкуванні з глядачами, активно застосовують методи інтерактивності. Із розвитком інформаційних технологій, представники телекомерції одними з перших беруть їх на озброєння, адже саме від них залежить прибуток.

Телемагазин у всіх подробицях демонструє товар покупцю, різні способи його застосування, повідомляє ціну і телефон, за яким можна зв'язатись із продавцем. Споживач, зателефонувавши в телемагазин, може замовити собі товар, що сподобався і сплатити за нього банківською карткою, через систему електронних платежів та отримати його поштою, або сплатити готівкою кур'єру після доставки. За статистикою, кожна домогосподарка хоча б раз у житті купувала товари за допомогою телемагазину. Вигода в тому, що телемагазин продає товар за ціною значно нижчою, ніж він коштує в магазинах. Якщо товар не сподобався, телемагазин повертає гроші, адже репутація дуже важлива в цьому бізнесі [8].

Формат телевізійних продажів з'явився в Україні понад 10 років тому. В ефірах телеканалів він зайняв вільну нішу і здобув свого глядача. Українська аудиторія більше звикла до облич зарубіжних ведучих, які виявляють шалену активність, презентуючи той чи інший товар. Кожен із них, проводячи в ефірі від 10 хв до півгодини, примудряється видати масу інформації про продукцію, встигає переконати телеглядача негайно здійснити покупку, зателефонувавши у студію. Тим не менш, не завжди емоційні зусилля харизматичних і позитивних ведучих призводять до очікуваного результату. Неприхований поспіх та пропозиції поквапитись із замовленням часто викликають сумніви. До того ж не всі вірять, що продажі відбуваються дійсно в прямому ефірі.

"Магазин на дивані", що виходив на російському каналі з 1999 р. і транслювався через супутник в Україні, реалізовував переважно ювелірні вироби та засоби для схуднення. У ньому цілодобово було три варіанти цін, залежно від часу замовлення, найнижча ціна пропонувалась під час прямого ефіру. Замовити товар можна було по телефону і сплатити після доставки.

Тим часом, телевізійний рітейл в Україні все більше набирає обертів. Ринок дистанційної торгівлі займають серйозні гравці. Першопрохідцями в цьому різновиді бізнесу в Україні стала "Студіо Модерна" і телеканал Shopping TV. Це перші представники

телерітейлу, котрі прийшли на зміну традиційним телемагазинам. Телерітейл, що представляє Shopping TV, – 100%-во українськомовний контент, зроблений в Україні; 75% становить власний продукт, 25% – адаптований до української аудиторії. Усі товари проходять попереднє тестування.

Shopping TV – перший в Україні 24-годинний інформаційно-рекламний спеціалізований телеканал, який розпочав своє мовлення в червні 2008 р. Він є лідером у сфері телепродажів на українському медіаринку. Це інтерактивний канал, де наявні поради, коментарі та враження відомих людей щодо запропонованої продукції.

Shopping TV пропонує короткі презентації (4–10 хв). Таким чином, потенційному покупцеві немає необхідності довго сидіти біля телевізора, щоб ознайомитись з функціональними можливостями того чи іншого товару. Товар в ефірі постійно оновлюється. Асортимент – найрізноманітніший, на споживача з будь-якими статками і можливостями. Покупець може в режимі реального часу здійснити покупку, поспілкуватись з консультантом, отримати повнішу інформацію, почути рекомендації та поради.

Концепція телерітейлу вже показала свою життєспроможність на ринках США і Європи; показники обороту лідерів сегменту можна порівняти з обсягами продажів провідних транснаціональних торговельних компаній.

“Studio Moderna Group”, власник каналу Shopping TV, заснована 1991 р., працює в 21-й європейській країні, з них вже понад 6 років в Україні. Компанія має call-центр європейського рівня і мережу доставки в усі великі та малі міста України. Компанія пропонує кабельним операторам розділити економічний ефект від споживчого успіху телеканалу. Для цього розроблено кілька схем комерційного партнерства, котрі пропонуються кабельним операторам України.

Перший варіант: оператор отримує частину прибутку від продажу замовлень, що надходять на певний номер телефону. Shopping TV пропонує великим операторам показувати в ефірі каналу унікальний номер телефону. Другий варіант: оператор регулярно отримує від каналу обумовлені заздалегідь платежі – або фіксовану суму, або певну ставку за кожного абонента за звітами оператора.

Запропоновані варіанти співробітництва роблять систему комерційних стосунків каналу і оператора максимально прозорою. Компанії виплачують операторам-партнерам досить великі грошові суми, в них значна аудиторія, що приваблюється розширеною пропозицією товарів і зручним для сприйняття форматом роликів. Особливо лояльна до телерітейлу жіноча аудиторія [9]. Найвідоміші в Україні телемагазини: TopShop (www.topshoptv.com.ua, де представлено широкий асортимент продукції для краси і здоров’я, господарства, кухні, спорту, меблі, побутову техніку, а також товари з інших телемагазинів); Dormeo (www.dormeo.com.ua, в асортименті товари для дому: матраци, подушки, ковдри, чохли, аксесуари, товари для дітей, меблі тощо); Kosmodisk (www.kosmodisk.com.ua, пропонує товари для лікування спини і попереку); Delimano (www.delimano.com.ua, екологічно чистий керамічний посуд з можливістю готувати з мінімальною кількістю жиру); WalkMaxx (окремого сайта немає, в Інтернеті представлений на сторінці TopShop, пропонує фірмове взуття); Клуб 5 зірок (окремого сайта не має, в Інтернеті представлений на сторінці TopShop, пропонує елітний клубний відпочинок).

Телемагазини часто використовують цінні подарунки як приманку, наприклад, круїз по Середземному морю за системою “All inclusive”. У послуги багатьох готелів за кордоном уже включена, поміж інших традиційних, ще послуга “Телемагазин” – коли можна замовити і придбати будь-який товар з продемонстрованих в ефірі.

Компанія PayPal у 2010 р. заявила про початок розробки мобільної платформи, яка дасть можливість купувати товари, що демонструються по телевізору, за допомогою дистанційного пульта. Для цього телевізор має бути підключеним до Інтернету. “Мені приємно повідомити, що ми стали на крок ближчими до того, щоб обладнати кожен дім у Сполучених Штатах сервісом телевізійної комерції від PayPal, – повідомила директор компанії О. Бедьєр, – Лише уявіть, можна і далі лежати на дивані, безцільно перемикати канали і купувати, купувати, купувати. Наприклад, подарунки на день народження. І все це за допомогою пульта дистанційного управління і облікового запису в системі”. Компанія планує свою платформу зробити універсальним електронним гаманцем. PayPal залучив до проекту найпотужніших американських розробників софту. Деякі критики вже висловлюють зацікавленість, наскільки цей проект вплине на проблему масового ожиріння американських громадян, що вже була визнана серйозною загрозою для здоров’я нації [10].

Особливості лексики, яку використовують рекламісти при створенні нав’язливої реклами в телемагазинах, покликані буквально змусити споживача придбати товар, що рекламується. Кожна інтонація, кожне слово, конструкція і речення абсолютно невипадкове і не просто так використовується, а з певною метою.

Ролик у телемагазині зазвичай триває від 1 до 5–7 хв, інколи й більше,

"нав'язливий ефект" складається з численного "прокручування" рекламного ролика через певний інтервал часу. Практично 100% роликів телемагазину починаються з якихось помітних фраз, що супроводжуються питальною або окличною інтонацією. Основна мета – у перші 5–10 с привернути увагу глядачів, які є потенційними споживачами. Адже якщо в перші секунди реклама людину не зацікавить, то вона, найімовірніше, перемкне телевізор на інший канал або ж її увага послабне.

Головний принцип реклами полягає в тому, що вона має бути позитивною, повідомляти хорошу інформацію та подобатись. Створити "сильний позитив" простіше за все за допомогою опозиції, контрасту, тобто "сильного негативу" – небезпек, що загрожують тим, хто ще не є власником товару, який рекламується. І чим страшніші загрози на початку рекламного повідомлення, тим сприятливіше сприймуть засіб, котрий дає змогу запобігти таким загрозам. У тексті неодноразово використовується іменник "проблема".

Через весь рекламний ролик проходить підкреслене звернення до потенційного покупця за допомогою використання особових займенників "Вам", "Ваш", для "Вас". Якщо рекламісти впоралися із завданням привернення до товару уваги, то тепер постає наступне завдання – утримати увагу глядача. В усіх роликах наявні прислівники, що сприяють досягненню цієї мети: "Чудово!", "Фантастично!", "Колосально!", "Увага!", після чого докладніше розповідається про унікальні властивості товару. Обов'язково робиться акцент на якійсь його властивості, а потім педалюється шляхом повторення. Абсолютно всі ролики перенасичені зворотами "це не просто…, це значно більше, ніж …", при описі дивовижних властивостей товару домінують якісні прикметники й означальні прислівники та окличні інтонації, що посилюють ефект: "ексклюзивний", "унікальний", "чудовий", "незамінний", "на будь-який випадок" тощо.

Обов'язково відзначається, що товар "не має побічних ефектів" і "легкий у застосуванні" і, що дуже важливо, "він для всіх і кожного і, відповідно, обов'язково підійде й вам!". Дивно, що всі товари, які рекламуються, можна використати "легко, швидко і в будь-якому місці".

Примітно, що 80% роликів побудовано у формі діалогу продавця і щасливих власників продукту, що рекламується. Захоплені люди запевняють глядачів, що "цей засіб допоміг мені позбутися зайвої ваги, він допоможе і вам!". Часто робиться акцент на тому, що продукт випробуваний значною кількістю людей і давно довів свою ефективність.

Кожен ролик завершується наполегливими закликами придбати товар негайно і на "шалено вигідних" умовах. Текст рясніє запевненнями, що "якщо ви придбаєте надувне ліжко просто зараз, воно вам обійдеться не в 5000, не в 3000, не в 1000, а усього лише в 250 дол. США!". Таким чином створюється ефект дешевизни товару, що пропонується. У 93% роликів ціна на продукцію вказана таким чином: 5990, 2999 тощо. Тобто так, що може впливати на підсвідомість, хоча кожен з нас розуміє, що 2999 і 3000 – це майже одна й та сама вартість.

Творці реклами також використовують прийом приваблення споживачів за допомогою різноманітних подарунків, бонусів, заохочень. Поширені заклики: "Але це ще не все! Зателефонуйте просто зараз і ви отримаєте повністю безкоштовно другий комплект!". Поєднання прислівників "повністю" і "безкоштовно" повторюються неодноразово і гіпнотично впливають на людину. Це просто чергова спроба переконати глядачів в унікальності пропозиції і спонукати до здійснення покупки [11].

Висновки. Телевізійна комерція приносить великі гроші телеканалам, провайдерам і виробничим компаніям. Тож з огляду навіть лише на фінансову користь, можна сміливо говорити про те, що програми цього форматного напряму найближчим часом будуть присутні в ефірі українських каналів. Більше того, надалі вони будуть лише розвиватись, набувати нових форм, використовуючи різні жанри, засоби, прийоми. Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій, найближчим часом мають стати доступними і звичними такі послуги, як: телебанкінг, телемедицина, теленавчання тощо. Перехід України на цифрове телебачення сприятиме ще більшому запровадженню інтерактивних послуг. Причому не лише у великих мегаполісах, а і в провінційних містечках та селах, де мешканці не звикли до різноманіття цифрових сервісів.

Попри всі негаразди і побічні ефекти, технології телевізійної інтерактивності все ж приносять значно більше користі і зручності в життя людей, ніж завдають збитків. Вони спрощують спілкування та вносять певний комфорт у побут. Так, наприклад, завдяки ним, користувачі можуть придбати квитки, замовити товари та послуги, знайти спільників, висловити свою думку тощо.

Конвергенційні процеси у сферах телебачення, Інтернету та телефонії, а також часткове об'єднання їх сервісів створюють синергетичний ефект, що робить можливим та доступним спілкування, миттєві реакції, оцінки, ставлення до певних суспільних проблем, явищ, ідей, а також власної телевізійної продукції: новин, програм, показів, телетрансляцій тощо. Час від часу ті чи інші

канали стають лідерами у використанні телевізійної комерції.

Проведений моніторинг використання телевізійної комерції на телеканалах України дає підстави зробити висновок про те, що телебачення загалом, і українське зокрема рухаються в напрямі до інтеграції зі всесвітньою мережею, що, безсумнівно, надасть йому значно ширші можливості для взаємодії глядацької аудиторії з виробниками контенту та його репрезентерами, а також створить значно більше варіантів для поширення і подальшого розвитку телевізійної комерції.

Список використаної літератури

1. Цвик В.Л. Телевизионная журналистика / В.Л. Цвик. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 382 с.
2. Шемет А.Д. Передумови виникнення та розвитку нових форм торгівлі / А.Д. Шемет // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 2. – С. 228–232.
3. Triple play [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – 2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Triple_play(18.04.2012).
4. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрійяр. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 230 с.
5. Семенец О. Контент массовой коммуникации в аспекте гиперреальности симулякров постмодерного периода / О. Семенец // Сборник: Журналистика в 2010 году: СМИ в публичной сфере : матер. Междунар. науч.-практ. конф. "Журналистика-2010". – М. : МГУ, 2010.
6. Коммерческая торговля [Электронный ресурс] // Словарь бизнес-терминов. – 2012. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/contents.nsf/business/(15.04.2012).
7. Бугрим А.В. Форми виходу рекламного матеріалу на телебаченні / А.В. Бугрим // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – К., 2003. – Т. 11. – С. 93–100.
8. Телемагазин, немного истории [Электронный ресурс] // Телемагазин. – 2012. – Режим доступа: http://www.телемагазин.pl.ua/telemagazin-ukraina/telemagazin-nemnogo-istorii (23.04.2012).
9. Shopping TV [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: http://shopping-tv.tv/pro-nas.html (25.04.2012).
10. PayPal работает над проектом телевизионной коммерции [Электронный ресурс] // Forum Hi-end. – 2010. – Режим доступа: http://forum.hi-end-club.ru/viewtopic.php?f=46&t=44 (28.04.2012).
11. Персиц С.Н. Манипулирующее воздействие навязчивой рекламы / С.Н. Персиц // Материалы межвузовской научно-технической конференции. – СПб., 2006. – Ч. VIII. – С. 39–40.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Полисученко А.Ю. Интерактивность в телевизионной коммерции: телемагазины

Рассматривается использование интерактивности в телекоммерции на каналах Украины на примере телемагазинов, дается определение их специфики и перспектив развития.

Ключевые слова: *интерактивность, телекоммерция, телемагазин.*

Polisuchenko A. Interactivity in a television commercial: teleshopping

This article discusses the use of interactivity in television commerce on Ukrainian TV channels, using teleshopping as an example, defines their nature and development prospects.

Key words: *interactivity, TV commerce, teleshopping.*

УДК 070.489(477)“19”–“20”(043.5)

І.М. Дяченко

ДО ПРОБЛЕМИ ЕЛІТАРНОГО ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено наукові погляди на змістове наповнення поняття “елітарний журнал”, зроблено спробу спростувати доцільність його виокремлення в системі друкованих жіночих ЗМІ.

Ключові слова: *гендер, гендерно марковані видання, друковані ЗМІ, елітарний, елітний, жіночий журнал, періодика.*

Засоби масової інформації як ретранслятори закріплених у суспільстві гендерної поведінки та норм, стереотипних гендерних образів жінок і чоловіків дедалі частіше стають об’єктом дослідження в гуманітарних наукових галузях.

На сучасному етапі чітко простежується посилений інтерес до вивчення типологічних особливостей друкованих ЗМІ в умовах історичного розвитку. Дискурс гендерно маркованої преси, зокрема жіночих видань, не є новим для медіа-простору України. Формування гендерної парадигми як особливого розподілу ролей між статями в суспільстві на економічному, політичному, соціальному, культурному та психологічному рівнях знайшло свій вияв у системі друкованих ЗМІ.

Сьогодні ринок гендерно маркованих видань набуває активного розвитку, але типологічну парадигму гендерно маркованих журналів в Україні кінця XX – початку XXI ст. можна вважати ще недостатньо вивченою, оскільки, незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених дослідженню жіночої преси, комплексного аналізу журналів із гендерним маркером до цього часу не проведено, що підкреслює актуальність проблеми. Її теоретична значущість і недостатня розробленість визначили тему статті, ***метою*** якої стало висвітлення наукових поглядів на змістове наповнення поняття “елітарний журнал” та доведення недоцільності його виокремлення в системі друкованих жіночих ЗМІ.

Зацікавленість виданнями, орієнтованими на окрему соціокультурну стать і їх актуальність зумовили появу гендерної диференціації в інших секторах друкованих ЗМІ (наприклад, дитяча періодика), які потребують підвищеної уваги, оскільки раніше не були об’єктом комплексного наукового дослідження в розрізі гендерно маркованої періодики. Це зумовлює необхідність чіткої диференціації преси з гендерним маркером та виявлення її функціональних особливостей шляхом типологічного аналізу. Крім того, постає проблема визначення місця гендерно маркованих журналів у загальному медіа-просторі та прогнозування динаміки їх розвитку, що також інспірує актуальність пошуку.

Формування гендерно маркованої преси на українському ґрунті було зумовлене кількома чинниками й відбувалося в руслі таких традицій:

– з 80-х рр. XIX ст. на західноукраїнських землях зароджується жіночий рух, який став поштовхом для виникнення низки часописів, що висвітлювали діяльність жінок та їх погляди на суспільні реалії того часу (“Жіночий Альманах” (з 1887 р.), “Перший вінок” (1887 р.), “Жіноча Доля” (1893, 1895 та 1896 рр.), “Жінка” (з 1935 р.)). Традиції випуску жіночої преси на Західній Україні були настільки дієвими, що до Другої світової війни вона обслуговувала жінок у діаспорі (“Жіноча Доля”);
– український наддніпрянський жіночий рух, що перебував у залежності від соціально-економічних умов та політичної системи Російської імперії, пропагував: 1) емансипаційні ідеї (1850 – початок 60-х рр. – 90-ті рр. XX ст.); 2) ліберально-демократичні й соціал демократичні ідеї (90-ті рр. XIX ст. – 1908 р.); 3) феміністичні ідеї (1908–1914 рр.); 4) ідеї національного Відродження (1914 – лютий 1917 р.). Видавці, не позиціонуючи видання як тип жіночого часопису, присвячували їх жіночому життю, що знайшло своє відображення в номінуванні (“Жіночий вісник”, “Женская газета” (Одеса), “Женская мысль”(Київ));
– дискурс російської жіночої преси кінця XIX – першого десятиліття XX ст. розви-

© Дяченко І.М., 2013

вався в напрямі типологічної уніфікації видань, що призвело до звуженості та схожості тематичного наповнення жіночих часописів;

– у радянський період головними темами стають комуністичне й політичне виховання, актуальність жіночого пролетаріату, роль жінки в сільському господарстві та реорганізація сімейного побуту ("Работница", "Крестьянка", "Советская женщина", "Комунарка України", "Селянка України"). У 1987 р. з'являється журнал "Бурда Моден", який стає "феноменом" для радянської жінки. Поява часопису з новими типологічними ознаками спричинила суттєві зміни в системі жіночого часопису, що й надалі продовжує свої традиції.

Питання впливу гендера на функціонування ЗМІ вивчали Н. Ажгіхіна, Е. Боренстейн, В. Слінчук, І. Тартаковська; проблеми розвитку жіночої преси в Україні порушено в дослідженнях О. Поди, Н. Сидоренко, О. Сушкової та ін.; наукові розвідки російської жіночої періодики проводили дослідниці В. Боннер-Сміюха, Г. Жукова, О. Пльонкіна, Л. Світич, М. Тарнавська, Р. Ямпольська; до проблеми особливостей розвитку гендерно маркованої преси звертаються О. Пода, Ж. Чернова.

Наразі існує низка досліджень журнальної періодики українських і російських учених, де виокремлено таку групу жіночої періодики, як елітарний тип видання. Поняття елітарного журналу в типологіях жіночих журнальних видань у більшості випадків є полярним до поняття "масове видання". Так, виокремлення елітарних журналів простежується в дослідженнях О. Пльонкіної [6], Р. Ямпольської [13] та знаходить продовження в працях О. Сушкової, яка до групи "елітарних" зараховує видання, що характеризуються "високою якістю поліграфії, великою кількістю ілюстративного матеріалу, реклами" [11].

Дослідниця О. Пльонкіна зазначає, що "елітарна аудиторія" – це аудиторія, що складається з представників еліти, тоді як "елітна аудиторія" – це аудиторія, що споживає якісний інформаційний продукт" [5]. До журналів елітарного типу вчена зараховує міжнародні "Лиза"[1], "Космополитен", "Ель", "Харперс Базаар", "Мари Клер" та вітчизняні – "Работница", "Крестьянка", "Женский клуб", "Женские секреты","Планета Красота" [5].

На думку О. Пльонкіної, збільшення фінансових можливостей окремої частини населення й на основі цього зарахування її до еліти стає "ключовим фактором, оскільки здійснює великий вплив на формування інформаційних потреб цієї категорії читачів" [5]. Інформаційні запити зазначеної аудиторії задовольняють дорогі глянцеві видання, що називаються елітарними [5]. Головними ознаками таких журналів, за визначенням дослідниці, є великий обсяг, якість друку, насиченість ілюстраційним матеріалом, високий відсоток реклами, формування власного стилю та висока ціна [5].

Запропоноване О. Пльонкіною та використане О. Сушковою визначення, зумовлює низку питань для з'ясування – "що таке "еліта", "елітність", "елітарність"?" і "хто відноситься до елітарної аудиторії, на яку розраховані жіночі часописи?".

Поняття "еліта" можна розглядати у двох суспільних вимірах – політичному та соціальному, сукупність яких допоможе з'ясувати суть окреслюваного явища. Етимологія поняття "еліта" в політології розкривається в таких аспектах: перший полягає в тому, що еліта як особлива група суспільства має максимально виражені специфічні риси й концентрує в собі певні якості, притаманні лише цій групі; другий – визначає оцінку цих якостей як найвищих на тій чи іншій шкалі виміру. "Відповідно, в одному випадку, під елітою розуміють політичне керівництво, в іншому випадку еліта пов'язується з продуктивністю, кваліфікацією, освітою, престижем і тому подібним", – вважає К. Гожев [1, с. 59].

Підхід до визначення поняттєвого змісту терміна "еліта" з погляду соціального пізнання також не характеризується одностайністю думок. Аналізуючи тлумачення еліти в західній літературі, вітчизняні дослідники В. Пилипенко, Ю. Привалов та В. Ніколаєвський підкреслюють, що "визначення еліти в соціології не є однозначним. Нею іменують людей, котрі отримали найвищий індекс у галузі своєї діяльності (В. Паретто); людей, яким притаманне відчуття відповідальності (Х. Ортега-і-Гассет); осіб, котрі володіють владою (А. Етціоні); є формальною владою в організаціях та інституціях, що визначають соціальне життя (Т. Дай); творчу меншість суспільства на противагу нетворчій більшості (А. Тойнбі) тощо" [4, с. 7].

Звичайно, кожен із цих підходів користується своєю операційною системою підходів, принципів та методів дослідження феномену еліти в соціальній, економічній, культурній, духовній та інших площинах. Узагальнюючи та синтезуючи зазначені концепції, українські дослідники пропонують своє визначення: "Еліта – це сукупність індивідів, які володіють владою, приймають рішення стосовно змісту та розподілу основних цінностей у суспільстві" [4, с. 7].

Дослідник К. Гожев як методологічну передумову дослідження еліти пропонує вра-

[1] Графічний запис назв журналів подаємо за О. Пльонкіною [5].

ховувати типологію, виділяючи такі її теоретичні типи: 1) біологічна теорія еліти: підстава для соціальної переваги обмежених груп, розподілених нерівномірно, ґрунтується на психобіологічній детермінованості спроможності до продуктивної діяльності; 2) технічна теорія еліти: як еліту розглядають осіб, що володіють технічною стороною підтримки громадського життя; 3) організаторська теорія еліти: "базовою елітою" є керівники різних сфер ("бюрократія"); 4) функціональна теорія еліти: до еліти належать ті, хто виконує основні владні й адміністративні функції в соціальній групі, насамперед, на певній території; 5) розподільна теорія еліти: до еліти зараховують тих, хто в конкретному місці й у конкретний час соціального життя одержують найбільше життєвих благ як матеріальних, так і нематеріальних (престиж, повага чи безпека) [1, с. 60].

З. Куньч зазначає, що еліта – це "1) найдоброякісніше сортове насіння, найкращі рослини або тварини, отримані в результаті селекції і призначені для подальшого розмноження або розведення; 2) перен: найкращі представники якої-небудь частини суспільства, суспільної групи" [3, с. 255].

Соціологи змістове наповнення терміна "еліта" також вбачають у згаданих вище двох значеннях, однак додають і третій варіант: "3) еліта – це найвидатніші люди; щоб увійти до еліти необхідно володіти якимись неординарними якостями (енергійність, освіченість, культура, популярність). У публіцистиці та масовій свідомості поняття еліти звужується до політичної еліти" [8, с. 62].

Наукові розвідки в напрямі визначення тлумачення "еліти" практично всіх дослідників різних галузей наук зводяться до того, що воно, в першу чергу, пов'язано з політичними реаліями суспільства. "Еліта політична – меншість суспільства, яка становить досить самостійну вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або під впливом неї" [7, с. 182].

На основі встановлення змістового навантаження поняття "еліта" слід з'ясувати, що ж таке "елітний" та "елітарний" та як ці особливості впливають на формування типологічної парадигми гендерно маркованої періодики. Сучасні універсальні словники української мови подають лише тлумачення терміна "еліта"; поняття "елітарність", "елітарний" можна знайти тільки в соціологічних словниках.

Щодо визначення "елітарний", то його можна окреслити крізь призму поняття "елітарна культура", що поєднує в собі три значення: "1) форма соціально-класової субкультури; 2) сукупність специфічних форм у мистецтві, літературі, моді; 3) предмети індивідуального виробництва та споживання, розкоші, розраховані на невелику групу матеріально забезпечених осіб з особливою художньою сприйнятливістю" [10, с. 125].

Елітарна культура є закритою, що зумовлено як специфічними технологіями інтелектуальної праці (вони формують вузьке професійне співтовариство), так і необхідністю оволодіння техніками споживання складних елітарних форм, тобто певним рівнем освіченості. Для неї характерні витонченість, складність і висока якість продукту.

Продукція елітарної культури розрахована на неодноразове споживання й містить принципову багатозначність. Елітарна культура формує провідні орієнтири актуальної (репрезентативної) культури, представлені формами "високої" культури. «Основним фактором, який визначає "елітарний" статус форм культурної творчості, є можливість суттєвого впливу на життя соціуму, моделювання шляхів його динаміки, створення світоглядних орієнтирів» [10, с. 125].

У праці Л. Сохань поняття "елітарна особистість" трактується як "узагальнений тип особистості, який теоретично конструюється на підставі виділення найтиповіших сутнісних характеристик елітарності" [9, с. 394]. Елітарність аудиторії, на думку вченої, слід розглядати крізь призму соціально-психологічних причин, адже виокремлення із загальної маси представників еліти спричинено ознаками, які експліцитно з'являються завдяки таким чинникам: природним обдаруванням; відповідному вихованню й освіті; особливим життєвим обставинам, що стимулюють і забезпечують особистісне зростання та розвиток; особистісному розвиткові, індивідуально-особистісній життєтворчості [9, с. 396].

Ураховуючи вищезазначені соціально-психологічні чинники, які формують елітарну особистість, можна стверджувати, що в еліті як особливій верстві суспільства на всіх його рівнях (державному, політичному, науковому, військовому тощо) можуть бути й не елітарні, або так звані "квазіелітарні" [9], особистості, які лише володіють певними зовнішніми атрибутами, що, за стереотипним мисленням, вказують на належність до привілейованої верстви суспільства (наприклад, манера вдягатися, спосіб проведення дозвілля та відпочинку, певні захоплення тощо).

З огляду на це доцільнішим було б оперування й розмежування двох понять, які можуть характеризувати особистість, – "елітарна" та "елітна". Як зазначає Л. Сохань [9], у першому випадку йдеться про особистість як носія якості елітарності, у другому – про особистість, яка за своїм со-

ціальним статусом належить до еліти, але не має елітарних гідностей. Тобто належить особі до особливого розряду еліти ще не є свідченням того, що її можна вважати елітарною особистістю. Звідси можна висунути припущення, що поза елітою як привілейованою суспільною кастою може існувати елітарна особистість. Ця думка закріплюється реаліями українського сьогодення, де високий статус і посада особи не завжди є свідченням того, що вона наділена вищезазначеними психосоціальними якостями.

Поняття "елітарної культури" є вживанішим й актуальнішим у західній культурології, де позначає культурні шари, діаметрально протилежні за змістом масовій культурі, що знаходить свій відбиток у друкованих ЗМІ. Так, ще у 1974 р. дослідниця жіночої періодики М. Тарнавська говорила про окремий вид часописів для жінок – "пресу естеблішменту" [12, с. 135], яка відзначається "вибагливим" технічним оформленням, високоякісним папером, розкішними багатокольоровими ілюстраціями та великою кількістю реклами. Однак їх орієнтація не завжди задовольняла "смак модерної американської жінки" [12, с. 135].

Дослідник М. Комлєв [2] поняття "істеблішменту" подає як правлячі та елітарні групи суспільства в західних країнах. Звідси зрозуміло, чому для опису окремих періодів існування жіночої періодики було введено таку ознаку, як "елітарність".

Однак український суспільний простір відзначається іншими процесами порівняно із західним, відкидаючи "принципи поділу людей на творців і обивателів, стираючи опозицію між елітарною культурою і культурою масовою" [10, с. 125]. Як зазначає В. Городяненко, відсутність чітких критеріїв, які б давали змогу судити про адекватність артефактів елітарної культури, унеможливлює розмежування понять "еліти" і "маси". Елітарна культура є тимчасовою формою самоствердження певних соціальних груп, яка швидко втрачає актуальність, перетворюється на об'єкт засвоєння широких верств населення. Масова та елітарна культура не мають чітко окреслених меж, вони є частиною єдиного соціокультурного процесу.

На нашу думку, введення в науковий обіг поняття "елітарний", яке виступає як типологічна ознака, потребує додаткового розгляду та доведення доцільності вживання його для позначення окремих видів часописів, присвячених жіночій аудиторії.

Результати узагальнення понять і явищ, які стосувалися типу елітарного жіночого видання, дають підстави стверджувати, що виділення цього типу є неправомірним, особливо на українському ґрунті. Дослідження свідчать, що журнали, які вчені відносять до елітарного типу *("COSMOPOLITAN в Украине", "HARPER'S BAZAAR", "ELLE Украина", "MARIE CLAIRE", "Домашний очаг")*, по-перше, не містять того тематичного та проблемного спрямування, яке б задовольняло інформаційні потреби репрезентантів елітарного прошарку суспільства (у визначенні, запропонованому Л. Сохань [9]), а по-друге, їх може придбати практично будь-яка особа.

Можемо стверджувати, що такі видання також є масовими в загальній парадигмі жіночих видань, тому говорити про характер антитетичності понять "елітарний"/"масовий", на нашу думку, недоцільно.

Такий поділ видань виправдовує себе в західних країнах, де простежується чіткий поділ класів суспільства, які не можуть дозволити собі користуватися речами, що будуть нижчими від рівня їхнього достатку, або навпаки. В Україні такий поділ є досить умовним, тому твердження про абсолютну віднесеність того чи іншого видання до класу "для читачів вищого рівня" є непродуманим калькуванням західних часописів.

Незважаючи на відмінність, яку називають власним стилем, жіночі часописи характеризуються перетином тематичного наповнення в "елітарних" і "масових" виявах. Крім того, так звана елітарна аудиторія, насамперед, розглядається як клас, що покликаний обслуговувати інтереси видавців та рекламодавців. "До того ж мова йде не про інтелектуальний журнальний продукт, а скоріше про видання, які сприяють формуванню потенційного споживача індустрії моди" [5].

Характерні ознаки преси істеблішменту, виділені М. Тарнавською (насиченість ілюстрованим матеріалом та велика кількість реклами), також свідчать на підтримку унеможливлення виокремлення "елітарних" видань у системі жіночого журнального медіапростору України. Єдиним критерієм їхньої відмінності є якість друку та обсяг самого видання, а це – формальні типологічні ознаки, що ніяк не впливають на визначення читацької аудиторії.

Висновки. Таким чином, спираючись на результати аналізу наявних типологічних парадигм і змістового наповнення термінів "елітний", "елітарний", можна спростувати необхідність виокремлення елітарного типу видання в типологічній парадигмі жіночого часопису. Аналіз українського та зарубіжного досвіду здійснення типологічного дослідження видань для жінок, підтверджує той факт, що окреслене питання потребує детальнішого розгляду та доопрацювання. Недосконалість і варіативність типологічної парадигми жіночих часописів призводить до помилкового віднесення видань інших типів до жіночих, що містять жіночі тематичні орієнтири. Як правило, така непослідовність спричинена

гендерними стереотипами, гендерною номінацією видань і водночас призводить до порушення типологічної цілісності інших типів періодики.

Список використаної літеартури

1. Гожев К. Теорія еліти і соціально-філософський аналіз конфліктних ситуацій / К. Гожев // Ї : незалежний культурологічний часопис. – 2006. – № 45. – С. 58–66.
2. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов: более 4,5 тыс. слов и выражений / Н.Г. Комлев. – М. : Эксмо-Пресс, 2006. – 672 с. – (Серия: Словари).
3. Куньч З. Універсальний словник української мови / З. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
4. Пилипенко В. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Пилипенко, Ю. Привалов, В. Ніколаєвський. – К. : Фоліант, 2008. – 158 с.
5. Пленкина Е. Издания для женщин как часть элитарного журнального сегмента на российском рынке СМИ [Электронный ресурс] / Е. Пленкина // RELGA. – 2001. – № 23 (77). – Режим доступа: http://www.relga.ru/Environ/WebObjects.
6. Пленкина Е.А. Элитарный женский журнал: типологические и профильные особенности : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.01.10 / Елена Анатольевна Пленкина. – М., 2004. – 20 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В. Горбатенко ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Габкіна, В. Горбатенка]. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. Сокульський А.Л. Культурологія : словник-довідник / А.Л. Сокульський. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – 292 с.
9. Сохань Л. Елітарна особистість як соціальний тип / Л. Сохань // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – 2010. – № 3–4. – С. 394–399.
10. Соціологічна енциклопедія / [укл. В. Городяненко]. – К. : Академивидав, 2008. – 456 с.
11. Сушкова О.М. Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості : навч. посіб. / О.М. Сушкова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 144 с.
12. Тарнавська М. Жіноча преса в Америці / М. Тарнавська // Сучасність. – 1974. – № 7–8 (163–164). – С. 133–138.
13. Ямпольская Р.М. Женская пресса: ее типологические особенности / Р.М. Ямпольская // Вестник Московского университета. Серия: Журналистика. – 1995. – № 1. – С. 15–25.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Дяченко И.Н. К проблеме элитарного женского журнала: теоретический аспект

В статье освещены научные взгляды на содержательное наполнение понятия “элитарный журнал”, сделана попытка опровергнуть целесообразность его выделения в системе печатных женских СМИ.

Ключевые слова: *гендер, гендерно маркированные издания, печатные СМИ, элитарный, элитный, женский журнал, периодика.*

Dyachenko I. To the problem of elite women’s magazine: theoretical aspect

The article deals with the scientific views on the content of the notions of “elite magazine”, made an attempt to refute the expediency of his selection in the system of printed women’s media.

Key words: *gender, gender-marked publication, printed mass media, elitist, the elite and the women’s magazine, periodical press.*

УДК [811.161.2:81'27]+[007:304:070]

Р.О. Горбик

МАСКИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА ШПАЛЬТАХ РОЗВАЖАЛЬНОЇ ПРЕСИ КІНЦЯ 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті досліджено соціолінгвістичну ситуацію в УСРР на матеріалі ілюстрованої періодики другої половини 20-х рр. ХХ ст. Головну увагу звернено на питання оцінювання політики українізації. Результати дослідження вказують на усвідомлення її неефективності авторами видань, виявлено документовані факти спротиву цій політиці, свідчення про низьку грамотність пересічних українців, домінування російської в рекламних текстах, численні приклади українсько-російського койне в стилізації розмовної мови та реальній мовній практиці, проблеми невисокого рівня кодифікації мови та редакторського стандарту видань.

Ключові слова: *розважальна преса, українізація, мовна політика, білінгвізм.*

У січні 1929 р. харківський ілюстрований тижневик "Всесвіт" інформував читачів про візит делегації з Донбасу до столиці радянської України. Метою понад 300 артемівських робітників, повідомляли журналісти часопису, було "ознайомитися з українською культурою, власними очима побачити пролетарську столицю і її досягнення" (1929, 4, с. 10). Робітників водили в музеї, на виставки, в зоосад, у редакції газет і радіо, на зустрічі з письменниками і насамкінець на оперету в "Березолі". Перед частиною пролетарів виступав нарком освіти Микола Скрипник, мотор українізації. "Український пролетаріят, – переказував його передбачення "Всесвіт", – у значній мірі русифікований за часи царату, поступово знов опанує свою національну культуру" (1929, 4, с. 10). Старий більшовик, вочевидь, розраховував зокрема і на такі акції "м'якої сили" (soft power), що виникала завдяки динамічній культурі та дивовижам нової столиці, не позбавленої прагнення конкурувати з Москвою, куди провінційних робітників, поза сумнівами, теж возили – може, навіть і тих самих. Прогнози наркома Скрипника були категоричні й, певне, мали такими бути, однак майбутнє розставило свої акценти з дещо більшою категоричністю. Про те, як це відбувалося, чи не найкраще свідчить сам "Всесвіт".

Питання оцінки українізації з погляду соціолінгвистики ще й досі не можна вважати за розв'язане ні в синхронному, ні в діахронному аспектах. З одного боку, існує уявлення про неї як проект, завдяки якому націонал-комуністичній меншині в КП(б)У вдалося змінити мовну ситуацію на користь етнічних українців та інспірувати розвиток національної культури. Не применшуючи неоднозначності й поверховості цього процесу, Я. Верменич зауважує, що "справа утвердження незалежної України зустрілася б із значно більшими ускладненнями, якби в рамках українізації не було створено фундамент національного самоусвідомлення і самоствердження" [2, с. 44]. В іншій праці дослідниця пише: "Політика українізації дала можливість українському народові усвідомити себе національною спільністю, відчути значення мови, культури, традицій як факторів духовного розвитку нації" [3, с. 213]. З другого боку, як відзначив С. Єкельчик, "нові дослідження в Україні та за кордоном ставлять під сумнів традиційне бачення українізації – буцімто внаслідок успішної політики в містах, на заводах і в установах почали переважати носії української мови. Українські історики застерігають від перебільшення реальних результатів цієї політики. Як стверджують їхні зарубіжні колеги, українські міста стали радше двомовними, ніж українськомовними, а російська культура й надалі переважала серед робітничого класу й службовців, хоч серед них тепер було більше етнічних українців" [2, с. 140]. Очевидець і дослідник цих процесів Ю. Шевельов додає ще скептичнішу оцінку: "Українізація була процесом двобічним. Рівнобіжно до заходів, спрямованих на поширення української мови, робилося зусилля знизити українську культуру, а з нею й мову. Ці зусилля, крім прямих наслідків, породжували страх. Розмовляти по-українському на людях – хоч це офіційно заохочувалося – вважалося серед міського населення ризикованим, хіба що при спеціяльних оказіях, які офіційно проголошувано українськими" [11, с. 162–163].

З огляду на сьогоднішній драматизм мовного протистояння в українському суспільстві та нагальну потребу адекватного розуміння українського білінгвізму в минулому та сучасності заради осмисленої й раціональної мовної політики, актуальність цього дослідження визначають нові дані, що можуть доповнити оцінку політики українізації та її перебігу. Сучасна ситуація є безпосереднім наслідком подій попередніх десятиліть, і вкрай важливо дати їх тверезе і ґрунтоване бачення.

© Горбик Р.О., 2013

На початку XX ст. українська преса перебувала в складних обставинах цензурних заборон, коли наклади ледве сягали кількох тисяч примірників. З листування нечисленних видавців української преси того часу відомо про повсякчасні труднощі з коштами та байдужість аудиторії. До всього, мова була настільки невироблена і незвична для масового, читай – сільського читача, що до багатьох слів доводилося наводити російські відповідники в дужках (так, єдине число "Слобожанщини" Миколи Міхновського додавало пояснення до "інтелігенти" – "освічені", дату в шапці газети визначено як "25 березня (марта)", а в рекламі "млини" пояснено як "мельніци"). Особливо разючим є порівняння із Західною Європою: якщо наклад найбільшої берлінської газети ще 1900 р. сягав 200 тис. [12, с. 132], усі українські видання мали лише приблизно 100 тис. накладу після лютневої революції 1917 р. [11, с. 69], що зробила можливою на теренах Росії доти нечувану свободу слова; 1908 р. наклад таких видань становив лише 20 тис. [11, с. 109].

Відповіддю більшовицького уряду на зростання національної свідомості й мовних потреб під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. вважають пізнішу політику українізації. Панівним в історіографії проблеми є одночасне уявлення про неї як про політику, яку провадила і просувала націонал-комуністична меншина в партії, насамперед з колишніх боротьбистів. Відтак ішлося про синтез української ідентичності та лівої ідеології: для "покоління двадцятих років (…) побудова соціялізму і творення української нації були поєднуваними проєктами" [5, с. 23]. Я. Верменич вважає, що «терміном "українізація" об'єднуються два протилежні за своїм спрямуванням потоки – директивний, ініційований згори процес пристосування апарату до вимог життя і рух за відновлення у правах української мови, розвиток української культури, що йшов знизу» [3, с. 212]. При цьому, знов же, розбіжність між оцінками результатів істотна: якщо одні твердять, що "міста поступово ставали осередками української, а не російської ідентичності" [3, с. 215], а результатом політики була поява української національної еліти (хоча це була радше її причина), очевидці зберегли інші свідчення: "…По великих містах і промислових центрах українську мову здебільша використовували як димову завісу. Коли доходило до дійсно важливих справ, незмінно вживали російської. За таких обставин зневажливе ставлення до української мови буяло" [11, с. 165]. Симптоматично, що автори деяких системних досліджень про українізацію в окремих регіонах узагалі уникають згадувати про пресу [6], хоча результати українізації слід вважати за найефективніші саме в царині друку: до 1931–1932 рр. українською мовою виходило 88% періодичних видань, у тому числі більшість значущих газет республіки, і 77% книжок [4, с. 140].

Українізація відбувалася на збиток російськомовній продукції і мала не тільки кількісний, а й якісний вимір. «На 1930 рік лише три великі газети ще виходили російською мовою: "Вечерние известия" в Одесі та газети в Сталіному (тепер Донецьк) та Маріюполі, – пише Ю. Шевельов. – (…) Швидко зростало число журналів, і ставали вони різноманітніші. (…) Стали виходити журнали політичні, технічні, наукові, ілюстровані, театральні, музичні; журнали, присвячені літературній критиці, кіну, гумористичні. Загальне число в 1929 році сягнуло 326 назв» [11, с. 153]. Для порівняння, варто навести різні дані (бо в них є розбіжності) за 1918 р., який той-таки Шевельов називає найкращим дорадянським роком за співвідношенням на користь українських газет. За даними Книжкової палати УРСР, українськомовних видань було всього 127 назв, тоді як російськомовних в Україні – 227. За іншими даними ("Бібліографія української преси" В. Ігнатієнка), найкращим роком для української преси в проміжку 1917–1922 рр. став так само 1918 р.: 218 українськомовних видань проти 321 російськомовного [11, с. 130–132].

Попри наведену цікаву концептуалізацію культурної політики партії в 1920-х рр. як процесу, що йшов одночасно знизу вгору і згори вниз, преса на практиці залишалася в державній монополії (органами цензури були Головліт, міськ- та окрліти): "Більшовики замінювали національну пресу новим типом видання – спільним органом партійного комітету та виконавчої влади відповідних рівнів (…) Становлення партійно-радянської преси в Україні хронологічно збігається з часом її українізації, тому ці процеси були взаємозалежними та тісно переплетеними" [7, с. 15]. Як відзначає О. Коляструк, "мову українізованих газет формували, з одного боку, представники національної небільшовицької публіцистики, та, з іншого, радянські службовці, що не мали спеціальної журналістської освіти, перебували під впливом русифікаторських наслідків. Українські друковані видання були залежні від російськомовних джерел інформації. Частим явищем на початковому етапі було створення двомовних газет, що насправді нерідко оберталось переважанням у них російських текстів. Така практика особливо типова для робітничої преси. Серед газетярів і журналістів у 20-і рр. сформувались дві течії щодо мовної культури періодики: традиціоналісти, які обстоювали збереження сталих норм мовотворення, та механіцисти – прихильники стандартизації та технізації мови" [7, с. 23].

Попри невдачу програми-максимум українізації, вона, на думку С. Єкельчика, стала завершенням формування повноцінної нації з власною культурою, шкільництвом та урядуванням. Ю. Шевельов також відзначає успіх українізації хіба що в поверховому ознайомленні з українською мовою та елементами культури між ширших кіл населення. Ці результати поєднувалися з тим, що преса залишалася інструментом активного нав'язування ідеології. Це відзначають журналістикознавці. Б. Потятинник, зокрема, звертає увагу: газетній мові були притаманні специфічні лексичні аспекти (табуювання окремих слів, тяжіння до абревіатур та складання основ), повторювання штампів "героїчного", а в часи застою "маразматичного" стилю, "безконечно повторювана інформація про повну підтримку ідеології та політики пануючого режиму (…) своєрідна ритуальна перекличка вірнопідданства" [9, с. 97]. На думку дослідника, в тоталітарних текстах надмірно представлений затекстовий простір, що робить тексти тавтологічними і примітивними, сповненими загальників та аксіом [9, с. 99]. Учений також відзначив сугестивність впливу монотонних, але масово тиражованих текстів [9, с. 101]. Проте як розважальна преса, передусім ілюстрована, відображала мовну ситуацію доби на своїх сторінках? Яким було висвітлення українізації і як у цю політику вписувалася мова самих часописів?

Попри те, що консенсус щодо двозначної оцінки українізації поступово формується в науковому середовищі, дослідники оперують переважно кількісними, статистичними аргументами. Не тільки їх достовірність може бути сумнівною, зважаючи на приклади маніпулятивності радянської статистики та недокументованість, усний характер багатьох важливих рішень тодішньої еліти, а й кінцевий ефект політики не можна достовірно встановити тільки за кількісними даними, не знаючи реакції на визначальну для соціолінгвістичної ситуації 1920-х рр. політику серед різних прошарків населення. Ю. Шевельов дає оцінку такої реакції, вочевидь, із особистих споминів, але не наводить фактів чи документальних свідчень. Ще менше даних зібрано про літературну мову доби; взагалі немає жодного вичерпного дослідження мови української преси 20-х рр. XX ст. Ця стаття не може розв'язати таких осяжних завдань з усією повнотою на широкому матеріалі, але наближається до цього на вужчому сегменті джерел, ставить конкретні гіпотези і вказує подальші шляхи їх верифікації.

Мета статті – з'ясувати, як тогочасна соціолінгвістична ситуація, позначена українізацією багатьох сфер мововжитку, знаходила вияв в ілюстрованих журналах, що виходили в 1928–1930 рр. З цією метою поставлено два завдання: 1) встановити, як ці видання висвітлювали мовну ситуацію в суспільстві; 2) з'ясувати, як вона знаходила вияв у мові їх публікацій. Матеріалом дослідження стали публікації часописів "Універсальний журнал", "Всесвіт", "Глобус", "Нова громада", "Декада", "Нова ґенерація" (далі в посиланнях – відповідно УЖ, В, Г, НГ, Д, НҐ) за вказаний період. В основу методології дослідження покладено метод обґрунтованої теорії (англ. grounded theory), за визначенням німецького вченого Ф. Кротца, "цілеспрямований, проблемно мотивований, систематичний і обґрунтований даними метод, за допомогою якого можна від початкових питання чи проблеми сягнути теорії як частини науки, дати відповідь на вихідне питання і з якого можна вивести практичне [brauchbare] рішення початкової проблеми" [13, с. 11]. Дослідження на засадах обґрунтованої теорії є атеоретичним, спрямованим на створення нової гіпотези, радше ніж на підтвердження уже наявної, і на практиці знаходить реалізацію в евристичному кодуванні – організації даних шляхом виявлення в них повторюваних категорій.

Усі досліджені ілюстровані журнали видавала держава як додатки до харківських і київських щоденних газет. Єдиним винятком була кооперативна "Нова громада", що виходила у видавництві Книгоспілки аж до 1929 р., коли до її видання прилучилася Вукопспілка (фактично – органу державного контролю над споживчою кооперацією); у той самий час наклад журналу зростає вдесятеро – з 6 до 60 тис., а контент помітно зміщується в бік мобілізаційно-ідеологічної спрямованості. Так само з 1929 р. посилюється заідеологізованість і решти часописів, серед яких найбільш пропагандистським був новостворений двотижневик "Декада" (38–45 тис. примірників), що переважно містив тільки агітаційні матеріали і мав найменший обсяг. Тираж двотижневого "Глобусу" коливався в межах 6,5–12 тис. примірників, тижневик "Всесвіт" і сатиричний двотижневик "Червоний перець" теж виходили накладом 10–12 тис.

Журнали всіляко підкреслювали автономність української культури і навіть самої УСРР, українізацію ж зображали як природний і незворотний процес, а водночас – частину соціальної революції. «Хай дивляться старі гармати, хай залишаються свідками несподіваного розквіту міста, хай хоронять казку про те, як могутньою волею трудящих, як напруженою енергією та будівельним патосом старе провінціяльне місто, брудний та безладний "Харьков" – перетворюється у великий культурний та політичний центр, упорядковану столицю робітників та селян Радянської України – Харків!» (УЖ, 1928, 1,

с. 73), – вигукував журналіст В. Іволгін, вписуючи в російську назву міста капіталізм, злидні й відсталість, в українську – соціалізм, успіх і порядок. Столиця УСРР мала змінити ім'я так само, як і українська мова повинна була заступити російську в усіх сферах життя – принаймні, саме така настанова читається між рядками журнальних нарисів. Пріоритетність української знаходила вияв у символічних жестах: на підписі під колажем у вигляді монумента Ленінові його ім'я спершу записане латинською графікою, далі – українською, і лише потім російською, їдиш та іншими мовами (НГ, 1930, 7, с. 137). При тому прикметно, як мало текстів розважальної преси до початку індустріалізації присвячено Росії, коли ж вони трапляються, то часто шукають український слід, а Москву взагалі презентують як столицю радше світову, ніж національну, в усьому іншому рівноправну з Харковом: "Червона столиця світового пролетаріяту, Москва, поміж багатонаціональним складом своєї людности має чимало українців. Насамперед, у Москві є постійне представництво У.С.Р.Р. при уряді С.Р.С.Р., далі – багато контор та представництв, а також сила молоди, що вчиться по московських ВИШ'ах" (Г, 1928, 20, с. 316). В останньому числі за 1928 р. "Глобус" повідомляв і про курси української мови, що діяли в столиці РСФСР, як про "українізацію в Москві" (с. 383).

Попри ці символічні жести, а також те, що всі видання послідовно публікувалися українською мовою, соціальний статус російської в УСРР видно з того, що саме вона є і протягом усього періоду зостається мовою реклами. Видавці вочевидь не бажали надавати рекламу українською або з міркувань соціального престижу, або не розраховуючи на українськомовну аудиторію (можливо, вважаючи її менш платоспроможною чи незацікавленою в товарі, призначеному для городян, наприклад, такому як пральний порошок "Украинка" чи продукція фабрики "Красный зеркальщик"). Українською друкувалося рекламу, що її надавали органи влади і державні установи, наприклад, видавництва – хоча в цьому випадку українська найчастіше була й мовою рекламованих книжок. Дистрибутори популярної літератури (довідкової, медичної тощо) користалися в рекламі з російської мови – врешті, це були також переважно трести, що перебували під державним контролем. Що це не завжди сприймалося за нормальне серед українських лівих інтелектуалів – редакторів видань, свідчить колізія, до якої дійшло принаймні одного разу. Рекламу харчової добавки "Фітоферин", яку московські рекламодавці надали російською мовою, редакція переклала українською, супроводивши такою іронічною і викличною післямовою: "Широка популярність Універсального Журналу дає, звичайно, не менш широкі перспективи для торговельної й промислової реклями на його шпальтах. (…) Але, дбаючи про те, щоб рекляма ця досягла своєї мети, дійшла до українського радянського споживача і була йому зрозуміла, поданий в реклямі текст (що його реклямодавці категорично і всупереч здоровому глузду вимагають друкувати тільки російською мовою) перекладаємо своїм коштом мовою українською" (УЖ, 1929, 4, с. 34).

Інших спроб українізувати рекламу редакції не здійснювали. Тим менше цим опікувалася влада. Втім, і сама російськомовність реклами була не більш як виявом інерції з дореволюційних часів. Як зазначають В. Георгієвська та Н. Сидоренко, "з огляду на те, що вся рекламно-довідкова періодика видавалася на території Східної України до 1917 р. російською мовою, ми не знайшли жодного видання, де були б істотні вкраплення в тексти українською мовою" [1, с. 77]. Дослідниці дійшли висновку, що, попри значний рівень розвитку рекламно-довідкової преси, українською мовою не виходило жодного видання цього напряму, а в українськомовній пресі українською друкувалися окремі оголошення про "малоросійські" й галицькі книжки та часописи, приватні та сільськогосподарські оголошення, та окремі зразки реклами товарів і послуг масового вжитку. Порівняння цих даних із практикою кінця 1920-х рр. свідчить навіть про певний відступ: асортимент рекламованих товарів скоротився, і, втративши споживчі товари для міської аудиторії, орієнтувався на селян або міську гуманітарну інтелігенцію. Але фактом залишається те, що станом на 20 рр. XX ст. українська мова майже не знала традиції обслуговування реклами.

Подібною виглядає ситуація і з таким важливим аспектом соціолінгвістичної ситуації, як мова вивісок. На деяких фото до прочитання надаються таблички, що випадково потрапили в кадр. Але це була й одна з улюблених мовних тем в ілюстрованих журналах, щедро проілюстрована першоджерелами – фотографіями особливо комічних зразків. Так, "УЖ" іронізував із невдалого перекладу таблички на вбиральні: "чоловіча чепурня" (1929, 8, с. 115), а М. Йогансен у нарисі "Nomina – omina" (УЖ, 1929, 8, с. 126–129), розглядаючи вивіски і написи на сірникових коробках, вишукує в них одверто і приховано кумедні підтексти, одночасно міркуючи про співвіднесеність звукової форми і значення слова, розгортаючи за кожною асоціацією цілі вставні новели, але при цьому порушуючи питання малограмотності й мовного шовінізму в оформленні вивісок. З нарису можна дізнатися про нама-

гання підвищити статус використанням, нехай перекручених, іноземних слів: "Парикмахерская *дамес*"; М. Йогансен відверто кепкує з підприємця, що не зумів коректно відтворити власне прізвище українською: "Ленінградська фарб'ярня та хемічне чищення. Ш.М. *Серий*" (УЖ, 1929, 8, с. 126). На фото з обкладинки ч. 21 "Глобуса" за 1928 р. вивіску на споруді нової київської електростанції – поза сумнівом, радянського індустріалізаційного проекту – зроблено російською: "КРЭС". Уже на обкладинці ч. 9 за 1930 р. та сама електростанція фігурує з написом "КРЕС" українською, хоча нечіткість зображення дає змогу припустити, що йдеться лише про оброблене фото макета. Українізацію саме на таких практичних прикладах висвітлила стаття Б. Вірного (псевдонім Б. Антоненка-Давидовича) "Що говорить вивіска" (Г, 1928, 19, с. 302–303). Автор атакував одночасно небажання українізувати вивіски, орієнтацію на селянський малограмотний вжиток ("даю вроки музики") та написи з помилками, що дискредитують саму мову. Згадано аргументи "чорносотенної фабрикації" проти "життьовости української" – вочевидь із популярних тоді анекдотів, що їх згадує, приміром, Ю. Шевельов: "мордопис", "пер самопер". Толерантніше автор поставився до українізації з кон'юктурних мотивів, наводячи цитату з перукаря, що сам не тямив жодного слова українською: "Нужно было новую вывеску делать (старая поржавела совсем), но тут вот в чем вопрос: маляру платится за каждую букву, ну а теперь считайте – г-о-л-я-р-н-я – семь букв, а п-а-р-и-к-м-а-х-е-р-с-к-а-я – четырнадцать. Вдвое дороже! Арифметика простая, а насчет того, чтобы понимать вывеску, так – кому надо это – поймет…" (с. 302).

Навіть у такому побутовому аспекті українізація не була однозначним процесом. Врешті, й українізація книжки, разюче успішна згідно із статистикою, не була відчутна в повсякденні: один із журналів підрахував, що на книжковій виставці в Харкові 1928 р. на вітрині "Книгоспілки" українська книжка посідала 10%, ще менше її було на розкладках інших видавництв (УЖ, 1928, 1, с. 89). Тема українізації час від часу випливає в нарисах, зокрема подорожніх, коли, відвідавши якийсь куточок України, автор нарікає на слабкий поступ української культури в регіоні. Доречно зацитувати разючий фрагмент із тексту Д. Бузька і Ґ. Шкурупія "Старим Дніпром в останній раз": "Нас трохи вразив ще один момент – це абсолютна відсутність культурної роботи. Вже зовсім не говорячи про будь-яку українізацію, яка, можливо, й непотрібна, бо тут працює, за даними старшого інженера Дніпрельстану інженера Ковгуна, 60% українців, тут неможливо знайти українську газету, а тим більше українську книжку. (…) Незважаючи на те, що тут більшість робітників-українців, все написано тут російською мовою. Ми старанно тут шукали слова Дніпрельстан, що всім подобається своєю звучністю, але ніде його не знайшли. Це є лише прикра зовнішність, бо Дніпрельстан є в глибинах тієї робітничої маси, що так напружено здобуває електричну енергію. Зовнішність завше, звичайно, залежить од культурної верхушки. Верхушка на Дніпрельстані складається з інженерів та спеців. (…) Першою нашою сутичкою з ними було питання про українізацію. Треба було б чути всім, як ці вигодовані на радянських хлібах люди міркують про українізацію. Українізація – це насильство. Українські селяни всі говорять російською зіпсованою мовою. Українська мова – це суржик, це вигадка петлюрівців. І, нарешті, сам старший інспектор Дніпрельстану, інженер Ковгун, заявив, що українців привезено з Галичини. (…) З другого боку, коли йде розмова про Дніпрельстан, ця публіка стає надзвичайно шовіністичною. Вони всі обурливо заявляють: "Ми – запорожці, наші предки звідси, ми – українці, а нас звільняють з Дніпрельстану й виписують людей із Москви. Москва все захопила в свої руки й не дає нам ходу" (НҐ, 1, 1927, с. 34–35). Розлога цитата схоплює водночас кілька "тіньових" аспектів офіційно бравурної українізації: і розрив між сільськими й міськими українцями, і механізми, за допомогою яких індустріалізація і виштовхування з колективізованого села потрібної на підприємствах робочої сили оберталася русифікацією стихійно українськомовних селян, і процеси розвитку подвійних ідентичностей серед міської технічної інтелігенції, своєрідного "човникування" між різними національними дискурсами залежно від конкретних обставин та особистої вигоди.

Не дивно, що українізація часто виявляла сміхові аспекти й ставала приводом для літературної пародії і серед власних адептів, авторів стривожених статей і творців українськомовної масової культури. В одному з журналів відомий уривок із "Євгенія Онєгіна" був не просто надрукований українською під назвою "Наступ зими" – річ досить провокативна для "інженера Ковгуна" та його кола, а й містив елементи перекладу російських реалій на українські з іронічним підзаголовком "авторизований переклад "УЖа": "Зима. Яка для дядька розкіш / Нарювати у санках! / І шкапа бадьориться трошки, / На сніговий ступивши шлях. / В снігу купаючись, як в милі, / Пани у три-конь полетіли. / Над гривами свистить батіг. / Рипить під полозами сніг. / Хлопчак ганяє коло хати, / Сам запрігшися за коня, – / В гринджоли посадив щеня. / З вікна уже свариться мати. / Йому і холодно і сміх – / По самі вуха вбрався в сніг" (УЖ, 1929, 7, с. 44).

Мовна практика часописів була позначена браком систематичності та незрідка недоглядами. У ній часто траплялися русизми, як у листах читачів, так і в редакційних матеріалах – і то не завжди для стилізації мови персонажів: *приговор* (НГ, 1928, 23, с. 599), *похоже* (Г, 1928, 18, с. 280), *участки* (ЧП, 1928, 2, с. 2) і *участок* (НГ, 1930, 16, с. 325), *талантлива* (В, 1929, 22, с. 6), *видвіженці* (НГ, 1930, 16, с. 331), *парнишка* (ЧП, 1928, 2, с. 10), *сахар* (ЧП, 1928, 1, с. 3), *требується* (ЧП, 1928, 1, с. 5), *доклад* (В, 1929, 38, с. 4), *ходіки* (НГ, 1929, 14, с. 329), *почта* (Д, 1930, 31–32, с. 14), *страдальники* (В, 1928, 1, с. 16), *доклад, водворено* (В, 1928, 2, с. 16), *підвипивши* (В, 1928, 3, с. 15), *на коньках* (В, 1928, 6, с. 13), *пески* (НГ, 1930, 16, с. 347), *общот* (НГ, 1930, 7, с. 142), *червоноармеїць* (НГ, 1930, 4, с. 65), *дерьмо* (В, 1929, 5, с. 12). Простонародну мову можна почути в оповіданнях і нарисах: "Та воно конешно – погоджується колишній каптенармус. Я тільки про те, що коли "цеп" іде, то для ока вдобніше" (Г, 1928, 18, с. 280); "дайте одно пірожноє" (підкреслюючи "одно")", "аддай, аддай трубу" (Г, 1928, 15, с. 233). Стилізація російської вчувається в репліці: "На – візьми гривеник та пом'яни родителів…" (ЧП, 1928, 2, с. 5). У журналі "Декада" був опублікований цікавий знімок гасла: "Экспедиція чистаго белья об'являет себя Ударниками" (1930, 33–34, с. 14), причому "т" в дієслові явно дописане пізніше – цікаве свідчення про фрагментарну грамотність серед робітників того часу, яка поєднувала елементи російського дореволюційного та реформованого правописів під нашаруванням української для запису того, що реально було суржиком, тогочасним міським койне. В іншому числі "Глобуса" опубліковано фото вивісок із базару з такими словами: "*прольотка*", "*велосіпеді*", "*мебіль*", "*приладде*", "*в осінньом базарі*", "*осений базар*" (Г, 1929, 22, с. 353). На іншому фото бачимо "э" в україномовному написі (НГ, 1930, 17–18, с. 363).

Оцінити рівень грамотності, переважно російської, в епістолярній практиці пересічних українців дають змогу прямі цитати з оригінальних листів до Одеської кінофабрики, наведені в одній зі статей, як зазначав О. Копиленко, без жодних виправлень мови й правопису: "кончил шесть групп", "имею много способности", "неоткажите в моей прозбе", "талантность", "чуствуем", "добица", "презадумается", "ми играли", "етот", "сибе", "пролетарському", "мойо амплуа – комика и молодого средних лет" (УЖ, 1929, 8, с. 119–120). У поодинокому листі українською читаємо: "Всі кажуть, що я создана для екрана, а доводиться працювати в установі й заривати в землю талант. У мене крім того дуже фотогенічні очі і взагалі. Дуже прошу вас товаришу директоре спробуйте мене! Я українізована цілком і свідома українка" (УЖ, 1929, 8, с. 119), – NB також відсилання до українізації та національної ідентичності в кон'юнктурному контексті. Водночас автор визнає вищий престиж за російською, зауважуючи щодо листа від провінційних акторів: "Грають вони в українській, видно, трупі, але для більшого впливу пишуть російською мовою, тільки нашим правописом" (УЖ, 1929, 8, с. 119). І знову цікава деталь щодо змішування правописів і мов в особистій мовній практиці. Автор іншого огляду слухацької пошти на радіо В. Поліщук зізнавався, що таки стилістично виправив цитовані листи, а один навіть переклав з російської; втім він особливо відзначив єдиного україномовного дописа з Донеччини (УЖ, 1929, 4, с. 77). Менш як за рік по тому журнал "Декада" звітував про майже цілковиту ліквідацію неписьменності серед шахтарів на Донбасі, обіцяючи вслід за наркомом освіти "останню п'ятирічку неписьменности" – визнаючи тим самим і серйозність проблеми: "Всіх рівняє, всіх однаково вкриває чорна й ганебна відзнака неписьменности…" (Д, 1930, 1, с. 4).

Водночас власна мовна практика українських видань є цікавим свідченням труднощів із кодифікацією мови, яких зазнавала українська. До 1929 р. всі журнали послуговувалися "Найголовнішими правилами українського правопису" І. Огієнка (1919, з перевиданнями). Давалося взнаки несистематичне дотримання цього правопису, яке часто було спричинене несистематичністю або неповнотою самих "Найголовніших правил…": *хроника* (Г, 1928, 18, с. 272) і *хроніка* (Г, 1928, 16, с. 240), *розвязати* (Г, 1928, 20, с. 325) і *зав'язалися* (ЧП, 1928, 2, с. 2), *пролетаріят* (Г, 1928, 20, с. 316) і *проблєміст* (Г, 1928, 23, с. 360), *у Києві* (Г, 1928, 22, обкл.) і *у Київі* (В, 1928, 5, с. 13; Г, 1928, 15, с. 239), *міжнародній* (Г, 1928, 18, с. 276) і *народне* (Г, 1928, 19, с. 300), *Горький* і *Горкий* (В, 1928, 14, с. 7). Була істотна неузгодженість у вживанні крапки в кінці заголовків, хаос в оформленні прямої мови. Звичайно, відчутним постає і вплив з боку діалектів та субстандарту. Саме субстандартний, коли не діалектний шар лексики становили цитовані вище русизми. Більш-менш узгодженим був правопис "g" як "г" у чужомовних словах: *гвалт* (Г, 1928, 23, с. 360), *гросмайстер* (Г, 1928, 23, с. 368); замість етимологічного "и" в окремих випадках писалося "і" *піяцтво* (Г, 1928, 21, обкл.) – певне, свідчення зближеної вимови звуків; певна плутанина була навколо написання "и" на початку слів. Траплявся явний вихід за межі норм "Найголовніших правил…": *зрозумило* (ЧП, 1928, 2, с. 10), *ескадрилля* (Г, 1928, 18, с. 281), непередавання "g" у власній назві *Цвайг* (Г, 1928, 18, с. 283).

Очевидно саме ці проблеми невисокого рівня як кодифікації мови, так і грамотності чи й володіння нею навіть у редакційних штатах і загострили потребу в новому систематичному правописові. З його запровадженням у часописах протягом січня 1929 р. мова і особливо орфографія поступово уніфікуються, деякі нерегулярності зникають, але уявляти цілковите устандартнення і відсутність недоглядів було б перебільшенням. Наприклад, у мальованому гаслі на обкладинці одного з часописів (НГ, 1930, 19) стоїть ***гвинтовка***, тоді як те саме гасло в тексті часопису містить уже ***ґвинтівка***; там само маємо *клясово надійні* і *клясово-надійні*, також ***звидтіля*** (НГ, 1930, 12, с. 263), ***гудзик*** (НГ, 1930, 11, с. 215) і надправне ***зґрая*** у вірші М. Семенка (В, 1929, 9, с. 10), ***цикаві*** (НГ, 1929, 9, с. 170), *довірря* (Г, 1929, 13, с. 198), ***почта*** (Д, 1930, 31–32, с. 14), морфологічні й правописні дублети: ***баланс*** (НГ, 1929, 14, с. 334) і ***балянс*** (НГ, 1929, 13, с. 299), ***чотири*** і ***чотирі*** (НГ, 1930, 11, с. 207), ***ріжний*** (НГ, 1930, 9, с. 190) і ***різних*** (НГ, 1929, 12, с. 269), ***передзім'я*** (Г, 1929, 22, с. 337) і ***зимовий*** (В, 1929, 15, с. 16); прості мимодруки – ***новых академіків*** (Г, 1929, 13, с. 202). За багатьма з цих розбіжностей також прочитуються діалектні впливи (*чотирі*, *ріжний*, *передзім'я*). Завдяки орфографічній реформі навіть назва одного з часописів могла, бодай теоретично, зазнати змін: не згадане прямо в тексті харківського правопису слово *глобус* можна було інтерпретувати як нещодавнє запозичення і писати з проривним "ґ" і м'яким "л". Та словник Г. Голоскевича залишив його без змін, навівши синонім *ґльоб* – водночас галицизм і галичанізм. Журнал "Ґльобус" так ніколи й не вийшов, проте гіпотетична опозиція "Глобус/Ґльобус" характеризує суть тогочасних правописних дебатів.

Зазначимо кілька лексичних особливостей. Мова часописів була багата на історизми: *кінофікація* (НГ, 1930, 12, с. 259), *зсипункт* (В, 1929, 35, с. 3), *дитмайдан* (НГ, 1930, 11, с. 231), *автола* (НГ, 1930, 11, с. 237), *машиновка* (Г, 1930, 22, с. 349), *багатокрамниці* (НГ, 1930, 2, с. 39), *земгромада* (НГ, 1929, 2, с. 45) та ін. Мовне обличчя ілюстрованої преси визначала і специфічна лексика, згодом виключена з ужитку порядком пуристичної настанови, стилістичної диференціації або й прямих репресій: *касарня* (Г, 1928, 24, с. 388), театральна *постава*, *виїмок* як "виняток" (Г, 1928, 20, с. 325), *личкувати*, *архітект* (Г, 1928, 17, с. 266), *товаровий* (ЧП, 1928, 2, с. 2), *людність* (Д, 1930, 31–32, с. 8), *хороба* (Д, 1930, 29–30, с. 8), *Хіна* (В, 1928, 10, с. 11), *хінський* (В, 1928, 3, с. 7), *побільшений* (Г, 1928, 19, с. 305), *переховувати* як зберігати (Г, 1930, 18, с. 276), *провинці* (Г, 1928, 16, с. 251), *позем* як поверх (Г, 1928, 13, с. 200), *зняток* як знімок (НГ, 1930, 16, с. 318), *ювілят* (Г, 1929, 12, с. 155), *кватира* (Г, 1928, 12, с. 185), *негайна допомога* (Г, 1928, 14, с. 225).

Висновки. Оцінка успішності українізації залежить від критеріїв оцінювання. Якщо виставляти досягнення певних кількісних параметрів в офіційній статистиці за мету політики, вона, поза сумнівами, мала успіх. Але якщо йдеться про розширення використання української в широких колах суспільства, успіх був далеко не такий однозначний, а місцями крок уперед означав два кроки назад. "Започаткована в Москві, підхоплена і впроваджувана комуністичною партією звичними для партії методами, українізація викликала прихильність і підтримку одних прошарків населення та сторожке вичікування других, – зауважував Ю. Шевельов. – (…) З одного боку, більше, ніж будь-коли, людей опанувало українську мову, ознайомилися до певної міри з українською літературою й культурою, дехто навіть почав розмовляти по-українському. На вулицях великих міст українська мова лунала частіше, ніж перед тим, хоч і не заступила російську як засіб щоденного спілкування. З другого боку, притаманний політиці елемент примусовости й штучности збуджував почуття ворожости до української мови. З'явилася маса анекдот, на жаль, не зібраних і не виданих, що брали українську мову на глум. Міцної соціяльної основи українізація під собою не мала. Фактично вона спиралася тільки на українську інтеліґенцію комуністичної орієнтації, дуже тонкий прошарок суспільства. Робітництво й середня кляса були в кращому випадку байдужі. Не збереглося жадних відомостей про якийбудь ентузіязм селянства" [11, с. 157–158].

Дослідження мови розважальної преси підтверджує ці значною мірою особисті спостереження. Оскільки партійні документи й заклики проникали в розважальну пресу рідше, ніж в інформаційну, вкрай рідко можна знайти в ній прямі гасла на підтримку українізації (на відміну від індустріалізації, наприклад); може, їх уникали як надмірних для аудиторії україномовних журналів, що й самі були частиною націонал-комуністичного культурного проекту. Натомість картину, яка постає зі шпальт цих часописів, визначають часті нарікання на недостатність українізації, документуючи суміш спротиву, сарказму й пристосуванства серед російськомовного населення міст (селяни, як влучно зазначають дослідники, таки не мали потреби українізуватися і зоставалися осторонь процесу). Ці гіркі міркування українських журналістів і письменників оточувала здебільшого російськомовна реклама, яка не подобалася самим членам редакцій і могла навіть ви-

кликати епізодичний спротив, що не призводив до яких-небудь глибших наслідків, принаймні, для реклами – вона й надалі безсоромно апелювала до споживача російською. Нею дуже часто виконували й вивіски, інколи навіть офіційні; приватні часто змішували українську й російську мови і в кожному разі виявляли низький рівень володіння обома, тоді як неписьменність ще залишалася масовою проблемою. Фотознімки, нариси, оповідання і фейлетони з розважальних часописів дають уявлення про розмовну мову міста – вкрай малограмотну російську, місцями суржик, та вже активно засмічувану русизмами українську мову села. Мовлення самих журналів потерпало від недостатньої кодифікації правопису, водночас – навіть цих правил не завжди вдавалося дотриматися. Правописний хаос зменшився з 1929–1930 рр., проте подальше відкидання його і пов'язаних із ним мовознавчих традицій, помітне в чималій кількості вийшлих з ужитку слів, і підвело риску під тим, що сьогодні можна визначити як напівполітику напівукраїнізації.

Тим не менше, проблема потребує подальшого дослідження. Його перспективи включають систематичне і вичерпне вивчення мови преси 20-х рр. XX ст., розширення джерельної бази про соціолінгвістичну ситуацію в УСРР зі включенням особистих документів, листів та щоденників, художньої літератури, офіційних паперів. Важливим також є застосування інших методів до того самого матеріалу, зокрема, кількісних методів щодо частки позастандартних форм, діалектизмів та русизмів у мовній практиці, контент-аналізу висвітлення українізації в різних типах ЗМІ. Це дасть змогу побудувати комплексну картину мовної динаміки в десятиліття між визвольними змаганнями та сталінськими репресіями.

Донецьких робітників, які приїхали в січні 1929 р. до Харкова знайомитися з новою українською столицею і її культурою, на пероні вокзалу зустрічали представники місцевого істеблішменту. Гостей вітали російською. Пікантність ситуації була в тому, що донецькі робітники відповідали їм українською мовою. На цей факт, замовчаний у повідомленнях "Всесвіту", київський "Глобус" зреагував трьома карикатурами під заголовком "Свої своїх не пізнали" на останній сторінці обкладинки № 3 за 1929 р., побудованими на висміюванні етнічних, регіональних та соціальних стереотипів. Перші дві карикатури протиставляють уявлення обох делегацій одна про одну: харків'яни мислили донеччан гуртом бороданів у косоворотках і з балалайками; донеччани гадали, що на них чекають вусаті дядьки з бандурами, в інтелігентських пенсне та вишиванках. Третя, найбільша карикатура показує "реальну" зустріч на пероні, в якій і ті, й другі виглядають приблизно однаково, зодягнені в радянському міському стилі, дещо простішому в робітників. Харків'яни тримають під пахвами російські книжки, "донецькі" – українські. Прямий зміст карикатури очевидний: українці з різних регіонів заплуталися в хибних уявленнях одні про одних. Вочевидь українці мали небагато можливостей подорожувати і пізнавати свою країну. Але карикатура має й приховану подвійну іронію, може, приховану й від самих її творців. У ситуації "українізації згори", постійних нагінок й одночасно прихованої русифікації та шельмування націоналізму ціна помилкового кроку була надто велика. І донеччани, й харків'яни прагнули бути такими, якими, за їх уявленнями, їх хотіла побачити друга сторона, а може – й третій спостерігач із-за лаштунків: національно свідомими пролетарями та позбавленими шовінізму інтернаціоналістами. Російські й українські книжки в руках персонажів карикатури могли бути лише засобом маскування, творенням відповідного образу. Від декларованих завдань українізації тут залишається дуже мало; на кін виходять химерні переплетіння ідентичностей, які влада намагалася дестабілізувати, реорганізувати і вписати в нововибудовувані суспільні ієрархії.

Список використаної літератури

1. Георгієвська В. Реклама – рушій розквіту: рекламно-довідкова преса на території Східної України (XIX – початок XX ст.) : моногр. / Вікторія Георгієвська, Наталя Сидоренко. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 320 с.
2. Верменич Я.В. Національна політика більшовиків і опозиція: підґрунтя маневрів навколо українізації 20–30-х рр. XX ст. / Я.В. Верменич // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 34–45.
3. Верменич Я. Національна реформа 20–30-х рр. в Україні: підсумки, політичні наслідки, уроки / Я. Верменич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2004. – № 11. – С. 210–224.
4. Екельчик С. История Украины: становление современной нации / Сергей Екельчик ; [авторизов. пер. с англ. Н. Климчука]. – К. : К.И.С., 2010. – 400 с.
5. Єкельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві : [авториз. пер. з англ.] / Сергій Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – 304 с.
6. Колісник К. Проведення політики українізації на Харківщині в 1923–1932 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / К.Е. Колісник ; Харк. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна. – Х., 2001. – 31 с.
7. Коляструк О.А. Преса УСРР в контексті політики українізації : автореф. дис. …

канд. іст. наук : 07.00.01 / О.А. Коляструк ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2003. – 33 с.
8. Найголовніші правила українського правопису: нове видання / [І. Огієнко, А. Кримський.]. – Б. м. : ДВУ, 1925. – 16 с.
9. Потятинник Б. Медіа: ключі до розуміння / Борис Потятинник // Серія: Медіакритика. – Л. : ПАІС, 2004. – 312 с.
10. Український правопис / Народній комісаріят освіти, Державна комісія для впорядкування українського правопису. – Б. м. : ДВУ, 1928. – 101 с.
11. Шевельов Ю. Українська мова у XX столітті (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов // Вибрані праці : у 2 кн. / [упоряд. Л. Масенко]. – 2-ге вид. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – Кн. І. Мовознавство. – С. 26–280.
12. Collins R.F. The Rise of Western Journalism, 1815–1914 / R.F. Collins, E.M. Palmegiano. – Jefferson ; London : McFarland & Company, 2007. – 214 p.
13. Krotz F. Neue Theorien entwickeln: Eine Einführung in die Grounded Theory, die Heuristische Sozialforschung und die Ethnographie anhand von Beispielen aus der Kommunikationsforschung / Friedrich Krotz. – Köln : Herbet von Halem Verlag, 2005. – 309 s.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013.

Горбик Р.А. Маски идентичностей: социолингвистические аспекты украинизации на страницах развлекательной прессы конца 20-х гг. XX в.

В статье изложены результаты исследования социолингвистической ситуации в УССР на материале иллюстрированной периодики второй половины 20-х гг. XX в. Особое внимание уделяется вопросу оценки политики украинизации. Результаты исследования указывают на осознание её неэффективности, существовавшее среди авторов изданий, выявлены документированные факты сопротивления этой политике, свидетельства низкой грамотности простых украинцев, доминирование русского языка в рекламных текстах, многочисленные примеры русско-украинского койне в стилизации разговорного языка и реальной языковой практике, проблемы невысокого уровня кодификации украинского языка и редакторского стандарта изданий.

Ключевые слова: *развлекательная пресса, украинизация, языковая политика, билингвизм.*

Horbyk R. The masks of identities: the sociolinguistic aspects of Ukrainianization in the coverage of entertaining press in the late 1920s

The article presents a research into the sociolinguistic situation in the Soviet Ukraine on the material of illustrated press in the late 1920s. Much of attention is devoted to the estimation of the Ukrainianization policy. The research results point out its ineffectiveness as perceived by the authors writing in the magazines, the documented facts of resistance to the policy, the evidence of average Ukrainians' limited literacy, the domination of Russian in advertisement, numerous examples of Russo-Ukrainian koine in the stylization of colloquial speech and in the real language practices, the problems of poor language codification and editing standards in the magazines.

Key words: *entertaining press, Ukrainianization, language policy, bilingualism.*

УДК 007.304.070

Ю.Г. Полєжаєв

ТРЕВЕЛ-ЖУРНАЛІСТИКА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

У статті розглянуто взаємодію тревел-журналістики з представниками індустрії туризму (туристичними фірмами, операторами, представництвами та готелями). Проаналізовано цільову спрямованість різних за видами журналістських матеріалів, серед яких виокремлено публікації інформаційно-довідкового характеру, з промоційними властивостями, пізнавально орієнтованого спрямування, а також проблемно-аналітичні матеріали туристичного характеру. Подано узагальнювальні висновки щодо подальших перспектив співпраці представників тревел ЗМІ та туристичної індустрії.

Ключові слова: *спеціалізоване видання, тревел-журнал, тревел-журналістика, типологія публікацій, індустрія туризму.*

Сучасна журналістика, що розвивається в умовах інформаційного ринку, тісно пов'язана з різними галузями ділової активності, серед яких виокремлюємо індустрію туризму.

Мета статті – розглянути тревел-видання як особливий тип ЗМІ, здатний ефективно вплинути на розвиток індустрії внутрішнього та виїзного туризму в Україні; проаналізувати цільову спрямованість різних за видами журналістських публікацій, серед яких виокремлює публікації інформаційно-довідкового характеру, з промоційними властивостями, пізнавально орієнтованого спрямування, а також проблемно-аналітичні матеріали туристичного характеру; зробити узагальнювальні висновки щодо перспектив такого типу видань.

Методологічним підґрунтям для аналізу жанрових і родових особливостей тревелогів, їхньої трансформації є дослідження в галузі теорії літератури М. Бахтіна, Ф. Білецького, С. Бройтмана, Е. Геймбуха, Т. Гундорової, І. Денисюка, Н. Калениченка, Н. Копистянської, Б. Кормана та ін. Серед наукових розвідок, присвячених проблемам жанру подорожі, виокремлюємо праці Р. Грея, В. Гумінського, Н. Маслової, В. Михайлова, О. Скібіної, Е. Стеценка, Ш. Фішкіна, М. Шадріної.

Рекламу та PR в індустрії туризму досліджував В. Киф'як, акцентуючи увагу на інформаційній складовій організації туристичної діяльності в Україні.

Питання типології досить повно опрацьовані в науковій літературі. Для опису типологічної структури преси подорожей та її трансформації основою стали розвідки таких дослідників, як: А. Акопов, А. Алексєєв, А. Бочаров, А. Грабельников, Б. Єсін, Є. Корнілов, Д. Мурзін, Р. Овсепян, Є. Прохоров, М. Шкондін, М. Шостак та ін.

Процеси становлення та розвитку спеціалізованої преси в цілому раніше досліджувалися в наукових творах Б. Головка, А. Грабельникова, Є. Мордовської, Д. Мурзіна, П. Чукова та ін.

У світовій літературі з давніх пір наявний жанр тревелогу (від англ. travel – дорога, мандрівка, подорож, пов'язана з великими територіальними переміщеннями, і грец. logos – слово, вчення, наука – розповідь про мандрівку, подорож). Існують різні варіанти написання цього терміна українською мовою – "травелог" і "тревелог". На український ґрунт цей термін потрапив у 2001 р. з книгою О. Еткінда "Росія і Америка в травелогах і інтертекст" [4].

Оскільки "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English" подає travelogue (British English), що читається як тревелог, і travelog (American English) – travelog (ue) – фільм, книга або лекція про відвідувані місця або з досвіду мандрівника; читається як тревелог або тревелаг [5, с. 1385], тому вважаємо за доцільне в дослідженні вживати термін "тревелог".

На відміну від терміна "тревелог" слово "подорож" (мандрівка, поїздка, яку здійснює людина) має нечітку, об'ємну та розмиту структуру, адже слово "подорож", "мандрівка" позначає одночасно і поїздку, і книгу про поїздку, тому ми послуговуємося словосполученнями "література подорожей", "література мандрів" або "книга мандрів", "книга подорожей", "книга подорожніх нарисів".

Типологічно тревелоги беруть початок від літератури подорожей. Поважне місце тревелоги посідали із часів античності, фундаторами традиції, які в найменших деталях описували свої подорожі можна назвати греків і арабів. Батьком традиції описувати вдома досвід, набутий під час закордонних подорожей, вважають давньогрецького мандрівника Геродота [1, с. 496].

Виникнення та функціонування журналів-тревелогів в Україні як самостійного напряму відбувалося не послідовно, багатовимірно, що зумовлено політичним устроєм держави. Розподіл України на територіальні частини та її перебування під владою інших

© Полєжаєв Ю.Г., 2013

держав не могло не позначитися на подорожній періодиці, яка стала своєрідним індикатором тогочасних політичних реалій. Крім того, історичний шлях розвитку тревелогів тісно пов'язаний з етапами розвитку туризму. Туризм (від франц. tourisme < tour – обхід, об'їзд) – мандрівка у вільний час, один із видів активного відпочинку [3, с. 691].

Для багатьох це не тільки прогулянка, а й вид спорту – подорожі, в яких розвага та відпочинок поєднуються з пізнавальними цілями. "Турист – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін" [2, с. 118–120].

Журналістські публікації, все частіше виступаючи потужним стимулом споживчої активності громадян у галузях туристичного бізнесу, так чи інакше впливають на розвиток внутрішнього та виїзного туризму. При цьому характер стимулу, виробленого журналістськими публікаціями, визначається спрямованістю публікації на досягнення певного ефекту (оперативного, коротко- та довгострокового), а також змістовними характеристиками публікацій.

Залежно від цілей і особливостей журналістських публікацій, що впливають на розвиток туризму, можна виділити кілька типів журналістських текстів, серед яких:

– публікації інформаційно-довідкового характеру;
– журналістські публікації з промоційними властивостями;
– пізнавально орієнтовані публікації;
– проблемно-аналітичні матеріали про туризм.

До цього переліку не включені публікації з прихованою рекламою туристських об'єктів і фірм, що обслуговують туристів, оскільки за своїм характером вони не належать до власне журналістських публікацій – так само, як і опубліковані в ЗМІ прес-релізи й інші інформаційні матеріали, підготовлені PR-службами туристичних фірм.

PR-тексти виразно контрастують із журналістськими творами як за їх походженням (готуються за межами медійних організацій), так і за жанровим складом (система жанрів PR істотно відрізняється від жанрової системи журналістики).

Розглянемо особливості різних за типами журналістських публікацій, здатних вплинути на розвиток туризму.

Публікації інформаційно-довідкового характеру виконують завдання загального інформування аудиторії про потенційні туристські поїздки, про окремі об'єкти туризму та надані послуги. Як правило, такі публікації мають прив'язку до певного оперативного інформаційного приводу (наприклад, відкриття крижаного готелю в одній зі скандинавських країн чи відкриття реконструйованого парку розваг), а тому мають чітко виражений новинний характер. Виклад новини супроводжується елементами деталізації, що містять додатковий інформаційно-довідковий матеріал (у наведених прикладах це може бути інформація про послуги, що надаються туристам під час відвідування крижаного готелю, або про різновиди лабіринтів, гойдалок і гірок у парку розваг).

Подібні журналістські публікації безпосередньо не формують мотиви спонукання та стимулювання до відвідування описуваного туристичного об'єкта і споживання пропонованих у ньому послуг, проте інформують аудиторію про їх наявність і характер. Таким чином, забезпечується інформованість потенційних туристів про наявні туристичні об'єкти та послуги – переважно нові, не відомі раніше споживачеві.

До журналістських публікацій із промоційними властивостями належать журналістські тексти, що так чи інакше виконують завдання безпосереднього стимулювання споживчої активності у сфері туризму. Уникаючи прямого рекламування окремих туристичних об'єктів і фірм, вони детально ознайомлюють аудиторію з конкретними варіантами організації туризму та послугами, запропонованими туристам у різних місцевостях і країнах світу. Детальний, часто колоритний опис різноманітних способів відпочинку, розваг і задоволення, що можуть отримати туристи під час відвідування тієї чи іншої місцевості, стимулює до споживання конкретних описуваних варіантів туризму в короткостроковій перспективі.

Журналістські публікації з промоційними властивостями є одним із найуживаніших різновидів сучасної проможурналістики, орієнтованої на комерційне просування товарів і послуг у середовищі потенційних споживачів. Як засіб стимулювання туризму, вони підпорядковані короткостроковій тактичній меті – спонукати споживача скористатися описуваними туристичними об'єктами та послугами в найближчий час. Найчастіше журналістські публікації з промоційними властивостями супроводжуються рекламними оголошеннями, що орієнтують аудиторію на туристичні організації, які надають запропоновані послуги.

Так, наприклад, відкритий промоційний характер має телепрограма "Орел чи решка" (оригінальна назва "Орел или решка", телеканал "Інтер"). Для зйомок передач творці цієї програми обирають, як правило, туристичні об'єкти в різних країнах світу, які потребують масового притоку туристів – від

альпійських гірськолижних курортів до цейлонських і таїландських туристичних комплексів. Пізнавальний аспект цієї телепрограми повністю підпорядкований промоушену конкретних туристичних об'єктів та послуг: передачі ненав'язливо "підштовхують" потенційних споживачів до центрів престижного світового туризму, формуючи потребу у відвідуванні певних місць відпочинку та розваг. Вагомим у промоційному стимулюванні туризму є внесок тревел-журналів, що пропонують певний "стиль життя від…".

Пізнавально орієнтовані публікації спрямовані на формування довгострокових стимулів до туристичної активності споживачів, а також на створення потреби в туристичних мандрівках, що не мають суто гедоністичного призначення, а задовольняють різноманітні духовні потреби людей – у пізнанні скарбниць світової культури, розширенні світогляду, самопізнанні, спілкуванні з релігійними святинями. Поряд із різними звичними видами пізнавального туризму, подібні публікації здатні формувати потреби в нетрадиційних, раніше невідомих споживачеві видах туристичного обслуговування, що просуваються на ринок.

На наш погляд, визначною у створенні довгострокових стимулів до неодноразового повторного відвідування різних країн, що є об'єктами виїзного туризму (наприклад, Єгипту, Туреччини), є роль пізнавально орієнтованих публікацій. Туристи, які вже оцінили рекреаційно-гедоністичні варіанти відпочинку на єгипетських і турецьких курортах, можуть здійснювати неодноразові повторні поїздки до цих країн, якщо пізнавально орієнтовані публікації в пресі будуть створювати до вже відомих гедоністичних стимулів додаткові стимули духовно-розвивального спрямування. Ґрунтовне ознайомлення масової аудиторії ЗМІ з давньою історією та культурою Єгипту й Туреччини створює більш сприятливе культурне середовище, стимулюючи повторне відвідування цих країн для глибшого ознайомлення з давніми цивілізаціями та сучасними культурними досягненнями.

Таким чином, пізнавально орієнтовані публікації покликані формувати довгострокові, стратегічні стимули розвитку туристичної активності.

Проблемно-аналітичні журналістські матеріали тревел-спрямування покликані вплинути на вивчення та вирішення проблем, що існують у туристичній галузі та навколо неї. Очевидно, що такі публікації мають частіше з'являтися не тільки в спеціалізованих виданнях з туризму, а і в масовій друкованій та електронній пресі. Аудиторія потенційних споживачів туристичних послуг сьогодні включає значну кількість освічених людей, управлінців, які бажають предметно і детально бути поінформованими не лише про "глянсовий" бік туризму, а і про фінансові проблеми у цій сфері та перспективи їх вирішення.

Висновки. Враховуючи бурхливий розвиток світової індустрії туризму, сучасним ЗМІ необхідно миттєво реагувати на примхливі зміни туристичних смаків, надзвичайне розмаїття культурно-ціннісних орієнтацій, індивідуалізацію потреб аудиторії. А розвиток індустрії туризму відповідно неможливий без продуманої, концептуально вибудованої участі журналістики як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Перспективним напрямом подальших досліджень у галузі тревел-журналістики вважаємо аналіз інфлайтів і партворків тревел-спрямування, що значно поширилися в Україні за останні п'ять років.

Список використаної літератури

1. Вайшенберг З. Журналістика та медіа : довідник / Зігфрід Вайшенберг, Ганс Й. Кляйнштойбер, Бернгард Пьорксен ; пер. з нім. П. Демешко та К. Макєєв ; за заг. ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк. – К. : Центр Вільної Преси : Академія Української Преси, 2011. – 529 с.
2. Долматов Г. Международный туристический бизнес: история, реальность и перспективы / Г. Долматов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
3. Сучасний словник іншомовних слів / укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
4. Эткинд А. Толкование путешествий. Россия и Америка в травелогах и интертекстах / А. Эткинд. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 483 с.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Sixth edition. – Oxford University Press, 2000. – 1780 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Полежаев Ю.Г. Тревел-журналистика в контексте развития индустрии туризма

В статье рассматривается взаимодействие тревел-журналистики с представителями индустрии туризма (туристическими фирмами, операторами, представительствами и отелями). Анализируется целевая направленность различных видов журналистских материалов, среди которых выделяются публикации информационно-справочного характера, с промоционными свойствами, познавательно ориентированного направления, а также проблемно-аналитические материалы туристического характера. Представлены обобщающие

выводы относительно дальнейших перспектив сотрудничества представителей тревел СМИ и туристической индустрии.

Ключевые слова: *специализированное издание, тревел-журнал, тревел-журналистика, типология публикаций, индустрия туризма.*

Polyezhayev Y. Travel-journalism within the framework of travel industry development

The article deals with the interaction between travel-journalism and tourism industry (travel agencies, tour operators, hotels and regional offices). The author analyzes the target orientation of different kinds of journalistic publications and singles out: interpretive and reference publications, publications with promotional features, informative publications, publications with topical information about tourism. The paper presents general conclusions about the future outlook of partnership between travel mass media representatives and tourism industry.

Key words: *specialized publication, travel-magazine, travel-journalism, typology of publications, travel industry.*

УДК 070.1(477+556)

Хаджі Мухаммад Хідер Мавлюд

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРЕСИ УКРАЇНИ ТА ІРАКСЬКОГО КУРДИСТАНУ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

У статті здійснено порівняльний аналіз преси України й Іракського Курдистану в період здобуття незалежності, визначено особливості трансформації ЗМІ в транзитивний період, співвіднесено етапи суспільно-політичного становлення з процесами демократичного перетворення інформаційного простору, зовнішньоатрибутивну та внутрішньоструктурну модифікації медіа, виявлено спільні й відмінні тенденції розвитку преси в різних геополітичних умовах.

Ключові слова: *преса, засоби масової інформації, демократія, трансформація преси, транзитивний період.*

Перехід з тоталітарного на демократичний режим найбільше виявляється у сфері мас-медіа, оскільки побудова демократичного суспільства неможлива без реформування концепції державної інформаційної політики, котра дала б змогу сформувати оптимальний інфобаланс у державі. Ідеальним для існування демократичної держави є функціонування нового інструментарію інформаційної політики, становлення інститутів влади, контрольованих суспільними інститутами.

У парадигмі демократичного перетворення засобів масової інформації важливу роль відіграє компаративний аналіз трансформаційних процесів у посттоталітарних суспільствах. Він надає можливість виявити закономірності та провідні тенденції перебігу процесу, а також пояснити специфічні особливості розвитку інформаційного середовища, визначити типові етапи трансформації медіа в державах, що відрізняються геополітичним становищем, але схожі за суспільно-політичними змінами, що відбуваються в них. Для такого аналізу ми обрали європейську Україну та з Близького Сходу Іракський Курдистан.

Іракський Курдистан – федеральне державне утворення в складі Іраку, яке не є державою за загальноприйнятою типологією, оскільки не має суверенітету, а отже, залежить від законів і уряду федерації. Однак ця федеративна одиниця має повноцінну систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади, основним законом Курдистану є конституція.

Суспільно-політичні процеси України й Курдистану подібні тривалою боротьбою за національну ідею та етнічну єдність, ствердженням права на незалежність, багаторічними утисками свободи вираження думки як наслідками перебування в тоталітарній державі.

Внутрішньо- та зовнішньополітичні умови формування нового порядку і в Іракському Курдистані, і в Україні зумовлюють стандартні форми політичних, економічних та соціальних процесів, зокрема деконструкцію системи ЗМІ. Дослідження функціонування ЗМІ в процесі становлення демократії актуальне для цілісного вивчення історії журналістики, окреслення шляхів оптимізації перетворення системи друкованих медіа.

Зміни в медіа-просторі України в період трансформації суспільно-політичного ладу вивчає багато науковців, політологів, журналістів, спеціалістів з масової комунікації: В. Бебик, В. Владіміров, С. Демченко, В. Іванов, В. Карпенко, С. Костилєва, О. Сидоренко, М. Тимошик та ін. Становлення курдських ЗМІ в різні періоди розвитку простежували Ахмад Муафак, Магдид Сапан, Саман Джалал та ін. В українському журналістикознавстві комплексні праці, присвячені компаративному аналізу преси різних держав, представлені фрагментарно. Одним із таких досліджень є докторська дисертація В. Цісака “Трансформація преси в Польщі і Україні в контексті суспільних змін (1989–1999)”. У ній розглянуто тенденції становлення національної системи преси сусідніх держав (Польщі та України) першого десятиліття незалежності. Акцент зроблено на законодавчій складовій журналістської діяльності, економічних основах функціонування редакцій ЗМІ в перехідний період [8]. Компаративний аналіз періодики України та Близького Сходу подано в кандидатському дослідженні К. Шейхо “Преса Сирії: структура, особливості функціонування, тематично-жанрові домінанти, порівняльний аспект з українською пресою”. Пресу зіставлено на рівні історії зародження, жанрових відмінностей і сирійсько-української взаємозацікавленості. Дослідник зосередився на розкритті особливостей сирійської преси й менше уваги приділив порівняльним характеристикам [9]. Усе вищезазначене підтверджує актуальність обраної теми.

Мета статті – розкрити спільні й відмінні тенденції трансформації преси України

© Хаджі Мухаммад Хідер Мавлюд, 2013

та Іракського Курдистану в період переходу від тоталітаризму до демократії.

Трансформація суспільного ладу проходить кілька закономірних стадій: переоцінку існуючого суспільства, що, як правило, має системний характер; неупереджений об'єктивний аналіз змісту й масштабів кризи, її джерел і причин виникнення, можливостей та шляхів виходу з кризової ситуації; демонтаж віджилої системи, ліквідацію її явних невідповідностей досягнутому рівню суспільного розвитку та його тенденціям; пошук якісно нових стратегій розвитку, елементами яких виступає політична, економічна й соціальна (інколи й національна) ідентичність соціуму [9]. Дослідники транзитивного соціуму відзначають нестійкість і нерівномірність його процесів (Т. Карозерс), швидкоплинність усіх його інновацій.

Транзитивний період в Іракському Курдистані характеризується тотальною контрольованістю медіа різними політичними партіями й низькою якістю видавничого продукту; в Україні – хаотичністю перетворення ЗМІ з агітаційних на інформаційні й неспроможністю на початковому етапі відійти від командно-адміністративної системи управління. Невпорядкованість діяльності ЗМІ в перехідний період пояснюється А. Пригожиним як "можливість функціонування певної екстремістської моралі, оскільки необхідність переналаштування суспільної свідомості вимагає незвично сильних впливів" [6, с. 67].

Спільним фактором для Іракського Курдистану й України є те, що в транзитивний період їхні засоби масової комунікації перетворилися на знаряддя інформаційних війн між політичними угрупованнями та стали однією з причин соціальної дестабілізації суспільства. Водночас в обох державах сформувалося "нове мислення", засноване, на думку Д. Леонтьєва, по-перше, на багатоваріантності, плюралізмі можливих ціннісних ідеалів; по-друге, на абсолютній цінності особистості незалежно від її належності до певних соціальних груп; по-третє, на пріоритеті загальнолюдських цінностей, що долають ціннісні розбіжності між культурами й націями [3, с. 27]. Ця особливість пояснює незворотність процесів, що відбуваються в медіа-просторі країн на шляху становлення демократичного суспільства.

Модель демократії для різних держав відмінна. Скажімо, східна демократія не повинна копіювати західну, зокрема, американську модель, оскільки на Сході вона має глибоко національний характер [10, с. 215]. В ісламських країнах, зокрема в Іраку, де міцно закріплені традиційні релігійні принципи, створюється власна стабільна схема соціального розвитку, заснована на менталітеті й традиціях народу. Демократизація таких країн можлива лише без нав'язування зразка, поширеного в західних державах, і враховує місцеву культурну й правову специфіку [1].

Порівняно зі становленням медіа-простору України, геополітична ситуація Іракського Курдистану зумовила більш тривалий перехід від тоталітарного режиму до демократичного, що позначилося на затягуванні законотворчого процесу й повільності змін ЗМІ.

Відзначимо відмінності в причинах початку трансформацій. Демократичні перетворення в Україні є логічним розвитком держави, вони виникли ще за часів радянського ладу й характеризувалися зрушеннями в політичній системі країни, вираженими курсом М. Горбачова на гласність і плюралізм думок. Український уряд продовжив розпочату перебудову державної системи вже як суверенної держави, що надало демократизації нового імпульсу, пов'язаного зі зруйнуванням командно-адміністративної системи СРСР. Трансформація української преси розпочалася також в останні роки існування Радянського Союзу, що виразилося в зміні поглядів на поширення інформації, перетворенні зовнішніх атрибутивних ознак газет і журналів, модифікації проблемно-тематичних векторів внутрішньої складової видань. Це призвело як до переосмислення діяльності медіа, заснованих за часів радянського ладу, так і до заснування принципово нових часописів.

Як інструмент політики правлячої партії тоталітарна журналістика не могла адекватно відображати дійсний перебіг подій, а послідовно й наполегливо "переконувала" народ у правильності обраного комуністичного шляху. У тоталітарній журналістиці були втрачені такі якості, як: правдивість, чесність, гуманізм, висока духовність, національна самобутність [5]. Натомість новостворені медіа стали відроджувати національні традиції, порушувати заборонені раніше теми, популяризувати демократичні цінності.

На відміну від української, демократизація суспільно-політичного ладу в Курдистані залежала здебільшого від зовнішніх факторів і відбувалася в межах іншої держави – Іраку, до якої Курдистан входив на правах федеративної складової. Становлення демократії в країні стало, на нашу думку, "побічним" фактором зовнішньоекономічної політики країн Міжнародної коаліції, зокрема США, спрямованої, з одного боку, на встановлення контролю над енергоресурсами країни, а з іншого – на вирішення проблеми міжнародного тероризму. На підтвердження цієї думки можна навести той факт, що етнічний Курдистан розподілений між чотирма державами: Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією (причому в перших двох країнах чи-

сельність курдів значно перевищує їхню кількість в Іраку), однак автономію здобули лише іракські курди. Виокремленню Курдистану як держави Міжнародної коаліції не сприяють, оскільки в такому випадку курди, маючи значну кількість корисних копалин на етнічній території, швидко зможуть покращити економічне становище й порушити баланс у глобалізаційному процесі. Натомість, федеративна підпорядкованість Іраку, по-перше, дає змогу ззовні контролювати процеси нафтовидобутку; по-друге, забезпечує спокій у сусідніх Туреччині й Ірані, уряд яких прагне запобігти повстанню курдів за суверенізацію на своїх територіях у разі позитивного вирішення проблеми повної незалежності курдів на території Іраку.

Демократизація за таких умов відбувається не лінійно, а "стрибкоподібно", відповідно до зовнішнього втручання: у 1991 р. – перші прояви демократичних перетворень після резолюції Ради безпеки ООН, 1994 р. – їхнє уповільнення внаслідок внутрішньодержавних збройних сутичок, 2003 р. – сплеск демократизації через військове втручання США й повалення баасистського режиму, 2006 р. – економічна й політична стабілізація, 2008 р. – створення внутрішньодержавних законодавчих умов формування громадянського суспільства.

Однак і такий підхід до впровадження демократичного устрою дієвий, оскільки він приводить до позитивних зрушень у суспільно-політичному житті Іракського Курдистану: у країні пріоритетними стають демократичні цінності, виходить з тіні національний рух курдів, встановлюється тісний триєдиний комунікативний зв'язок між засобами масової інформації, владою й суспільством, порушується проблема створення демократичного законодавства, пришвидшується встановлення громадянського суспільства завдяки всебічній інформованості населення щодо державно-політичних процесів тощо.

Описані історичні етапи національно-визвольного руху Курдистану співвідносяться з процесами демократичного перетворення інформаційного простору, зовнішньо-атрибутивної та внутішньоструктурної модифікації засобів масової інформації. Мінливі відносини між владою Іраку та Курдистану, підтримка Міжнародної коаліції зумовили реструктуризацію національних мас-медіа від підконтрольних видань до незалежних.

Багато курдських медіа ще перебувають на початковому етапі свого становлення. Незважаючи на велику кількість, вони не завжди мають достатні якісні характеристики через брак професійних журналістських кадрів, значну політизованість унаслідок їхнього заснування партійними осередками, інформаційну експансію інших країн, які контролюють суспільно-політичні процеси Іраку загалом і Курдистану зокрема, несформованість медіа-законодавства в країні, котре регулювало б діяльність ЗМІ, запроваджувало професійні й етичні стандарти. Проте ці недоліки – лише наслідки тривання перехідного періоду демократизації, загалом ЗМІ Курдистану відіграють значну роль у становленні курдської державності, допомагають формувати громадську думку й зміцнювати демократію в країні.

Аналіз трансформації медіа-простору України й Іракського Курдистану в транзитивному суспільстві виявив загальні тенденції розвитку засобів масової інформації в перехідний період: від контрольованості політичними силами до спроби об'єктивної подачі інформації суспільству. Зміна соціально-політичної ситуації сприяє швидкому переходу від одного рівня перетворення до іншого: з'являються нові незалежні ЗМІ, уже існуючі медіа переглядають своє наповнення, привертаючи увагу громадськості до актуальних проблем суспільного життя.

Суттєвою відмінністю між модифікаційними процесами України та Іракського Курдистану є те, що в Україні до політичної складової демократичного перетворення додається ще й проблема формування патріотизму та національної ідентичності, зумовлена зміною адміністративно-територіальної одиниці СРСР на суверенну державу. Причиною конфлікту ідентифікації стало етнокультурне розшарування громадян, котрі характеризують себе як політичні українці, радянські громадяни й етнічні росіяни. Цей процес зумовлений 70-річним пануванням тоталітарного режиму в країні. Планомірна асиміляція українців і росіян, геноцид етнічних українців і дискримінаційна політика уряду щодо корінного населення України призвели до зміни культурного генокоду. Зазначені тенденції не могли не позначитися на становленні національного інформаційного простору, який перетворюється на поле боротьби різноспрямованих етнічних і політичних переконань. У межах Іракського Курдистану, навпаки, етнонаціональна консолідація була першопричиною боротьби за автономний статус, а тому не стала проблемою під час трансформації.

У перші роки незалежності в Україні, унаслідок політичних та економічних змін, утворилась авторитарна модель відносин між владою й журналістикою: провідні ЗМІ суспільно-політичного спрямування або належать державі, або перебувають під впливом невеликої кількості фінансово-промислових груп, залежних від влади; влада продовжує вживати протекціоністських заходів щодо підтримки власних або лояльних до неї ЗМІ; держава здійснює адміністративний тиск на

діяльність друкованих медіа; більшість ЗМІ заангажовані, не надають повної й об'єктивної інформації про політиків і значущі політичні події, не забезпечують комунікативного діалогу між населенням та владою, а виступають інструментом маргіналізації й управління масами в руках можновладців; такі функції, як кореляція, артикуляція, соціалізація, критика й контроль, що визначають демократичний характер ЗМІ, спотворені на користь функціям обслуговування, реклами та розважання; спостерігається нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення [4; 5].

Основною метою обох країн є становлення дієвої держави, котра захищає й підтримує права і свободи громадян, формує компетентні інститути влади, забезпечує її зв'язок із громадянським суспільством. Уряд демократичної держави зобов'язаний сприяти створенню здорової конкуренції мас-медіа, уникаючи монополізації й підконтрольності інфопотоку, що забезпечуватиме всебічну поінформованість суспільства, не дасть можливості маніпулювати думками людей у владних інтересах, оскільки вимоги до інформаційної політики демократичної держави полягають у тому, що вона повинна гарантувати поширення лише правдивої інформації, дбати про збалансування в інформаційній сфері інтересів суспільства й держави.

Нагальним на сьогодні залишається питання дотримання свободи слова та прозорого формування загального медіа-простору держави, в якій на зміну диктатурі влади прийшла диктатура фінансів. Ситуація в українському медійному просторі складається таким чином, що більшість ЗМІ не є незалежними, а відстоюють інтереси певних бізнес-груп [2]. Медіа Іракського Курдистану характеризуються підконтрольністю не бізнесовим чи олігархічним елементам, а політичним партіям, що визначає заангажованість преси відповідно до політичних інтересів кожної з них.

Подібність у перебігу трансформаційних процесів України та Іракського Курдистану визначається ще й тим, що держава продовжує контролювати ЗМІ, регулюючи тематичне наповнення видань. В Україні подекуди простежується посилення тиску на діяльність мас-медіа, які безпосередньо залежать від зміни влади, зокрема нехтування демократичними стандартами спостерігалося під час правління Л. Кучми, що спричинило створення "темників", численні утиски редакцій, порушення прав журналістів у доступі до інформації, неможливість правдиво й об'єктивно її висвітлювати. Уряд В. Януковича також намагається впливати на діяльність мас-медіа, погіршуючи утвердження демократичних цінностей. Незважаючи на це, у певні періоди існування незалежної України відзначається сплеск створення друкованих ЗМІ, зокрема спеціалізованих, які формують громадську думку за демократичними традиціями.

Іракський Курдистан є федеративною державною одиницею в складі Іраку, тому безпосередньо залежить від урядової політики цієї країни. Становлення демократії почалося фактично з 2003 р. після втручання США. Відтак, спостерігається сталий розвиток Курдистану, немає різких змін у спрямуванні політики іракського уряду щодо нього, оскільки два терміни поспіль на посту Президента Іраку перебуває курд Джаляль Талабані. Курдські друковані медіа набувають стабільності, покращується освіта журналістів, однак досі не вирішено проблеми з посиленим урядовим контролем ЗМІ, зумовлені недосконалим законодавством, що регулює діяльність журналістів, небажанням уряду надавати повну свободу незалежним медіа.

В обох країнах кількісно переважають універсальні за контентом видання, котрі разом з інформацією соціального й розважального характеру містять статті суспільно-політичного наповнення, що забезпечує високий рівень політизації населення, сегментації суспільства відповідно до різноспрямованих політичних партій. Водночас стрімко розвиваються спеціалізовані видання, орієнтовані на вузьку аудиторію й позбавлені політичних елементів.

На початку становлення демократичної держави Україна й Іракський Курдистан перебували в умовах економічної кризи, після подолання якої відзначається поява значної кількості ЗМІ журнального типу. Їхнє видання стало економічно можливим у країні, що розвивається, унаслідок формування поліграфічних потужностей і фінансової спроможності цільової аудиторії. Цими самими причинами пояснюється й заснування нових регіональних видань, що користуються попитом серед населення.

Висновки. Таким чином, медіа аналізованих держав не позбавлені недоліків, зумовлених перебудовою політичної системи держави в перехідний період. Стабілізація загальнодержавної ситуації в країнах сприяє появі таких ЗМІ, які несуть велику відповідальність перед суспільством, виступають допоміжною ланкою між державою й народом, доносять до громадськості механізми реалізації владою делегованих народом функцій. Тож ефективні ЗМІ дають змогу якісно співпрацювати владі із суспільством, що сприяє ефективній праці, соціальній конкуренції й реалізації власних можливостей. Нерівномірність цього процесу в пресі зумовлена нерівнозначністю суверенного стано-

вища України й Іракського Курдистану, різною тривалістю демократичних перетворень і характером вирішення внутрішньополітичних конфліктів. Порівнюючи розвиток друкованих ЗМІ перехідного періоду, можна провести аналогії в зміні атрибутивних ознак, притаманних становленню оновленої держави. Подальше дослідження проблеми становлення системи преси ми пов'язуємо з вивченням динаміки заснування спеціалізованих видань Іракського Курдистану й України.

Список використаної літератури

1. Андрієнко О.В. Демократія у сучасних східних суспільствах: світоглядний аспект [Електронний ресурс] / О.В. Андрієнко // Гілея : наук. вісник : зб. наук. пр. – 2009. – № 26. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_26/Gileya26/F14_doc.pdf.
2. Кандагура К. Система державного управління інформаційним простором у перехідних суспільствах: українські реалії [Електронний ресурс] / Катерина Кандагура // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_2/Kandagura.pdf.
3. Леонтьев Д.А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность / Д.А. Леонтьев // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / [под ред. В.И Кабрина и О.И. Муравьевой]. – Томск : Томский государственный университет, 2004. – С. 11–29.
4. Наумкіна С.М. Політичний дискурс засобів масової інформації України як індикатор суспільних процесів [Електронний ресурс] / С.М. Наумкіна, В.В. Стоцький. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11nsmisp.pdf.
5. Онуфрів С.Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.08 / Соломія Тарасівна Онуфрів ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2004. – 20 с.
6. Пригожин А.И. Перестройка: переходные процессы и механизмы / А.И. Пригожин. – М. : Наука, 1990. – 157 с.
7. Ребкало В.А. Політичні інститути у процесі реформування системи влади : навч.-метод. посіб. / В.А. Ребкало, Л.Є. Шкляр. – К. : Міленіум, 2003. – 172 с.
8. Цісак В. Трансформація преси в Польщі і Україні в контексті суспільних змін (1989–1999 рр.) : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.01.08 / Войцех Цісак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2001. – 42 с.
9. Шейхо К. Преса Сирії: структура, особливості функціонування, тематично-жанрові домінанти, порівняльний аспект з українською пресою / автореф. дис. … канд. наук із соц. ком. : 27.00.04 / Камiран Шейхо ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
10. Zakaria F. The post-American World / F. Zakaria. – N.Y.-L. : W.W. Norton, 2008. – 292 p.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013.

Хаджи Мухаммад Хидер Мавлюд. Компаративный анализ прессы Украины и Иракского Курдистана в переходный период

В статье произведен сравнительный анализ прессы Украины и Иракского Курдистана в период обретения независимости, определены особенности трансформации СМИ в транзитивный период, соотнесены этапы общественно-политического становления с процессами демократического преобразования информационного пространства, внешнеатрибутивной и внутриструктурной модификацией медиа, выявлены общие и отличительные тенденции развития прессы в различных геополитических условиях.

Ключевые слова: *пресса, средства массовой информации, демократия, трансформация прессы, транзитивный период.*

Haji Muhammad Hider Mavlood. Comparative analysis of the press in Ukraine and Iraqi Kurdistan in transition

In the article carried a comparative analysis of the press in Ukraine and Iraqi Kurdistan during the independence, defined features of transformation of the media in a transitive period correlated stages of socio-political formation of a democratic process the information space, the attribute external and internal structural modification of the media, due to common and distinctive trends in the press different geopolitical conditions.

Key words: *press, media, democracy, the transformation of the press, transitive period.*

УДК 007:304:070

О.В. Юферева

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ АВТОЕТНОГРАФІЇ: ЯКІСНА МЕТОДОЛОГІЯ НА МЕЖІ НАУКИ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

У статті здійснено огляд проблеми автоетнографії як міждисциплінарної дослідницької стратегії. Окреслено потенційні вектори застосування автоетнографічної методології в українській науці та журналістиці, науково-популярному дискурсі, а також журналістському дослідженні, зокрема етнографічному.

Ключові слова: *автоетнографія, антропологія, жанр, етнографічні методи, журналістське дослідження.*

І я ніколи не припиняв брати себе за об'єкт дослідження,
не з нарцистичних міркувань, а як представника соціальної категорії.
Людей дратує, що коли я аналізую себе,
я кажу вголос правду про інших, говорячи про себе.
П. Бурдьє

Автоетнографія як жанрово-методологічна проблема є однією з найактуальніших тем наукової дискусії, яка, висвітлюючи суперечливі, мінливі грані сучасних гуманітарних наук, знаменує народження нових принципів дослідницького процесу, а також форми комунікації дослідника із суспільством. Спроби обґрунтування та застосування автоетнографії як стратегії наукового пошуку викликали супротив і вимоги консервативних академічних кіл стати на захист споконвічних наукових цінностей та об'єктивності. Йдеться про закиди щодо порушення етичних норм, недостатньої системності та методологічної строгості та навіть відсутності соціального контексту та нарцисизму [8; 11]. Однак полеміка, яка триває з кінця минулого століття, не похитнула, а навпаки, посилила привабливість автоетнографії, що поступово відвойовує нові кордони.

У цій статті ми прагнемо показати напрями розробки автоетнографії як складової якісної методології в західній гуманітаристиці. Також до огляду ми залучили праці російський вчених-етнологів, які розвивають антропологічну методологію і виступають в автоетнографічному жанрі. На жаль, нам не відомі праці з цієї проблеми українських учених. Слід зазначити, що ускладнення наукової адаптації якісної методології спостерігається не лише у вітчизняній науці та є ілюстрацією "політичної усталеності цього дискурсивного поля" [12, с. 10]. Отже, ***мета статті*** – окреслити перспективи та можливі сфери застосування автоетнографії для дослідження українського соціокультурного середовища.

Поняття "автоетнографія" виникло в середині 80-х рр. минулого століття, а його витоки сягають феноменології та герменевтики. Автоетнографія, як і будь-який межовий феномен, немає остаточної визначеності. Варіативність у висуванні на перший план певного компонента – авто- ("самість"), -етно- (соціокультурний звязок) та -графі (використання в дослідницькому процесі) – впливає на дефініції поняття. Широкий перелік підходів представлений майже в кожній статті, присвяченій цьому феномену (див. C. Ellis [14], R. Mizzi [16], S. Wall [17], С. Соколовский [4]). Першість у спробі окреслити параметри використання терміна "автоетнографія" належить антропологу Р. Ферсу, який визначив, зокрема, такі властивості: самопрезентацію антрополога, іманентність критики домінуючої точки зору та супротив структурам знання-влади, створення уявлення про множинність ідентичностей автора-антрополога, що виступає одночасно і як "місцевий", і як "чужий" [4].

На фоні активних обговорень окреслених питань серед європейських, російських, американських учених, мовчання української наукової спільноти стосовно засад автоетнографічного дослідження не сприяє набуттю визначеності та суперечить неодноразово декларованому принципу щодо інтеграції України в систему світової науки. Зразки автоетнографічних досліджень складно уявити на сторінках вітчизняної наукової періодики, особливо фахового видання, згідно з вимогами якого дослідник прикутий до наукової номенклатури та сталої структури викладу результатів вивчення своєї проблематики. На одному з антропологічних форумів за темою "Дослідник та об'єкт дослідження", на якому, до речі, питання щодо автоетнографії посіло окреме місце серед інших нагальних проблем і викликів, які постали перед сучасною наукою, стандарти "високої" теорії вже не осмислюються як непорушні та ефективні дослідницькі норми. "Об'єктивістський" текст з удаваною відсутністю автора, обов'язкові історіографічні екскурси, тобто вписування в існуючу ієрархію, послаблює віру в нейтральність науки і змушує замислитися над легалізацією

© Юферева О.В., 2013

суб'єктивності дослідницького досвіду [1, с. 14–16]. Крім того, міждисциплінарні межі українського наукового дискурсу є менш гнучкими порівняно із західною гуманітаристикою. Тож, автоетнографія, яка базується на методологічному синтезі, усвідомлюватиметься і, відповідно, поціновуватиметься на кшталт "гри в бісер".

Між тим, принципи автоетнографії суголосні актуальному в українській гуманітаристиці постколоніальному підходу. Своєрідність автоетнографії як жанру полягає, на думку дослідників, у відсутності "біфокальності" (М. Фішер), тобто погляду та аналізу "свого" винятково в компаративній площині, на основі "іншого". Цей аспект видається дуже важливим для українських досліджень власного соціокультурного простору, адже відкриває нові виміри порівняльних досліджень. На думку Я. Багдасарової, автоетнографія – це шлях до розриву з колоніальною традицією антропології. "Якщо в етнографічних текстах відтворюється образ Іншого таким, яким його бачать європейці, то в автоетнографії Інший говорить сам за себе і реагує на ті уявлення про нього, які пропонуються у більшості текстів <…> Оскільки автоетнографія заперечує вихваляння одиничних начал (полових, расових, етнічних), то по суті вона може сприяти осягненню таких подвійних станів, як змішання, міграція та транснаціональність" [2, с. 139]. Продовжуючи роздуми вченого, доходимо висновку, що в такій перспективі зацікавленість в автоетнографічній методології значно ширша, виходить за межі соціологічного дослідження і дотична проблематиці сучасних медіа-студій, імагології або певних галузей літературознавчої компаративістики.

Отже, автоетнографія здатна відповідати на запити сучасного суспільства щодо відображення й моделювання ідентичнісної динаміки, зміщень у професійній діяльності, міграції тощо. Уособлюючи антропологічний поворот у соціально-гуманітарному мисленні, автоетнографія є методологією кроскультурного дослідження кризових явищ у царині дискурсу "відмінності": еміграції, культурного пограниччя й ідентичності, гендерних і соціальних відносин. Точкою опору автоетнографічного методу є індивідуальний досвід автора-дослідника, що, звичайно, ставить під сумнів об'єктивне начало наукового вивчення та кидає виклик усталеній верифікаційній системі. Феноменологічно-герменевтична основа наближає автоетнографію до наративного соціологічного аналізу. Їх об'єднує не лише спільне наукове коріння, подібність методологічних настанов, які походять від теоретичних розробок М. Вебера, А. Шюца, Г. Ґарфінкеля, а й також маргінальне становище в науковому дискурсі. Прибічники цих методів висловлюють незадоволення сучасним станом науки та доцільність залучення індивідуального пояснення, спостереження за конкретною ситуацією, повсякденною практикою.

Досвід автоетнографічного дослідження, реалізований антропологами (Я. Багдасаровою [2], Т. Щєпанською [5], А. Ярликаповим [6]), тяжіє до поєднання наукових принципів (висування завдань, опис методології, технології збору інформації та автоінтерв'ювання, які одночасно поєднуються із саморефлексією, тобто автор зазначає свої відчуття щодо відповіді на поставлені до себе запитання та висуває сумніви й припущення на основі цих відчуттів стосовно результатів дослідження) зі структуруванням тексту за іншою, ненауковою логікою. Слід зазначити, що часові межі (само) спостереження доволі тривалі та охоплюють як мінімум декілька років занурення в інше середовище та фіксацію змін, що відбуваються з інформантом, тобто автором. Складна та багатошарова композиція цих творів зумовлюється плином авторського переживання минулого. Автори не відкидають суб'єктивність тверджень, а скоріше, випробовують її межі та рівні. Власна згода чи заперечення певних усталених норм, поглядів підлягає перевірці, своєрідній верифікації отриманих даних: пошуку схожої думки, фіксації прихованих мотивів, розкриття стереотипного або суперечливого твердження тощо. Тож, такий текст постає не монологічним, а поліфонічним, не суб'єктивним, а інтерсуб'єктивним. Саме тому серед передтеч автоетнографічного підходу називають М. Бахтіна з його концепцією діалогу та поліфонізму [16].

Особливу роль у якісному дослідженні відіграє відмова від строго наукового, педантичного викладу думки. В. Соколовський акцентує увагу на тому, що естетика письма, увага до жанрів, що обираються, є очевидними характеристиками експериментальних жанрів, включаючи автоетнографію [4]. Автоетнографія як жанр поєднує особистісне з культурним, уміщує "самість" у соціальний контекст. Написані від першої особи з вкрапленнями діалогів-інтерв'ю, ці тексти емоційні та авторефлексивні. До співвіднесення індивідуальної "історії" із соціальною практикою, прискіпливої уваги до повсякденної дійсності підключається важливий психологічний нюанс – самоспостереження. Авторефлексія, сповідальність зумовлює розширення джерельної бази дослідження: щоденники, нотатки, електронна пошта – все це стає доступним для читача і підлягає авторському аналізу. До результатів автоетнографічного дослідження додається "історія дослідника", самовивчення, що сприяє зміщенню теоретизування в бік "діалогізації" – запрошенню читача до розмови та співпереживання [3, с. 11]. Така "спонукальна автоетнографія" руйнує межі

між соціологією і літературою. Навіть теоретизування щодо автоетнографії відбувається із залученням її методичних координат. Осмислення перспектив такого дослідження соціокультурних процесів та особливо етичний аспект публікації часто відбувається в автоетнографічному ракурсі. Як приклад, наведемо статтю С. Уолл. Авторці належить чимало праць, присвячених цій проблематиці. В одній із них відбувається спроба поєднання суто аналітичного підходу з автоетнографічним [17].

Автобіографічність – невід'ємна складова нового методу, що радикально змінює етнографічний ракурс дослідження. На думку вчених, що стояли у витоків автоетнографічного підходу, серед яких Т. Адамс, А. Бочнер, К. Елліс, етнографія вивчає суспільні цінності, практики через долучання до певного досвіду, спостереження за діяльністю групи з метою покращення взаєморозуміння між аут- та інсайдерами. В автоетнографії дослідник підходить до досліджуваного явища ретроспективно, вибірково описуючи "епіфанії" – пригадувані моменти, що "символічно позначилися на траєкторії особистісного життя; час екзистенціальної кризи, що примусив людину проаналізувати життєвий досвід" [14]. Емоційне переживання починає виступати як метод, певний сигнал, що потребує уваги та витлумачення. Інтуїтивне начало, емпатійне вживання перетворюється на метод дослідження особливо в соціокультурних дослідженнях. Науковці прагнуть переконати, що це чи не єдиний на сьогодні шлях, який наближає до адекватного опису культур [1, с. 25].

Діалогічні тексти автоетнографій розраховані на активну аудиторію, зміщуючись до сфер, наближених до журналістики. Елементи автоетнографічної репрезентації проблематики вже наочні в поширених сьогодні журналістських матеріалах стосовно освоєння "свого" соціокультурного та географічного простору, які постають своєрідним "перевідкриттям" України, показником зміни вектора суспільного зацікавлення від "чужого" до "свого". Враховуючи потужний діалогічний потенціал, автоетнографія могла б виступити потужним інструментом популяризації науки, виявитися в науково-популярній журналістиці, яка переживає складні часи не лише в Україні. Адже саме в рамках цієї методології дослідник мусить долати академічний аутизм, шукаючи шляхи до аудиторії, не причетної до вузького кола дисциплінарних інституцій, виробляючи доступні засоби донесення думки.

У журналістиці, так само, як і в науці, змінюється ступінь уваги до форм та засобів оформлення матеріалу. Втома від автоматизованого письма, нестача чутливості, гнучкості оповідей сприяло пошуку взаємодії між журналістикою та літературою. Есеїзм й автоетнографія тісно взаємодіють між собою, про що неодноразово писалося в дослідницький літературі. Асоціативна подібність автоетнографії та есею зумовлена вивільненням автора, більшими можливостями для експерименту.

У зарубіжній журналістиці рух у напрямі автоетнографії веде відлік з 1960-х рр., період розвитку нової та літературної журналістики пов'язується з такими іменами, як Т. Вульф, У. Ґаррінгтон. Метою автоетнографічної журналістики є "розуміння інших людських світів із внутрішньої точки зору, зображення та пояснення людей так, як самі вони себе розуміють". "Журналістика повсякдення" відображає суспільні трансформації та перехід особистих занепокоєнь у соціальні проблеми. На думку У. Ґаррінгтона, такі матеріали – душа кожної хорошої газети [13, с. 179]. Отже, висновок дослідників оптимістичний: відкритість журналіста-дослідника, яка задається автоетнографічною методологією, прокладає шлях до демократичних прав маргіналізованим групам.

Автоетнографія дотична принципам дослідницької журналістики етнографічного спрямування. Цей аспект знов залишається за межами наукового зацікавлення українських медіа-студій. Проте на Заході зв'язок етнографії та журналістики розглядається як генетичний, передусім, на методологічному рівні [9]. В етнографії, зазначається в праці Т. Еріксона, ми розгортаємо себе як інструмент дослідження до чужих груп людей, а в автоетнографії повертаємось до групи, до якої вже причетні [15, с. 92–93]. Іншими словами, в автоетнографії зникає "відчуженість" як умова етнографічного опису, а дистанція між суб'єктом і об'єктом наукового дослідження гранично скорочується. Як етнограф, так і журналіст прагнуть уникнути пристосування власної референційної схеми до людей та подій, що спостерігаються. Метод включеного спостереження як практика входження у поле, взаємодія з групою, аналіз ситуації, прихованих значень та ритуалів, глибинного інтерв'ю використовується як журналістикою, так і етнографією.

"За традиційних підходів до виробництва новин, журналісти фокусують увагу на екстраординарних подіях та діях, рішеннях політиків, лідерів бізнесу та селебритіз. Навпаки, етнографічний репортаж має на меті висвітлення звичайних людей <…> Тоді як конвенційний журналіст розглядатиме соціальні вибухи або поступові тенденції, що сигналізують про зміни, репортер-етнограф досліджує зміни з різних сторін" [10, с. 133]. Незважаючи на близькість між етнографічним та автоетнографічним підходами, автоетнографія постає завдяки усвідомленню обмеженості свого джерела [7], просуває

постколоніальний принцип “ані слова про нас – без нас” (С. Соколовський), що, безумовно, впливає на актуалізацію журналістської відповідальності.

Висновки. Автоетнографія в українській гуманітарній сфері не відвоювала простору для розвитку і досі чекає критичного осмислення. Однак пізнавально-аналітичні можливості автоетнографічного методу для українського наукового та журналістського середовища перспективні, передусім, для висвітлення суспільних проблем: національної ідентичності, динаміки соціокультурного портрета нації, специфіки соціальних практик сьогодення, а також для створення зв’язку між різними прошарками та групами суспільства.

Список використаної літератури

1. Абашин С. Форум: Исследователь и объект исследования [Электронный ресурс] / Сергей Абашин // Антропологический форум. – 2005. – № 2. – Режим доступа: http://anthropologie.kunstkamera.ru/06/2005_2rus/.
2. Багдасарова Я. Автоэтнография: Исследователь в роли “антропологизируемого” / Я. Багдассарова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12: Педагогика. Социология. Психология. – 2008. – Вып. 2. – С. 134–146.
3. Готлиб А.С. Автоэтнография (Разговор с самим собой в двух регистрах) / А.С. Готлиб // Социология. – 2004. – № 18. – С. 5–16.
4. Соколовский С.В. Автоэтнография и антропологические исследования науки / С.В. Соколовский // Антропология академической жизни. – М., 2010. – Т. 2. – С. 24–42.
5. Щепанская Т.Б. Полевик: фигура и деятельность этнографа в экспедиционном Фольклоре (опыт автоэтнографии) / Т.Б. Щепанская // Журн. социологии и социальной антропологии. – 2003. – № 2. – С. 163–179.
6. Ярлыкапов А.А. Сны этнографа (опыт этнографического исследования) / А.А. Ярлыкапов // Этнографическое обозрение. – 2006. – № 6. – С. 48–52.
7. Alsop Ch. Home and Away: Self-Reflexive Auto-/Ethnography [Electronic resource] / Ch. Alsop // Forum: Qualitative Social Research. – 2002. – Vol. 3. – № 3. – Mode of access: http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/issue.
8. Atkison P. Rescuing Autoethnography / P. Atkison // Journal of Contemporary Ethnography. – 2006. – № 35 (4). – P. 400–404.
9. Boyer D. Divergent Temporalities: On the Division of Labor between Journalism and Anthropology / D. Boyer // Anthropology News. – 2010. – № 4. – P. 6–9.
10. Cramer J. Ethnographic Journalism / J. Cramer, M. McDevitt // Qualitative Research in Journalism: Taking it to the Street / [Sharon Iorio]. – Mahwah : NJ : Lawrence Erlbaum, 2004. – P. 127–144.
11. Delamont S. Arguments against Autoethnography / S. Delamont // Qualitative Researcher. – 2007. – № 5 (4). – P. 2–4.
12. Denzin N. Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research / N. Denzin, Y. Lincoln // Handbook of Qualitative Research. – Second Edition. – California : Sage Publication : Thousand Oaks, 2000. – P. 1–29.
13. Ellis C. The Ethnographic I and Intimate Journalism / C. Ellis // Communication and Methodology, 2004. – P. 175–182.
14. Ellis C. Autoethnography: An Overview [Electronic resource] / C. Ellis, T. Adams, A. Bochner // Forum: Qualitative Social Research. – 2011. – Vol. 12. – № 1. – Mode of access: http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/issue.
15. Eriksson Th. Being Native – Distance and Closeness and Doing Auto/Self-Etnnography [Electronic resource] / Th. Eriksson // Gupea: Gothenburg University Publications Electronic Archive. – Mode of access: http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24689/1/gupea_2077_24689_1.pdf.
16. Mizzi R. Unraveling Researcher Subjectivity through Multivocality in Autoethnography [Electronic resource] / R. Mizzi // Journal of Research Practice. – 2010. – Vol. 6 (1). – Mode of access: http://www.journaldatabase.org/journal/issn1712-851X.
17. Wall S. Easier Said than Done: Writing an Autoethnography / S. Wall // International Journal of Qualitative Methods. – 2008. – № 7 (1). – P. 38–53.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Юферева Е.В. Исследовательские перспективы автоетнографии: качественная методология на границе науки и журналистики

В статье осуществляется обзор проблемы автоэтнографии как междисциплинарной исследовательской стратегии. Очерчиваются потенциальные векторы применения автоэтнографической методологии в украинской науке и журналистике, научно-популярном дискурсе, а также журналистском исследовании, в частности, этнографическом.

Ключевые слова: *автоэтнография, антропология, жанр, этнографические методы, журналистское исследование.*

Yufereva O. Research Prospects of Autoethnography: Qualitative Methodology on the Brink of Science and Journalism

The article analyses the problem of autoethnography as a cross-disciplinary research strategy. It outlines potential vectors of using autoethnography methodology in Ukrainian science and journalism, popular science discourse, journalist research, in particular in ethnographic one.

Key words: *autoethnography, anthropology, genre, ethnographic methods, journalist research.*

УДК 811.111'36'25

І.В. Кіргєєва

ЕМФАТИЧНА ІНВЕРСІЯ В АСПЕКТІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто поняття емфатичної інверсії, питання тема-рематичного членування речення з погляду емфатичного виділення. Запропоновано способи відтворення емфатичної інверсії в перекладі.

Ключові слова: *інверсія, емфаза, емфатична інверсія, тема-рематичне членування.*

Інверсія вивчається давно й успішно. Проблеми інвертованих речень досліджували такі вчені, як: О.І. Смирницький, І.Р. Гальперін, Ю.М. Скребнєв та ін. Виражальні можливості інверсії та її стилістичну роль розглядали багато науковців [3; 13; 14; 16; 19; 20 та ін.]. Однак питання відтворення емфатичної інверсії українською мовою в перекладознавстві висвітлено недостатньо.

Актуальність обраної теми зумовлена складністю й недостатністю вивчення деяких аспектів цього питання. Вивчення засобів відтворення емфатичної інверсії у перекладі є важливим як для теорії, так і для практики художнього перекладу загалом, оскільки недостатнє врахування прийомів і засобів вираження емфатичності в оригіналі часто призводить до неадекватного перекладу та спотворення задуму автора. Отже, ***метою статті*** є дослідження способів відтворення емфатичної інверсії в перекладі. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: розглянути поняття інверсії, охарактеризувати поняття теми й реми з погляду емфатичного виділення та виявити особливості відтворення емфатичної інверсії в перекладі. Об'єктом дослідження є речення з емфатичною інверсією, предметом – способи відтворення емфатичної інверсії в перекладі.

Поняття інверсії розглядають у вузькому та у широкому значеннях. У вузькому значенні інвертований порядок слів, або інверсія – це порядок слів, при якому підмет знаходиться після присудка. На думку О.І. Смирницького, прямий та зворотний порядок слів визначається взаємним розташуванням підмета і присудка [7, с. 62].

У широкому значенні термін "інверсія" означає винесення будь-якого компонента речення в незвичну для нього позицію з метою емфатичного виділення цього компонента [9, с. 81].

Існує граматична та емфатична інверсія. Граматична інверсія використовується не для вираження якихось додаткових смислових або стилістичних нюансів, а насамперед тому, що інвертований порядок слів є єдиним можливим варіантом для певної граматичної конструкції. У випадку граматичної інверсії порядок слів підпорядковується правилам синтаксису.

Емфатична інверсія – це порушення усталеної послідовності членів речення, внаслідок якого певний елемент виділяється й набуває конотації емоційності або експресивності. Таким чином порядок слів стає засобом вираження емфази і набуває стилістичної функції [8, с. 266].

Під емфазою в лінгвістиці прийнято розуміти виділення якого-небудь елемента висловлювання. Вона характерна для емоційно забарвленої мови, як усної, так і письмової, і вживається в ораторському, художньому, публіцистичному стилях. Значна частка експресії, емоційності, якими характеризується діалогічне або полілогічне мовлення персонажів художнього твору, великою мірою створюється різними емфатичними засобами: граматичними, лексичними та графічними, а іноді тими та іншими разом [11, с. 84]. У мовознавчому словнику за редакцією Д.І. Ганича емфаза визначається як напруженість мови, посилення її емоційної виразності, виділення якогось елемента за допомогою інтонації, повторення, звертань, запитань тощо [4, с. 236]. У сучасному тлумачному словнику зазначено, що емфаза – це емоційно-експресивне виділення частини висловлювання засобами інтонації, повторення, порядку слів та ін. [17]. Емфатичні конструкції можуть як підкреслювати окремі члени речення, так і надавати емоційного забарвлення реченню в цілому.

Актуальне членування речення досліджується з різних теоретичних позицій. Концепція про синтаксичну природу актуально-

© Кіргєєва І.В., 2013

го членування речення допускає його ототожнення із синтаксичними категоріями через вираження теми і реми за допомогою граматичних засобів мови (але іноді – тільки контексту). Тема визначається як вихідна частина речення, одне з двох основних понять актуального членування речення, при якому речення ділиться в мові за змістом на вихідну частину – дане і те, що говориться про неї, – нове. В.В. Гуревич зазначає, що рема несе на собі логічний наголос і повідомляє якусь нову інформацію, тоді як тема містить "стару", вже відому інформацію [5, с. 54].

В українській мові тема міститься частіше на початку висловлювання, а рема в кінці фрази. При зміні цього порядку наголос фрази зміщується і в посиленій формі падає на рему.

Для акцентування реми, крім логічного наголосу, можуть вживатися спеціальні емфатичні конструкції (It was John who sent me the postcard), введення допоміжного дієслова для акцентування присудка (John did send me a postcard), а також емфатична інверсія, яка необхідна в англійському реченні, коли ми ставимо член речення, який логічно акцентуємо, не на звичне для нього у звичних умовах місце в реченні (Only to me did John send a postcard) [5, с. 55]. Тема може виділятися за допомогою інтонації, наголосу (словесного, тактового, фразового, логічного, емфатичного) та особливої паузації.

В.Г. Адмоні вважає емоційну функцію порядку слів самостійною та вбачає її у створенні піднесеного емоційного змісту синтаксичних єдностей, що досягається, на його думку, "зміненою" формою початкового порядку слів [1, с. 76].

Актуальне членування речення не збігається з конструктивно-синтаксичним. Залежно від ситуації й контексту будь-який член речення може бути і темою, і ремою: Маша (тема) їла кашу (рема) і Кашу (тема) їла Маша (рема). Тим не менш, в актуально розчленованих двоскладних реченнях підмет зазвичай є темою, а присудок – ремою. Отже, прямий порядок актуального членування пов'язаний з логічно послідовним розгортанням думки мовця від даного, вихідного до невідомого, нового, найбільш важливого в повідомленні.

Тема при прямому порядку слів може бути оформлена за допомогою займенника I чи II особи, позначаючи мовця або його адресата. Я (тема) взяла (рема) в руки ліхтар [15, с. 119].

Зворотний порядок "рема – тема" називається регресивним, емфатичним, хоча він не завжди пов'язаний з цілями емфази [12, с. 40]. Положення реми на початку або в кінці речення може бути зумовлено: необхідністю її позиційної контактності зі співвіднесеним членом попереднього речення; розчленуванням поширеної реми; ритмом; бажанням мовця швидше висловити головне. У цьому випадку рема розпізнається по контексту – шляхом віднімання від складу речення надлишкової самоочевидної теми, яка зазвичай опускається чи відсувається в кінець: "Питання хочу вам поставити. Як він вам здався? Старий він вже" [15, с. 156].

Приклад емфази на ремі: "СОТНЮ я за неї віддала!". Емфаза на темі: "Таку величезну котлету мені ні за що не з'їсти!". Емфаза в питанні: "У тебе вже є СИН?!"

Т. Левицька й А. Фітерман, вивчаючи різні засоби вираження емфази в англійській мові, зауважують, що до емфатичних конструкцій належать конструкції з конденсованими відносними словами (відносним займенником what у підрядних або додаткових реченнях) [10, с. 36].

Починаючись з what, відносні підрядні речення слугують цілям емфатичного виділення і тема-рематичного членування. Існує особлива тематична структура, в якій два і більше елементів підрядного експліцитно об'єднані, утворюючи єдиний компонент тематичної структури, що зазвичай функціонує як тема, але іноді і як рема. Це типовий приклад тематичного відносного підрядного, який є різновидом ідентифікуючих підрядних. У тематичному відносному підрядному всі елементи утворюють два компоненти, потім ці два компоненти з'єднуються відносинами ідентифікації, що є в принципі різновидом знака рівності. Наприклад: What the Duke gave to my aunt (тема), was a teapot (рема) або What he gave (тема), was a teapot (рема). Структура тематичного відносного підрядного передбачає різні дистрибуції частин підрядного між темою і ремою, наприклад: What happened was that the duke gave my aunt that teapot, де тема – what happened – означає бажання розповісти про що-небудь, а інші складові належать до реми.

Таким чином, на думку М.А.К. Халлідея, відносні речення зі сполучником what мають функції виділення, що слугує для тема-рематичного поділу.

Деякі автори стверджують, що в літературі з англійської граматики не зазначається емфатичний характер синтаксичних утворень з what, але при перекладі його необхідно враховувати [10, с. 36].

Порядок слів будь-якої мови є ключовим питанням її синтаксису. Як не може бути речення без слів, так не може бути й речення без визначеного, притаманного саме цій мові словопорядку. Порядок слів визначається низкою чинників, але в першу чергу – будовою мови, її типологічними характеристиками, граматичними правилами та традиціями, функцією речення в тексті, а також

певною мірою (залежно від типології мови) – структурою актуального членування речення [23, с. 35]. Мона Бейкер вважає, що в мовах з відносно вільним порядком слів зв'язок між синтаксисом та комунікативною функцією досить слабкий, а в мовах з відносно фіксованим порядком слів, до яких належить і англійська мова, цей зв'язок навпаки досить міцний [24, с. 166].

Хоча в англійській мові розташування слів досить жорстке, все ж таки воно допускає певну рухомість, тому прямий порядок членів речення може бути змінений з метою виділення слова чи групи слів, для того, щоб привернути увагу читача або слухача. Зміна загальноприйнятого порядку слів свідчить про емоції мовця щодо висловленого ним, а отже, представляє емфазу.

У будь-якій мові є достатньо засобів для вираження емоцій. Пропущені через мислення людини ці засоби відразу ж актуалізуються [18, с. 10], стають посилено виразними. Це підтверджується тим, що різні емфатичні прийоми трапляються, як уже згадувалося вище, навіть у тих стилях мови, яким зазвичай не притаманна емоційність, наприклад, у науково-технічних та офіційно-ділових текстах. Але, зрозуміло, найвищу питому вагу емфаза має в художній літературі.

У художніх текстах розмовне мовлення представлене в діалогах, які не тільки озвучують злами сюжетних ліній, а й розкривають невиражені характеристики персонажів. Однак саме мовлення нерідко залишається імпліцитним, семантично-еліптичним. І тут перед перекладачем постає вибір – чи стати іншомовним розшифрувальником наміру автора, чи відтворити ту саму завуальованість ідей у цільовому тексті.

Взагалі переклад – це інструмент міжмовної регуляції, його метою є забезпечення можливості впливу на реципієнта, який належить до іншого лінгвокультурного суспільства. У зв'язку з цим адекватність перекладу визначається як відповідність перекладу оригіналу в регулятивному впливові на одержувача. Тому перекладачеві слід пам'ятати, що ті конструкції в мові оригіналу, які несуть емфатичне навантаження, в мові перекладу можуть мати слабкіше або навпаки сильніше емфатичне навантаження [25, с. 116]. Як зазначає Ю. Найда, переклад повинен справляти вплив, аналогічний оригіналові [27, с. 16]. З тим, що рівноцінність регулятивного впливу і є адекватність перекладу згодні й інші науковці [2, с. 35; 21, с. 153; 22, с. 153; 26, с. 193]. Розмовне мовлення діалогів наближається до мови спонтанної, нерідко генерованої під потужним тиском емоцій, що, у свою чергу, позначається на послідовності смислових сегментів повідомлення. Водночас логічно організована граматична мова ніколи не буває повністю вільна від мови емоційної та обидві постійно впливають одна на одну [28, с. 136].

При перекладі українською мовою емфатичних речень з інверсією залежно від контексту зазвичай використовують лексичні (слова-посилювачі) або синтаксичні (зміна структури речення) засоби.

At the bottom of your search for holiness is a frantic desire for notoriety (Koval I. Pagan Saints. The Marinated Aristocrat, p. 44) – За твоїми пошуками доброти, під твоєю любов'ю до людства ховається шалене бажання – прославитись (Коваль І. Лев і левиця. Маринований аристократ, с. 45).

У цьому прикладі емфатичність оригіналу перестворено лексичним способом шляхом введення слова-посилювача.

Hardly could we hear our own voices for the noise of the trains (Pratchett T. Soul Music) – Через страшенний гуркіт потягів ми ледве чули свої голоси (Рокова музика / пер. В. Дмитрика).

У цьому випадку перекладач вдається до трансформації – додає посилювач "страшенний", адекватно відтворюючи емфатичний потенціал першотвору.

Висновки. Інвертовані речення є одним з найактивніших репрезентантів експресивності на синтаксичному рівні. На відміну від української мови, інверсія членів речення та словосполучень в англійській мові є дуже виразним емфатичним засобом. Найчастіше емфатичну інверсію в перекладі передають лексичними засобами. Адже переклавши інверсію дослівно, майже неможливо отримати таку саму виразність в перекладі, оскільки в українській мові вільніший порядок слів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні засобів відтворення емфатичної інверсії у перекладі на матеріалі текстів різних жанрів.

Список використаної літератури

1. Адмони В.Г. Грамматический строй языка как система построения и общая теория грамматики / В.Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 240 с.
2. Білоус О.М. Теорія перекладу : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О.М. Білоус. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – 116 с.
3. Будыкина В.Г. Инверсия в нарративе литературной сказки / В.Г. Будыкина. – Челябинск, 2004. – 173 с.
4. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков : учеб. пособ. / В.В. Гуревич. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 168 с.

6. Єрмоленко С.Я. Стилістичне значення порядку слів / С.Я. Єрмоленко // Українська мова і література в школі. – 1972. – С. 29–38.
7. Иртеньева Н.Ф. Вопросы семантического синтаксиса английского языка : сб. науч. тр. / Н.Ф. Иртеньева. – Пятигорск : Изд-во ПГПИИЯ, 1979. – 165 с.
8. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская. – М. : Просвещение, 1973. – 320 с.
9. Кузнец М.Д. Стилистика английского языка / М.Д. Кузнец, Ю.М. Скребнев. – Москва : Просвещение, 1960. – 175 с.
10. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / за ред. Л.А. Булаховського. – К. : Радянська школа, 1951. – Т. 1. – 519 с.
11. Левицкая Т.Р. О некоторых способах выражения эмфазы в английском языке / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман // Тетради переводчика. – М. : Международные отношения, 1972. – Вып. 9. – С. 34–42.
12. Мисик І.Г. Прагматичний аспект репрезентації темпоральності / І.Г. Мисик // Наукові записки КУТЕП. Серія: Філософські науки. – Київ, 2011. – Вип. 11. – 354 с.
13. Пименова М.А. Стилистическая инверсия в сфере фразеологии современного английского языка / М.А. Пименова. – М., 1990. – 23 с.
14. Поліщук Л.Д. Інтродискурсивні можливості порядку слів у телевізійному мовленні [Електронний ресурс] / Л.Д. Поліщук. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua.
15. Прозоров В.Г. Основы теории и практики перевода с английского языка на русский / В.Г. Прозоров. – М., 1999. – 221 с.
16. Сдобников В.В. Теория перевода : учеб. для студ. лингв. вузов и фак-тов иностр. яз. / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – 448 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация : золотая серия).
17. Современный толковый словарь изд. “Большая Советская энциклопедия” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-65325.htm.
18. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студ. філол. спец. вузів / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
19. Тавасиева А.З. Инверсия подлежащего как синтаксическая фигура / А.З. Тавасиева. – М., 2002. – 164 с.
20. Толочко О.Я. Інверсія в оригінальному та перекладному дискурсі / О.Я. Толочко // Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : наук. журнал. – Донецьк, 2009. – Т. 6. – № 1 (16). – С. 149–156.
21. Фесенко Т.А. Перевод: на гранях культуры и когниции / Т.А. Фесенко // Мова і культура. – 2003. – Вип. 6. – Т. 4. Міжкультурна комунікація. Теорія і практика перекладу. – С. 147–155.
22. Чередниченко О. Про мову і переклад / О. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
23. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания : учеб. пособ. / В.И. Шаховский. – Волгоград, 1983. – 91 с.
24. Baker M. In other words: A coursebook on translation / M. Baker. – New York and London : Routledge, 1992. – 304 p.
25. Bassnett S. Translation studies / S. Bassnett. – NY : Routledge, 2002. – 176 p.
26. Neubert A. Pragmatic aspects of translation / A. Neubert. – Leipzig, 1965. – P. 185–202.
27. Nida E.A. Toward a Science of Translating / E.A. Nida. – Leiden : E.J. Brill, 1964. – 331 p.
28. Stankiewicz E. Problems of Emotive Language / E. Stankiewicz // Approaches to Semiotics. – The Hague, 1964. – P. 252–253.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Киргеева И.В. Эмфатическая инверсия в аспекте проблемы перевода

В статье рассматривается понятие эмфатической инверсии, вопрос тема-рематического членения предложения с точки зрения эмфатического выделения. Предлагаются способы воспроизводства эмфатической инверсии в переводе.

Ключевые слова: *инверсия, эмфаза, эмфатическая инверсия, тема-рематическое членение.*

Kirgieieva I. Emphatic inversion in aspect of translation

This article explores a notion of emphatic inversion. It handles the theme-rheme division from the view point of emphatic singling out. The article describes the ways of reproduction of emphatic inversion in translation.

Key words: *inversion, emphasis, emphatic inversion, theme-rheme division.*

УДК 811.111'282.3'27

В.В. Лемещенко

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ФІКСАЦІЇ ШОТЛАНДСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено проблемам історичного розвитку шотландської лексикографії. На матеріалі проаналізованих словників окреслено основні періоди становлення шотландського лексикографічного процесу, визначено загальні та специфічні риси кожного етапу. Встановлено основні принципи лінгвістичного опису лексичних одиниць, що подані в матеріалах різних періодів шотландської лексикографічної практики.

Ключові слова: *лексикографія, шотландська мова (Скотс), етапи лексикографічного процесу, історія лексикографії.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства актуалізується низка питань, які традиційно співвідносяться з проблемним полем соціолінгвістики, зокрема, теоретичні та прикладні аспекти територіального й соціального варіювання мови.

Однак, проблеми нормативності та соціолінгвістичного статусу мов, які функціонують у Шотландії, залишаються поза пильною увагою вітчизняних дослідників. Зауважимо, що в працях зарубіжних і вітчизняних авторів були спроби описати мовну ситуацію Шотландії й визначити статус місцевої мови, але вони не йшли далі загального опису мовної ситуації краю. Також донині відсутній повний нарис історії шотландської лексикографії, оскільки до сьогодні не лише окремі словники, а й цілі словникові жанри відповідної лінгвокультурної традиції не є дослідженими й описаними.

Мета статті – вивчити особливості лексикографічного процесу в Шотландії шляхом аналізу словників. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– встановити джерельну базу словників;
– виявити специфічні риси словників з огляду на їх різновид та спосіб подачі матеріалу;
– окреслити основні періоди шотландського лексикографічного процесу.

Шотландська лексикографія почала формуватись досить пізно порівняно з англійською. Офіційно її початок пов'язують із виданням першого словника шотландської мови "An Etymological dictionary of the Scottish Language" Дж. Джеймісоном, що вийшов друком у 1808 р. Единбурзький мовознавець та лексикограф доктор С. Ренні вказує на надзвичайну важливість його праці: "Джеймісон зберіг Скотс тоді, коли вона була на межі повного занепаду. Його словник для шотландців є настільки ж цінним, як словник Семюеля Джонсона – для англійців. Це одна з найважливіших праць європейської лексикографії" [3]. Словник Джеймісона мав значний вплив як на подальший розвиток шотландської лексикографії, так і на формування літературних норм свого часу. Зокрема, матеріали цього словника були використані при складанні Шотландського національного словника (SND) й Оксфордського словника англійської мови.

Аналізуючи історію шотландської лексикографії можемо окреслити декілька періодів її розвитку. Перший період (1808–1845 рр.) доцільно охарактеризувати як "донауковий". Головною метою лексикографів цього етапу було встановлення певної форми написання та вживання слів. Таким чином, дефініції слів мали досить розгорнуту структуру, вживання слів у мовленні ілюструвалось цитатами з літератури, вказувалась етимологія слів. Саме тому майже всі словники цього періоду слід вважати нормативними. До них належать: "An Etymological dictionary of the Scottish Language" Дж. Джеймісона, "Dictionary of the Scottish language" В. Айтча, "Pocket dictionary of the Scottish Idiom" Р. Монхербі тощо.

Другий період розвитку шотландської лексикографії (1846–1920 рр.) можна умовно назвати "діалектологічним", оскільки у цей час з'явилась достатня кількість словників (близько 10), в яких Скотс визнається не самостійною мовою, а діалектом англійської. Важливим є той факт, що переважна більшість авторів цього періоду були шотландцями, таким чином можна констатувати певний рівень відсутності мовної та національної самоідентифікації у тогочасній Шотландії. До найважливіших словників цього етапу можна зарахувати: "A Glossary of North Country words" Дж. Броккета, "Observations on the Scottish Dialect" Дж. Сінклера, "Lowland Scotch" Дж. Вілсона тощо.

Третій період розвитку шотландської лексикографії (1929–1997 рр.) можна умовно назвати "історичним", оскільки він базується на таких концепціях [1, с. 7]:

1) складання словників за історичним принципом;
2) заміна нормативного принципу складання словників відносно системного дескриптивного підходу;
3) опис лексики як системи.

Саме у цей період у 1929 р. була заснована Шотландська національна асоціація (The Scottish National Dictionary Association (SNDA)), яка мала на меті популяризацію мови Скотс шляхом створення словників сучасної шотландської мови. Ця мета була остаточно втілена у 1976 р. у зв'язку із завершенням 10-томного Шотландського національного словника (Scottish national dictionary (SND)). Матеріал для нього відбирався з різноманітних письмових та усних джерел, які датуються від 1700 до 1976 р.

Також у 1931 р. було розпочато роботу над складанням Словника старошотландської мови (The Dictionary of the Older Scottish Tongue (DOST)), який був остаточно завершений у 2002 р. Цей словник складається із 12 томів та охоплює період розвитку лексичного складу Скотс від XII ст. до 1700 р.

Сучасний етап розвитку шотландської лексикографії (1998–2013 рр.) визначимо як "науковий", оскільки аналізуючи словники цього періоду можна виділити такі характерні риси:

– прагнення домогтися такої повноти характеристики слова, яка дасть змогу не тільки зрозуміти його в заданому контексті, а і правильно застосувати у мовленні. Таким чином, здійснюється перехід до словників активного типу;
– прагнення подолати традиційну відірваність словникового опису мови від її граматичного опису, що відтворюється насамперед у навчальних словниках;
– перехід від винятково філологічного опису слова до цілісного філологічного та культурологічного опису слова-поняття, із залученням елементів етнолінгвістичного знання.

Таким чином, однією з особливостей цього етапу є тенденція відображати мовні явища у безпосередньому зв'язку з елементами культури, описуючи тим самим вплив культури на формування мови.

Не менш важливою для сучасного етапу розвитку шотландської лексикографії стала поява навчальних словників шотландської мови, призначених для тих, хто вивчає Скотс, або цікавиться цією мовою. Загалом, у період з 1998 до 2008 р. вийшло друком понад 15 словників і тезаурусів, головним завданням яких є розкриття лексичного та граматичного значення слова, опис варіантів вимови, етимології слова, ідіом та фразеологізмів. До словників цього періоду можна зарахувати: "Concise English-Scots dictionary", "Concise Scots dictionary", "Collins Gem Scots Dictionary", "The Scots Thesaurus" та серію книг "Say it in Scots".

У 2004 р. з'явився перший онлайн-словник мови Скотс (The Dictionary of the Scots Language (DSL)), який містить матеріали Шотландського національного словника (SND) та Словника старошотландської мови (DOSL), і містить інформацію про етимологію, граматичні особливості й особливості вживання слів, починаючи від XII ст. до сьогодні.

Однією з визначальних рис шотландського лексикографічного процесу в цілому є відсутність одномовних словників, переважна більшість є двомовною (шотландсько-англійські). Таким чином, для всіх словників властиве розкриття значення, походження та особливостей вживання англійською, а не шотландською мовою, що вказує на актуальну мовну проблему на території Шотландії.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли таких ***висновків***:

1. Незважаючи на те, що шотландська лексикографія почала розвиватися тільки на початку XIX ст., і порівняно з англійською є досить молодою галуззю, до початку XXI ст. вона досягла значних успіхів. За цей період було видано понад 50 словників, які є переважно двомовними.
2. У розвитку шотландської лексикографічної науки та практики фіксації мовного багатства можна виділити чотири основні періоди: донауковий, діалектологічний, історичний, науковий.
3. Більшість проаналізованих словників сприяла поверненню та становленню мови Скотс у Шотландії, найголовнішим серед яких є "An Etymological dictionary of the Scottish Language" Дж. Джеймісона, котрий значно вплинув не тільки на подальший розвиток шотландської лексикографії, а й на формування літературних норм свого часу.
4. Найбільшого розвитку лексикографія шотландської мови зазнала у два періоди – діалектологічний і науковий, оскільки саме ці періоди характеризуються активною працею лексикографів та появою переважної більшості словників мови Скотс.
5. Головною заслугою словників є фіксація ними значної кількості лексики, частина якої вже архаїзувалася чи навіть вийшла з ужитку. Таким чином, вони можуть бути використані й при дослідженні процесу взаємодії та взаємовпливу сусідніх мов.

Отже, зважаючи на недостатню кількість досліджень, проблеми історичного розвитку шотландської лексикографії потребують подальшої розробки та детального вивчення.

Список використаної літератури

1. Моисеев М.В. Лексикография английского языка : учеб.-метод. пособ. для студ. / М.В. Моисеев. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 92 с.
2. Jamieson J. An Etymological dictionary of the Scottish Language / J. Jamieson. – Edinburgh : University Press, 1808. – 637 p.
3. McLaughlin M. John Jamieson: The man who saved Scots' tongue [Electronic

resource] / M. McLaughlin, 2013. – Mode of access: http://www.scotsman.com/news/arts/john-jamieson-the-man-who-saved-scots-tongue--1-2426855.

4. The Dictionary of Scots Language [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.dsl.ac.uk/DSLsmall.Html.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013.

Лемещенко В.В. Иторический аспект лексикографической фиксации шотландского языка

Статья посвящена проблемам исторического развития шотландской лексикографии. На материале проанализированных словарей выделено основные периоды становления шотландского лексикографического процесса. Определены общие и специфические черты каждого этапа. Установлены основные принципы лингвистического описания лексических единиц, представленных в материалах разных периодов шотландской лексикографической практики.

Ключевые слова: *лексикография, шотландский язык (Скотс), этапы лексикографического процесса, история лексикографии.*

Lemeshchenko V. Historical aspect of the lexicographic fixing Scottish

The article is dedicated to the problems of the historical development of Scottish lexicography. The main periods of establishment of Scottish lexicographic process have been exposed and analyzed on the materials of Scottish dictionaries. Common and specific features of each period have been defined. Main principles of linguistic description of lexical units, presented in the materials of different periods of Scottish lexicographical practice, have been established.

Key words: *lexicography, Scottish language (Scots), periods of lexicographical process, history of lexicography.*

****

НАУКОВІ ЕСЕЇ

****

УДК 820/89.0:06

Лиана Лория

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОЭМА ШОТА РУСТАВЕЛИ “ВИТЯЗЬ В ТИГРОВОЙ ШКУРЕ”

В статье представлены размышления по одному из основных вопросов поэмы великого грузинского поэта и общественного деятеля XII в., пополнившего сокровищницу мировой поэзии, Шота Руставели “Витязь в тигровой шкуре” – проблеме формирования всемирного человека. Взаимоотношения всех героев поэмы строятся на основе дружбы, взаимопомощи и стремления к достижению цели едиными усилиями. Герои связаны друг с другом в единое целое так, что между ними стираются границы, языковые барьеры, различия в вероисповедании. Так в поэме утверждается великая идея, согласно которой представители различных этносов могут достичь взаимопонимания, если их отношения основаны на любви и дружбе. Величие Руставели заключается именно в том, что еще в XII в. он предложил строить всемирную гармонию на основе любви и дружбы.

Ключевые слова: *поэма, глобализация, всемирный человек, дружба.*

Поэма Шота Руставели “Витязь в тигровой шкуре” отличается сложным многоаспектным содержанием. Она по праву считается национальным достоянием, благодаря которому грузинское поэтическое слово обрело почетное место в сокровищнице мировой поэзии. Поэма представляет собой своеобразный моральный кодекс, преобразованный творческим сознанием великого поэта. С XII века до наших дней все новые и новые поколения черпают из нее ярчайшие примеры дружбы, любви и человеколюбия. “Витязь в тигровой шкуре” – это гимн свободе, демократии, утверждение способа сосуществования на основе цивилизованных норм. В поэме затрагиваются вопросы во многом актуальные для нашего времени, в частности, нюансы глобализации.

Действие поэмы имеет как бы всемирный характер. Аравия и Индия, Мульгазанзар и Хатаэт, царство купцов и Хваразм, царство камней и Гуланшаро – таков географический ареал поэмы, финал которой представляет собой торжество добра, триумф доброго начала над злым. Герои поэмы являются представителями разных стран, но этот факт вовсе не мешает им совершать великие, наполненные гуманизмом поступки, приобщаться к величайшим общечеловеческим ценностям и являть собой высочайший пример сосуществования.

Изображенные в поэме отношения между индийцем и арабом, мульгазанзарцем и гуланшарцем, хатаэльцем и хваразмцем представлены таким образом, что они выходят за рамки просто знакомства; представители разных стран формируют духовное братство, легко вступают в общение друг с другом.

Араб по национальности, Автандил крепостью своей веры, общечеловеческими идеями, высокими нравственными качествами похож на индийца Тариэля; такая же близость наблюдается между мульгазанзарцем Придоном и арабскими, и индийскими кондами; много общего между хатаэльскими пиратами и арабским спаспетом, схожи жители морского царства и облаченный в купеческие одежды арабский рыцарь, царь Индии выбирает своим зятем хваразмского царевича; повелитель морского царства прилагает много усилий, чтобы заполучить в невестки индийскую девушку Нестан. Более того, даже царство каджей ищет пути к миру людей (об этом свидетельствует желание каджей заполучить в невестки Нестан).

Цель статьи – навести размышления относительно одной из важнейших проблем поэмы великого грузинского поэта XII в. Шота Руставели “Витязь в тигровой шкуре” – проблемы формирования мирового человека.

На фоне изображенного в поэме многонационального союза Шота Руставели показывает отсутствие национальных барьеров, даже различие в вероисповедании героев не создает им никаких преград в общении. Правда, сквозь всю поэму проходит одно магическое слово “миджнур”, перед которым открываются все двери. И все-таки гармония отношений, показанная в поэме, поражает братским единением иноплемен-

© Лиана Лория, 2013

ников, которым не мешают национальные различия, языковые барьеры, которые способны возносить молитвы свои богам в одной молельне. Действуя согласно принципу "где хочешь, там и молись", они объединяют свои усилия в борьбе против каджей, крепость которых предстает символом зла и ненависти.

После долгой разлуки Автандил встречается с побратимами – хатаэльцами, которые смогли в обители зла породить добро (в коварной схватке с Тариэлем они пытались его пленить). Благодаря рассказу хатаэльцев Автандил получил очень ценные сведения о схватке, происшедшей между ними и незнакомым витязем. Этот эпизод дал жизнь руставелевскому афоризму: "Зло сразив, добро пребудет в этом мире беспредельно" [1, с. 384].

Очень естественно и непринужденно вступает арабский спаспет Автандил в диалог с пиратами. С такой же легкостью Автандил общается с другими героями поэмы: Фатьмой, Асмат, Придоном, Нестан и Териэлем.

Шота Руставели полностью исключает возникновение проблем в человеческом общении на почве национальной принадлежности. Нет в поэме ни одного эпизода, в котором бы ощущалась неприязнь из-за различий в обычаях или образе жизни, разделения людей по национальному признаку. Герои поэмы с первой же встречи заключают друг друга в дружеские объятия. Такой была первая встреча Тариэля и Автандила, которых не отпугнуло то, что они принадлежат разным народам, такие же взаимоотношения характерны для других героев поэмы: Нестан и побратимов, Тинатин и Нестан, Ростевана и Тариэля. Таким образом, в поэме "Витязь в тигровой шкуре" стираются границы между государствами; ее героям чужды языковые и религиозные барьеры во взаимоотношениях и, если вдумчиво вчитаться в каждую строчку поэмы от первой до последней, становиться ясно, что каждое ее действующее лицо наделено способностью сопереживать чужому горю и жертвовать собой во имя счастья ближнего, то есть способностью осуществлять истинно человеческое общение [2, с. 58].

Как показал анализ, в поэме рельефно выступает общая идея: "Истинное правило человеческих отношений состоит не в обособлении, а во всеобщей взаимосвязи" [2, с. 46].

Выводы. По нашему мнению, Шота Руставели предлагает нам вполне оригинальный путь глобализации, который предполагает такие средства достижения всеобщей гармонии, как отказ от насилия, отказ от достижения власти путем угнетения слабых сильными мира сего, отказ от межнациональных конфликтов и социальных потрясений, и обретение единства, основанного на любви.

Список использованной литературы

1. Руставели Ш. Витязь в тигровой шкуре / Ш. Руставели. – Тбилиси : Зена, 2011. – 471 с.
2. Васадзе Т. Комментарии к художественному содержанию "Витязь в тигровой шкуре" / Т. Васадзе. – Тбилиси : Универсаль, 2008. – 127 с.

Статья поступила в редакцию 09.01.2013.

Лорія Л. Глобалізація й поема Шота Руставелі "Витязь у тигровій шкурі"

У статті подано міркування щодо одного з основних питань поеми визначного грузинського поета і громадського діяча XII ст., що поповнив скарбницю світової поезії, Шота Руставелі "Витязь у тигровій шкурі" – проблеми формування всесвітньої людини. Відносини всіх героїв поеми будуються на основі дружби, взаємодопомоги і прагнення до досягнення мети єдиними зусиллями. Герої пов'язані один з одним в єдине ціле так, що між ними стираються грані, мовні бар'єри, відмінності у віросповіданні. Так, у поемі стверджується велика ідея, за якою представники різних етносів можуть порозумітися, якщо їх відносини базуються на любові та дружбі. Велич Руставелі полягає саме в тому, що ще в XII ст. він запропонував будувати всесвітню гармонію на основі любові та дружби.

Ключові слова: *поема, глобалізація, всесвітня людина, дружба.*

Loriya L. Globalisation and the poem "Knight in a tiger hide"by Shota Rustaveli

The article deals with one of basic questions of poem by great XII st poet and publicman Shota Rustaveli., filled up the treasure-house of culture. This problem is the forming of all- world human. So a great idea in obedience to which the representatives of different etnosov can attain the mutual understanding becomes firmly established in a poem, if their relations are based on love and friendship The personal relations between heroes of Rustaveli poem are built on friendship, help and aspiring to achievement of purpose by by joint efforts. The grandeur of Rustaveli consists exactly of that he suggested to build all-peaceful harmony on the basis of love and friendship as early as XII st..

Key words: *poem,* globalisation*, all-world human, friendship.*

УДК 3.37.378

А.В. Люта

СУЧАСНІ ШЛЯХИ ВТІЛЕННЯ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ У ВНЗ УКРАЇНИ

У статті запропоновано матеріал про сучасні шляхи втілення Болонської системи у ВНЗ України. Проаналізовано позитивні та раціональні аспекти системи.

Ключові слова: *Болонська система, рейтинг, оцінювання, кредит, освіта.*

Сьогодення соціально-економічного розвитку суспільства країни ставить за необхідність реформування системи освіти України згідно із міжнародними стандартами і вимогами вітчизняного й європейського рівня. Болонський процес – здійснення структурного реформування вищої освіти, зміна освітніх програм, форм і методів навчання, контролю й оцінювання навчальних досягнень студента для підвищення якості освіти, спроможності випускників ВНЗ працевлаштуватися за фахом на європейському ринку праці. Дослідження стану розвитку національної вищої освіти свідчить про характерну модернізацію і реформування, спрямовані на приєднання до Болонського процесу з метою входження в європейський освітній та науковий простір. Аналіз наукових праць свідчить, що Болонський процес передбачає зміну форм і методів навчання, вдосконалення освітніх програм, контролю й оцінювання навчальних досягнень студента. Болонська декларація висуває завдання домогтися, щоб майбутні фахівці відповідали вимогам ринкового середовища, а отже засвідчували кваліфікацію, що характеризує їх здатність до виконання роботи певного рівня складності.

Мета статті – відстежити історичний процес виникнення Болонської системи; визначити позитивні й негативні аспекти впровадження Болонської системи в Україні; зробити припущення щодо подальшого розвитку Болонського процесу на теренах української освіти.

Серед науковців побутує думка, що спроби надати загальноєвропейського характеру вищій школі фактично розпочалися в 1957 р. з підписання Римської угоди. Згодом ці ідеї розвинулися в рішеннях конференції міністрів освіти 1971 та 1976 рр., у Маастріхтському договорі 1992 р. Наступні роки характеризувалися запровадженням різноманітних програм під егідою ЄС, Ради Європи, що сприяли напрацюванню спільних підходів до вирішення транснаціональних проблем вищої освіти. Це насамперед програми, які сприяли наближенню національного законодавства у сфері освіти до норм, напрацьованих країнами Європи, розширенню доступу до вищої освіти і підвищення академічної мобільності студентів та їхньої мобільності на ринку праці, створенню системи навчання впродовж усього життя та багатовимірні завдання зі зближення освітніх програм і систем, котрі вирішувались у рамках численних програм TEMPUS/TACIS.

Відлік часу формування поняття “Болонська система” (або ж “Болонський процес”), як ми розуміємо їх сьогодні, більшість дослідників ведуть від прийняття основних нормативних документів, що були ухвалені в Європі, починаючи з 1988 р. Початком можна вважати підписання Великої хартії університетів у 1988 р. у Болоньї. У 1997 році під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (Україна в тому числі), більшість з яких згодом сформулювали і принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує наявність та вагомість різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти та науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці.

Через рік чотири країни – Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина – підписали так звану Сорбонську декларацію, яка спрямована на створення відкритого європейського простору вищої освіти, котрий має стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку освітніх послуг. Основна ідея цих документів – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає право продовжувати навчання за програмами магістра відповідно до положень Лісабонської угоди.

У 1999 році було укладено Болонську декларацію. Вона запровадила систему академічних кредитів, аналогічну ECTS (Європейська кредитно-трансферна система). Саме її розглядають як засіб підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми на іншу, включно з програмами післядипломної освіти.

© Люта А.В., 2013

ECTS повинна стати багатоцільовим інструментом визнання та мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також сприятиме передачі.

Загалом, основну мету Болонського процесу можна визначити так: це гармонізація національних освітніх систем вищої школи кожної держави.

Вивчення документів, що регламентують упровадження Болонської системи, дає змогу зрозуміти, якими цілями керуються європейські країни при проведенні освітніх реформ.

Кожна країна, яка є учасницею інтеграції національної освіти у європейський Болонський процес, має брати до уваги такі позиції:

1. Уведення двоциклового навчання. Фактично пропонується ввести два цикли навчання: 1) до одержання першого академічного ступеня; 2) після його одержання. При цьому тривалість навчання на I циклі має бути не менше ніж 3 і не більше ніж 4 роки. Навчання впродовж другого циклу може передбачати здобуття ступеня магістра (через 1–2 роки навчання після одержання I ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7–8 років).

2. Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити в усіх національних системах освіти систему обліку трудоємності навчальної роботи в кредитах. За основу можна взяти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів *(залікових одиниць трудоємності*)), зробивши її нагромаджувальною системою, здатною працювати в рамках концепції “навчання впродовж усього життя”.

3. Контроль якості освіти. Передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінювання буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що здобули випускники. Одночасно будуть установлені стандарти транснаціональної освіти.

4. Розширення мобільності. На основі виконання попередніх пунктів передбачається істотний розвиток мобільності студентів. Крім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані та практично використані на користь усієї Європи. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, який рекомендований ЮНЕСКО.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення, легкодоступних кваліфікацій тощо, сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

Отже, виникає потреба створення такої системи, у якій будуть існувати два основних цикли здобуття освіти: до- і післяступеневий.

У цій системі багато новизни та гнучкості може бути досягнуто шляхом використання семестрів і кредитів (як це зроблено в схемі ECTS). Це забезпечить перевірку правильності отриманих кредитів для тих, хто вибирає початкову освіту або продовження навчання у різноманітних європейських університетах і тих, хто хотів би мати можливість здобути ступінь у будь-який зручний для себе час протягом життя. Дійсно, ті, котрі навчаються, повинні мати право ввійти в академічний світ у будь-який час їхнього фахового життя та незалежно від їхньої попередньої підготовки.

Студенти доступеневого циклу повинні мати доступ до диверсифікованих програм, що сприяють можливості здобуття міждисциплінових занять, розвитку знання іноземних мов і використання нових інформаційних технологій.

Міжнародне визнання першого, який відповідає сумірному рівневі кваліфікації, важливе для успіху цієї спроби, в якій ми хотіли б зробити наші схеми розвитку вищої освіти зрозумілими для всіх.

У післяступеневому циклі мусить бути вибір між більш короткою за тривалістю програмою здобуття ступеня магістра і більш тривалою програмою здобуття докторського ступеня з можливістю переходу від однієї програми до іншої. І в тій, і в іншій програмах відповідний акцент повинен бути зроблений на дослідницькій і самостійній роботі.

Студенти як доступеневого, так і післяступеневого циклів мають заохочуватися до навчання, принаймні один семестр, в університетах поза межами своєї власної країни. Водночас, усе більша кількість викладацького й дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах, відмінних від своєї власної.

Визнання освіти і дипломів є передумовою для створення відкритої європейської зони освіти та підготовки, де студенти і викладачі можуть переміщатися без перешкод. Тому Європейська система перезарахування кредитів була розроблена в експериментальному проекті, організованому в рамках програми "Іразмес" як засіб покращення визнання освіти для навчання за кордоном. Зовнішнє оцінювання ECTS продемонструвало потенціал системи, і Європейська комісія вирішила включити ECTS у свою програму "Сократес", зокрема у розділ 1 про вищу освіту ("Іразмес"). ECTS зараз рухається від своєї обмеженої вузької експериментальної стадії до ширшого використання як елементу європейського масштабу у вищій освіті.

ECTS забезпечує інструментом, щоб гарантувати прозорість, поєднати навчальні заклади і розширити можливості вибору для студентів. Система сприяє полегшенню визнання навчальних досягнень студентів закладами шляхом використання загальнозрозумілої системи оцінювання – кредити й оцінки – а також забезпечує засобами для інтерпретації національних систем вищої освіти. ECTS базується на трьох ключових елементах: інформація (стосовно навчальних програм і здобутків студентів), взаємна угода (між закладами-партнерами і студентом) і використання кредитів ECTS (щоб визначити навчальне навантаження для студентів).

Ці три ключові елементи приводяться в дію шляхом використання трьох основних документів: інформаційного пакета, форми заяви / навчального контракту і переліку оцінок дисциплін. Найбільше ECTS використовують студенти, викладачі та заклади, які хочуть зробити навчання за кордоном невід'ємною частиною освітнього досвіду.

За своєю суттю ECTS жодним чином не регулює змісту, структури чи еквівалентності навчальних програм. Це є питаннями якості, яка повинна визначатися самими ВНЗ під час створення необхідних баз для укладання угод про співпрацю, двосторонніх або багатосторонніх. Кодекс хорошої практики, що називається ECTS, забезпечує дійових осіб інструментами, щоб створити прозорість і сприяти визнанню освіти.

Повне визнання навчання є *необхідною умовою для* втілення програми обміну студентами в рамках програм "Сократес" чи "Іразмес". Повне визнання навчання означає, що період навчання за кордоном (включаючи іспити чи інші форми оцінювання) заміняє порівнюваний період навчання у місцевому університеті (включаючи іспити чи інші форми оцінювання), хоча зміст погодженої програми навчання може відрізнятися.

Використання ECTS є добровільним і базується на взаємній довірі та переконанні щодо якості навчальної роботи освітніх закладів-партнерів.

ECTS забезпечує прозорість через такі засоби:

1. Кредити ECTS, які є числовим еквівалентом оцінки, що призначається розділам курсу, щоб окреслити обсяг навчального навантаження студентів, необхідний для завершення курсу.

2. Інформаційний пакет, який дає письмову інформацію студентам і працівникам про навчальні заклади, факультети, організації та структуру навчання і розділів курсу.

3. Перелік оцінок із предметів, який показує здобутки студентів у навчанні у спосіб, який є всебічним і загальнозрозумілим, й може легко передаватися від одного закладу до іншого.

4. Навчальний контракт, що стосується навчальної програми, яка буде вивчатися, і кредитів ECTS, котрі будуть присвоюватись за її успішне закінчення, є обов'язковим як для місцевих і зарубіжних закладів (home and host institutions), так і для студентів.

Хороше спілкування і гнучкість також необхідні, щоб сприяти визнанню навчання, завершеного чи пройденого за кордоном. У цьому координатори ECTS повинні відіграти важливу роль, оскільки їхнє основне завдання – займатися навчальними й адміністративними аспектами ECTS.

Повний діапазон розділів курсу факультету/закладу, який користується ECTS, повинен, у принципі, бути доступним для студентів, котрі навчаються за програмою обміну, включаючи розділи курсів, що читаються на рівні докторантури. Студентам варто давати можливість проходити звичайні розділи курсу – і ті, що спеціально для них розроблялися, а відтак не позбавляти можливості дотримуватися вимог для здобуття ступеня чи диплому зарубіжного закладу.

ECTS також дає можливість для подальшого навчання за кордоном. З ECTS студент не обов'язково повернеться назад до місцевого закладу після періоду навчання за кордоном; він може віддати перевагу тому, щоб залишитися у зарубіжному закладі, можливо, щоб здобути ступінь, або навіть перейти до третього закладу. До компетенції закладів належить вирішувати прийнятне це чи ні, і які умови студент повинен виконати, щоб одержати диплом чи реєстрацію перезарахування. Перелік оцінок дисциплін є особливо корисним за цих умов, оскільки він демонструє історію навчальних здобутків студентів, яка допоможе закладам приймати ці рішення.

Основні вимоги до закладів, що впроваджують у своєму навчальному процесі ECTS:

– призначення координатора ECTS від навчального закладу;
– призначення координаторів ECTS із працівників кафедр (факультетів) за ди-

сциплінами на всіх факультетах, що мають намір користуватися ECTS;
– призначення кредитів ECTS для блоків курсу;
– випуск інформаційного пакета щодо всіх навчальних предметів / дисциплін, у яких ECTS буде використовуватися/використовується, рідною мовою й однією з мов країн ЄС;
– використання форм заяв для студентів, перелік оцінок дисциплін і навчальних контрактів.

Кредити ECTS є числовим еквівалентом оцінки (від 1 до 60), призначеної для розділів курсу, щоб охарактеризувати навчальне навантаження студента, що вимагається для їх завершення. Вони відображають кількість роботи, яку вимагає кожен блок курсу, відносно загальної кількості роботи, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто лекції, практична робота, семінари, консультації, виробнича практика, самостійна робота – в бібліотеці чи вдома – та іспити чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. ECTS таким чином базується на повному навантаженні студента, а не обмежується лише аудиторними годинами.

Кредити ECTS – це скоріше відносне, а не абсолютне мірило навчального навантаження студента. Вони лише визначають, яку частину загального річного навчального навантаження займає один блок курсу в закладі чи факультеті, який призначає кредити.

У ECTS 60 кредитів становить навчальне навантаження на один навчальний рік, і, як правило, 30 – на семестр, 20 – на триместр.

Кредити ECTS забезпечують відповідність програми з погляду навчального навантаження на період навчання за кордоном.

Кредити ECTS потрібно розподіляти за принципом "від найбільшого до найменшого".

Кредити ECTS слід призначати всім наявним розділам курсу – обов'язковим або факультативним. Необхідно також виділяти кредити на дипломний проект, кваліфікаційну роботу і виробничу практику, де ці "розділи" є офіційною частиною програми з присвоєнням відповідного кваліфікаційного ступеня, включаючи вчені ступені, поки триває процес оцінювання успішності.

Кредити ECTS призначаються для розділів курсу, але присвоюються лише студентам, які успішно завершили курс, задовольняючи всі необхідні вимоги стосовно оцінювання. Іншими словами, студенти не одержують кредитів ECTS просто за відвідування занять чи проведення часу за кордоном – вони повинні задовольнити всі вимоги щодо оцінювання, визначені у зарубіжному закладі, щоб продемонструвати, що вони виконали заявлені навчальні завдання для конкретного розділу курсу. Процедура оцінювання може проводитися у різноманітних формах: письмові чи усні іспити, курсова робота, поєднання цих двох чи інших засобів таких, як презентації на семінарах, інформацію про які слід включити в інформаційний пакет.

Кількість оцінок у шкалі оцінювання ECTS є компромісною. Менша кількість оцінок надала б замало інформації, більша кількість оцінок означала б певні уточнення, яких не існує, та спричинила б збільшення механічної роботи при виставленні оцінок. Визначення п'яти прохідних рівнів оцінок було обране для максимізації значення оцінок "А" та "Е".

Подвійне використання терміна "відмінно" та статистичного виразу "найвищі 10% студентів" надає два підходи до загальної мети. Шкала не нав'язує визначення "відмінно" кожному закладу, скоріше вона нав'язує це визначення оцінці "А" шкали ECTS. Багато пунктів присвячено вибору цифри 10%. Більш суворого визначення важко було б досягнути у деяких закладах, але більш загальне визначення знизило б стимул для більш здібних студентів (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення відсотка студентів за оцінками ECTS

Оцінка ECTS	Відсоток студентів, які зазвичай успішно досягають відповідної оцінки	Визначення
A	10	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
B	25	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище за середній рівень із кількома помилками
C	30	ДОБРЕ – загалом правильна робота з певною кількістю значних помилок
D	25	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків
E	10	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії
FX	–	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як отримати залік
F	–	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота

Крім того, шкала оцінювання ECTS базується не на припущенні про будь-який розподіл студентських оцінок, а на визначенні досконалості. Визначення системою ECTS досконалості й остаточної оцінки створено для полегшення перезарахування, але не для заміни та створення плутанини в оцінках, виставлених у закладі, де навчається студент.

Хоча більше уваги приділяється оцінці "відмінно", визначення нижчих оцінок віді-

грає важливу роль для дуже великої кількості студентів та потребує впровадження шкали ECTS на всіх рівнях досягнень.

В Україні, як і в інших розвинутих країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти визначено Конституцією України, Законами України "Про освіту", "Про вищу освіту", Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

Основною метою державної політики в галузі освіти є створення умов для розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти й організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень.

Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку вищої освіти є:

– особистісна орієнтація вищої освіти;
– формування національних і загальнолюдських цінностей;
– створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти;
– постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
– запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій;
– формування у системі освіти нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення та використання позабюджетних коштів;
– підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти посилення їх державної та суспільної підтримки;
– розвиток освіти як відкритої державно-суспільної системи;
– інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 28.02.2003 р. (протокол № 2/3-4) було ухвалено здійснення комплексу заходів щодо виходу національної вищої школи на міжнародний ринок освітніх послуг та здійснення комплексу заходів щодо організаційного забезпечення приєднання України до Болонського процесу.

Із цією метою учасники підсумкового пленарного засідання Всеукраїнської науково-методичної конференції, яка проходила 14–15 листопада 2002 р., рекомендували таке:

1. Вважати розвиток безперервної освіти пріоритетним напрямом реформування освітньої галузі України в процесі інтеграції у світовий та європейський освітній простір.

2. Схвалити базові положення проекту Закону про освіту дорослих, які напрацьовані робочою групою під час конференції.

3. Проводити науково-методичні конференції з питань безперервної освіти систематично (1 раз на два роки).

4. Вважати виправданою практику збільшення навчального часу на самостійну роботу студентів та підвищення значення індивідуальних занять, консультацій, у першу чергу, з використанням комп'ютерної техніки.

5. Рекомендувати Міністерству освіти і науки України:

5.1. Увійти з клопотанням до Уряду про цільове фінансування місцевими бюджетами міжвузівських центрів дистанційного навчання як складової системи безперервної освіти.

5.2. Проаналізувати стан і результативність підготовки фахівців високої кваліфікації та в установленому порядку внести зміни до нормативних документів з метою підвищення якості підготовки в системі аспірантури та докторантури.

5.3. Вирішити питання централізованого забезпечення усіх державних ВНЗ напрацьованою навчально-методичною літературою, яку видали регіональні центри дистанційної освіти.

5.4. У процесі реформування освіти розробити організаційно-фінансові засади створення консультаційних пунктів та обласних психолого-діагностичних центрів з метою діагностування схильностей випускників загальноосвітніх шкіл до вибору майбутньої професії.

5.5. Вивчити досвід Київського національного економічного університету з упровадження навчання викладачів (враховуючи необхідність забезпечення спеціальної педагогічної підготовки відповідно до ст. 48 ч. 1 Закону України "Про вищу освіту") та рекомендувати для використання у ВНЗ.

5.6. Узагальнити досвід ВНЗ і виробити єдину методику розподілу професорсько-викладацького штату за показником "кредито-студенти".

5.7. Створити авторський колектив фахівців із проблем розробки системи управління якістю підготовки фахівців в умовах безперервної освіти.

6. Рекомендувати ВНЗ, місцевим органам управління освітою створювати і розвивати умови для навчання громадян України впродовж життя, зміцнювати комп'ютерну базу, розробляти навчально-методичне забезпечення, електронні посібники та підручники для здобуття дистанційної освіти за всіма напрямами й освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Як модель науковці, які брали тоді участь у з'їзді, запропонували двоступеневу систему освітньо-кваліфікаційних рівнів за схе-

мою бакалавр – не менше ніж 3 роки та магістр – 2 роки навчання. Перший етап в академічному аспекті повинен повністю забезпечити доступ до другого етапу – підготовки магістра. У свою чергу, освіта на магістерському рівні дає право продовжити післядипломну освіту і здобувати ступінь доктора наук (доктора філософії), еквівалентом якого у нас є кандидат наук.

Важлива, але складна з погляду практичної реалізації, вимога визнання кваліфікації бакалавра на ринку праці. Ця проблема раніше обговорювалась в Україні. Визнавалося, що навіть за умови чотирирічного терміну навчання бакалавра, що дає більші можливості для його профільної та практичної підготовки, це зробити нелегко. При трирічній навчальній програмі забезпечити одночасно високий рівень загальноосвітньої, фундаментальної та профільної освіти і достатньої для присвоєння кваліфікації компетентності ще складніше. Тому потрібно очікувати, що більшість країн обиратимуть чотирирічну програму навчання бакалавра. Такі програми впроваджені у Великій Британії, Росії та Україні. Однак не виключено, що для певних спеціальностей буде доцільніше використовувати схему: три роки бакалавр плюс два роки магістратури. Підкреслимо, що запроваджена у нас схема має різні варіації щодо профільної підготовки бакалавра – з введенням на молодших курсах спеціалізації бакалавра відповідно до спеціальності, яку він опановуватиме на рівні магістра, і без ранньої спеціалізації. В останньому випадку всі бакалаври готуються практично за однаковими програмами, відповідно до стандарту, але мають можливість обирати різні профільні дисципліни в межах 30% годин навчального плану. Зазначимо, що ряд країн зіштовхнувся із труднощами щодо запровадження програм бакалавра в певних предметних галузях, наприклад, в інженерних науках. Проте не можна допустити, щоб програми бакалавра ставали суто професійними, без елементів наукової підготовки, або були просто редукованими програмами підготовки спеціаліста, які використовувались у нас приблизно до 1995 р.

На думку представників багатьох університетів України, досить масштабним буде передбачене Болонською декларацією завдання запровадити систему академічних кредитів, аналогічну ECTS. Саме її розглядають як засіб підвищення мобільності студентів щодо переходу з однієї навчальної програми на іншу, включно з програмами післядипломної освіти. ECTS стане багатоцільовим інструментом визнання й мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також засобом передачі кредитів ВНЗ інших країн. Цьому не заважає наявність у цих країнах власних або вузівських кредитних систем. Важливим аспектом запровадження акумулятивної кредитної системи є можливість ураховувати всі досягнення студента, а не тільки навчальне навантаження, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

В окремих країнах, як умову нарахування кредитів, ставлять вимогу: навчальне навантаження повинне містити 50 і більше відсотків самостійної роботи студента. Поки університети Європи мають досить відмінні схеми кредитних систем. Схожа ситуація і у нас. У багатьох університетах України запроваджено власні схеми оцінювання досягнень студента: модульно-рейтингова, рейтингова тощо. Проте прив'язки до ECTS, як правило, немає. Наше завдання – найближчим часом напрацювати адекватні загальноєвропейським принципи побудови навчального процесу. Це, зокрема, стимулюватиме оновлення змісту навчання, більшу відповідальність студента і викладача за результати спільної праці, й навіть партнерства. Із цією метою міністерство визнало за можливе започаткувати експеримент із запровадження нової моделі кредитно-модульної системи. Робоча група, створена розпорядженнями по міністерству, напрацювала необхідні нормативні документи для забезпечення проведення експерименту та відповідний наказ.

На кожному засіданні Державної акредитаційної комісії (далі – ДАК) розглядаються критерії оцінювання готовності навчального закладу надавати якісні освітні послуги та результати експертизи конкретних закладів.

Контроль успішності студента здійснюється з використанням методів і засобів, що визначаються ВНЗ. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, що використовується у ВНЗ, реєструється прийнятим у ВНЗ чином з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS (табл. 2).

Таблиця 2

Можливі варіанти оцінок

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу (як приклад)
A	Відмінно	90–100
BC	Добре	75–89
DE	Задовільно	60–74
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	35–59
F	Незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1–34

Принципи, шляхи і засоби адаптації Європейської системи ECTS у вищу освіту України

Сучасна структура вищої освіти в Україні за своєю ідеологією та цілями в основному узгоджена зі структурами освіти більшості розвинутих країн Європи і світу.

Для входження України до європейського простору вищої освіти потрібно впровадити в систему вищої освіти:

– широкомасштабну довгострокову стратегію системної модернізації всієї системи освіти;
– систему якості освіти, яка відповідає стандартам ЄС, потребам ринкової економіки, внутрішнього розвитку держави та суспільства;
– державний реєстр напрямів підготовки та спеціальностей, відповідно до міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО-96 та 97) і міжнародної стандартної класифікації занять (МСКЗ-88);
– загальноприйняту та порівняльну систему вчених ступенів;
– законодавчо підсилені умови для полегшення працевлаштування українських громадян в Європі та міжнародній конкурентоспроможності системи вищої освіти України;
– систему кредитів на зразок Європейської системи трансферу кредитів (ECTS), як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів;
– законодавчо підсилені умови для забезпечення мобільності через усунення перешкод на шляху ефективного використання права на вільне пересування з безпосередньою метою:

1) забезпечення студентам доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних освітянських послуг;

2) забезпечення визнання та зарахування часу, який викладач, дослідник або член адміністративного персоналу провів у європейському навчальному закладі, досліджуючи, викладаючи та виконуючи відповідну до свого фаху роботу, зі збереженням їх законних прав;

3) сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості освіти; мета – вироблення порівняльних критеріїв та методологій.

На сьогодні нормативні документи Міністерства освіти і науки України містять інформацію, яка:

– у широкому сенсі спрямована на реалізацію градації ***досвіду та знань***;
– засвідчує, що освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти мають професійну спрямованість і схильність відповідати вимогам ***ринку праці***;
– розкриває положення щодо формування змістових модулів.

Для вищої школи України у контексті Болонського процесу необхідно:

– привести у відповідність до вимог Болонської декларації Закон України “Про вищу освіту” у частині визначення змісту і статусу освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти;
– привести у відповідність класифікацію вчених ступенів системи освіти та Переліку кваліфікацій, які використовуються на ринку праці, у тому числі й європейському;
– визначити витрати навчального часу студента певного актуального рівня розвитку на адекватне вивчення навчального матеріалу в обсязі модуля, тобто прив’язка навчального модуля до кредитів;
– розробити методику розрахунку педагогічного навантаження викладачів вищої школи в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу та навчального навантаження студента, а також взаємозв’язок між ними;
– розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо регулювання діяльності викладацького персоналу й студентського контингенту вищої школи в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу;
– розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо впровадження тестових технологій об’єктивного педагогічного контролю знань тих, хто навчається;
– розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо ***сертифікації на відповідність,*** у процесі якої встановлюється рівень компетентності індивіда і його відповідність соціальним ролям, на які він претендує;
– розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо ***селекції*** індивідів для виконання конкретних соціальних ролей на основі його професійної придатності, здатності та готовності.

Для вищої школи України у контексті Болонського процесу необхідно розробити та законодавчо врегулювати процедуру ***контролю якості*** й акредитації, а також посилити міжнародну конкурентоспроможність випускників вищої школи України.

Політика у сфері якості вищої освіти, професійної підготовки та сертифікації фахівців спрямовується на досягнення оптимального ступеня упорядкування педагогічної діяльності з обліком особистісних, соціальних, економічних і державних потреб та інтересів акціонерів вищої школи.

Програми якості припускають виокремлення структурно-функціональних властивостей індивіда, професійно важливих якостей фахівця, його спрямованості, інтелектуального розвитку та професійних розумових

здібностей, що визначають властивості локального психологічного середовища навчання і впливають на успішність професійного навчання.

Подальші дії для досягнення шести цілей Болонського процесу: прийняття системи легкозрозумілих і адекватних ступенів; прийняття системи двоциклової освіти (доступеневе і післяступеневе навчання); запровадження системи кредитів – системи накопичення кредитів, ECTS або інших сумісних із нею систем, які здатні забезпечити як диференційно-розрізнювальну, так і функції накопичення; сприяння мобільності студентів і викладачів (усунення перешкод для вільного пересування студентів і викладачів); забезпечення високоякісних стандартів вищої освіти; сприяння європейському підходу до вищої освіти (впровадження програм, курсів, модулів із "європейським" змістом); навчання протягом усього життя; спільна праця ВНЗ і студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні європейського простору вищої освіти.

Сьогодні зв'язки України з Європейським Союзом мають неабияке значення. Адже тепер Україна має спільний кордон з ЄС і статус країни-сусідки. Надзвичайно важливі вони і для освітянської та наукової сфери в житті українського суспільства. Водночас освіта і наука України має давні й глибокі міжнародні, зокрема європейські, зв'язки.

Міністерство освіти і науки України та його заклади освіти співпрацюють з Європейським Союзом у рамках Програми трансєвропейського співробітництва в галузі вищої освіти.

Нова політика сусідства є доповненням до відносин між Україною й Європейським Союзом, установлених Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом.

ЄС інвестував у процес реформування національної вищої освіти понад 35 млн євро. Усього здійснено 126 проектів у 40 ВНЗ. Із 2003 року в українських університетах працює ще 14 проектів. За дев'ять років реалізації Програми на конкурс було подано 500 заяв на проекти, які охоплювали понад 1000 ВНЗ України і країн – членів ЄС.

Міністерство розглядає можливість участі України в таких спільних програмах і проектах Європейського Союзу, як "Сократ" – європейська програма освіти, спрямована на розвиток європейського виміру та підвищення якості освіти шляхом заохочення співробітництва між країнами-учасницями; "Леонардо да Вінчі" – програма у сфері професійної освіти і підвищення кваліфікації.

Велику увагу Міністерство освіти і науки приділяє проведенню громадських читань із проблем європейської інтеграції, оскільки вважається, що активна участь громадян України є головною передумовою прискорення євроінтеграційних процесів.

Розвиток транскордонного співробітництва і розширення міждержавних відносин із країнами – членами ЄС і країнами – кандидатами на вступ до ЄС сприятиме впровадженню європейських норм і стандартів у освіті, науці й техніці, поширенню власних освітніх здобутків у Європейський Союз і країни – кандидати на вступ до ЄС, а також зростанню в Україні європейської культурної ідентичності й інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього і науково-технічного середовища.

Для долучення до Болонського процесу, впровадження ECTS, запровадження наведеної моделі стандартизованого Європейського додатку до диплома у ВНЗ України, які мають III–IV рівень акредитації, повинна бути впроваджена **кредитно-модульна система** організації навчального процесу (далі – КМСОНП) та система об'єктивного педагогічного контролю знань.

Підставами для запровадження КМСОНП в Україні є:

– інтеграція до європейського простору вищої освіти;
– вступ до Світової організації торгівлі;
– входження до Болонського процесу;
– реалізація дистанційної форми вищої освіти.

Впровадження модульно-кредитної системи у вищій школі України переслідує такі цілі:

– досягнення відповідності стандартам європейської системи освіти, яка випливає зі знань, умінь та навичок, що є надбанням випускника;
– запитуваність українських освітянських кваліфікацій європейським ринком праці;
– затвердження загальносприйнятної та порівняльної системи освітньо-кваліфікаційних ступенів;
– впровадження стандартизованого додатка до диплому, модель якого була розроблена Європейською Комісією, Радою Європи та UNESCO/CEPES і який містить детальну інформацію про результати навчання випускника;
– стимулювання викладачів і студентів ВНЗ до вдосконалення системи об'єктивного оцінювання якості знань;
– забезпечення "прозорості" системи вищої освіти та слушного академічного й професійного визнання кваліфікацій (дипломів, ступенів, посвідчень тощо).

Кредитно-модульній системі, як невід'ємному атрибуту Болонської декларації, надаються **дві основні функції**:

1) сприяння мобільності студентів і викладачів та спрощення переходів з одного університету до іншого;

2) акумулятивна, чітке визначення обсягів проведеної студентом роботи з урахуванням усіх видів навчальної та наукової діяльності. Сума кредитів визначає на що здатний студент, який навчається за тією чи іншою програмою.

Запровадження кредитно-модульної системи є важливим фактором для стимулювання ефективної роботи викладача і студента, збільшення часу їх безпосереднього індивідуального спілкування у процесі навчання.

Модулі у КМСОНП конструюються як системи навчальних елементів, об'єднаних ознакою відповідності визначеному об'єкту професійної діяльності. Останній розглядається як деякий обсяг навчальної інформації, що має самостійну логічну структуру, зміст і котрий дає змогу оперувати цією інформацією в процесі розумової діяльності студента.

Модульна організація змісту навчальної дисципліни менш за все є механічним перенесенням розділів програми до навчальних модулів, оскільки потребує глибокої аналітико-логічної роботи над змістовим наповненням дисципліни, структурування її як системи, а не довільного конгломерату наукової інформації.

Другою умовою реалізації модульного принципу організації змісту навчальної дисципліни є можливість виділити генеральні наскрізні ідеї *професійної діяльності*, на розкриття і засвоєння яких спрямований кожний модуль.

Для студента – майбутнього фахівця – важливо не лише осмислити й засвоїти інформацію, а й оволодіти способами її **практичного застосування** і **прийняття рішень**.

За таких умов зменшується частка прямого, зовні заданого інформування і розширюється застосування інтерактивних форм та методів роботи студентів під керівництвом викладача (тьютора) та **повноцінної самостійної роботи** в лабораторіях, читальних залах, на об'єктах майбутньої професійної діяльності, що особливо важливо для системи дистанційного навчання.

Створення системи кредитів має полегшити порівняння закінчених курсів і сприяти максимальному розширенню мобільності студентів.

Кредит (credit) – умовна одиниця виміру навчального навантаження студента при вивченні певної складової навчальної програми чи окремої дисципліни (курсу), виконаної **студентом** під час навчання. Кредит – мінімальна одиниця, яка точно документується, часто означає навчання *впродовж тижня* (суму аудиторної та самостійної роботи студента).

Проблемою для вищої школи України у контексті Болонського процесу є:

– визначення витрат навчального часу студента певного актуального рівня розвитку на адекватне вивчення навчального матеріалу в обсязі модуля, тобто прив'язка навчального модуля до кредитів;

– коли місцевий і зарубіжний заклади вирішать, як їхні бали відповідатимуть оцінкам системи ECTS, відбувається перезарахування оцінок.

Отже, заклади вищої освіти можуть застосовувати шкалу оцінювання системи ECTS найбільш доцільним, на їхню думку, чином. Проте виявлення незначної гнучкості наполегливо рекомендується, оскільки шкалу оцінювання системи ECTS створено для відображення різних систем оцінювання, які існують у країнах – членах ЄС та країнах Європейської асоціації вільної торгівлі.

Місцеві та зарубіжні навчальні заклади готують інформацію й обмінюються переліком оцінок дисциплін для кожного студента, який бере участь у ECTS до і після навчання за кордоном. Місцевий навчальний заклад визнає загальну суму кредиту, одержаного його студентами у закладах – партнерах за кордоном, щоб кредити для пройденого блоку елементів навчального плану замінили кредити, які у протилежному випадку були б отримані у їхньому місцевому закладі. Навчальний контракт студентові гарантує авансом, що кредити для затвердженої програми навчання будуть перезараховані.

На виконання основних завдань колегії Міністерства освіти і науки від 28.02.2003 р. (протокол № 2/3-4), що спрямовані на реалізацію Послання Президента України до Верховної Ради України «Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: "Європейський вибір"» і Національної доктрини розвитку освіти України, Департаментом вищої освіти разом із ВНЗ проаналізовано стан і можливі шляхи реформування організації навчального процесу у ВНЗ.

Проведений аналіз показав, що сучасна система підготовки фахівців із вищою освітою має певні недоліки, а саме:

– відсутність систематичної роботи студентів протягом навчального семестру;
– низький рівень активності студентів і відсутність елементів змагання у навчальних досягненнях;
– можливість необ'єктивного оцінювання знань студентів;
– значні затрати бюджету часу на проведення екзаменаційної сесії;
– відсутність гнучкості в системі підготовки фахівців;
– недостатній рівень адаптації до швидкозмінних вимог світового ринку праці;
– низька мобільність студентів щодо зміни напрямів підготовки, спеціальностей та ВНЗ;

– незначна можливість вибору студентом навчальних дисциплін.

Для подолання недоліків існуючої системи підготовки фахівців може бути запроваджено кредитно-модульну систему, яка передбачає **вирішення таких завдань**:

– відхід від традиційної схеми "навчальний семестр – навчальний рік, навчальний курс";
– раціональний поділ навчального матеріалу дисципліни на модулі та перевірка якості засвоєння теоретичного й практичного матеріалу кожного модуля;
– перевірка якості підготовки студентів до кожного лабораторного, практичного чи семінарського заняття;
– використання більш широкої шкали оцінювання знань;
– вирішальний вплив суми балів, одержаних протягом семестру, на підсумкову оцінку з навчальної дисципліни;
– стимулювання систематичної самостійної роботи студентів протягом усього семестру і підвищення якості їх знань;
– підвищення об'єктивності оцінювання знань студентів;
– запровадження здорової конкуренції в навчанні;
– виявлення та розвиток творчих здібностей студентів.

Одним із найважливіших стратегічних завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог.

Входження України до єдиного Європейського та Світового освітнього простору не можливе без запровадження такого багатоцільового механізму, як Європейська кредитно-трансферна та акумулятивна система (ECTS).

Ця система запроваджується на інституціональному, регіональному, національному та Європейському рівнях і є однією з ключових вимог Болонської декларації 1999 р.

Окремі ВНЗ України мають значні напрацювання з упровадження елементів ECTS, зокрема з модульно-рейтингової системи оцінювання знань студентів.

Нагальною потребою є розширення впровадження елементів ECTS за рахунок введення кредитно-модульної системи формування навчальних програм; посилення ролі самостійної роботи студентів та змін педагогічних методик, впровадження активних методів і сучасних інформаційних технологій навчання.

Як свідчить практика, час на сесійний контроль при сучасній системі організації навчального процесу використовується не раціонально. Відстрочка зворотного зв'язку на кінець семестру не дає змоги вживати оперативні виховні та дидактичні заходи щодо підвищення якості навчання (контроль будь-якого процесу після його завершення неможливий).

При кредитно-модульній системі організації навчального процесу в ВНЗ зміст навчальних дисциплін розподіляється на змістові модулі (2–4 за семестр). Змістовий модуль (розділ, підрозділ) навчальної дисципліни містить окремі модулі (теми) аудиторної та самостійної роботи студента. Кожен змістовий модуль має бути оцінений.

Студент інформується про результати оцінювання навчального модуля як складової підсумкового оцінювання засвоєння навчальної дисципліни.

Підсумкове оцінювання засвоєння навчального матеріалу дисципліни визначається без проведення семестрового іспиту (заліку) як інтегрована оцінка засвоєння всіх змістових модулів з урахуванням "вагових" коефіцієнтів.

Студент, що набрав протягом семестру необхідну кількість балів, має можливості:

- не складати іспит (залік) і отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку;
- складати іспит (залік) з метою підвищення свого рейтингу за певною навчальною дисципліною;
- ліквідувати академічну різницю, пов'язану з переходом на інший напрям підготовки чи до іншого ВНЗ;
- поглиблено вивчити окремі розділи (теми) навчальних дисциплін, окремі навчальні дисципліни, які формують кваліфікацію, що відповідає сучасним вимогам ринку праці;
- використати час, що відведено графіком навчального процесу на екзаменаційну сесію, для задоволення своїх особистих потреб.

Студент, що набрав протягом семестру менше за необхідну кількість балів, зобов'язаний складати іспит (залік).

До Міністерства освіти і науки звернулися ректори провідних ВНЗ із пропозицією провести педагогічний експеримент, завданнями якого є обґрунтувати:

- доцільні зміни у системі управління навчальним процесом на рівні освітньої галузі;
- технології управління навчальним процесом у ВНЗ;
- підходи до декомпозиції навчальних дисциплін та технологій їх викладання в умовах кредитно-модульної системи;
- доцільні підходи до системи оцінювання знань студентів в умовах кредитно-модульної системи;
- підходи підвищення "гнучкості" процесу навчання і можливості адаптованого індивідуального "конструювання" навчального процесу;

- єдину комп'ютерну систему управління навчальним процесом у ВНЗ;
- вимоги до методичного й інформаційного забезпечення навчального процесу;
- систему організації самостійної роботи та дистанційне навчання.

Висновки. На сьогодні, коли етап запровадження кредитно-модульної системи вже пройдено, з'явилася потреба в удосконаленні освітнього процесу на національному просторі через адаптацію Болонської системи до українських реалій.

Існує нагальна потреба зайнятися залученням студентства до конструктивної участі в реалізації принципів Болонської конвенції в цілому і до контролю якості освіти зокрема. Для цього нещодавно укладено спеціальний Договір про співпрацю між Міністерством освіти і науки й Українською асоціацією студентського самоврядування. Адже активна участь органів студентського самоврядування в реалізації завдань Болонського процесу – один із його пріоритетів.

Список використаної літератури

1. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / [упоряд.: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарукта ін. ; Міністерство освіти і науки України, Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
2. Ван дер Венде М.К. Болонская декларация: расширение доступности и повышение конкурентоспособности высшего образования в Епропе / М.К. Ван дер Венде // Высшее образование в Европе. – 2003. – Т. XXV. – № 3. – С. 23–29.
3. Головко О. Діалектика вищої освіти: трансформація від декларації до реалізації : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Головко, О. Гримблат, І. Барановський. – Х. : Еспада, 2009. – 304 с.
4. Довженко О.В. Сорбоннская и Болонская декларации: Информация к размышлению / О.В. Довженко // Вестник высшей школы : Alma mater. – 2000. – № 6.
5. Журавський В.С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. : Політехніка, 2003. – 200 с.
6. Костенко А. Болонська система в Україні [Електронний ресурс] / Анна Костенко. – Режим доступу: http://www.osvita.lviv.ua/textes/o_bolon.html.
7. На шляху до європейського та світового освітнього простору / За матеріалами сайта www.mon.gov.ua // Іноземні мови в навчальних закладах : науково-методичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 4–8.
8. Середа С. Болонська система в Україні діє, але поза законом? [Електронний ресурс] / Софія Середа. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/24694555.html.
9. Совсун І. Болонська система в українському прочитанні: про підміну понять і бюрократизацію [Електронний ресурс] / Інна Сосун ; Києво-Могилянська Академія ; Центр дослідження суспільства. – Режим доступу: http://education.unian.net/ukr/detail/189272.
10. Цимбалюк Н.М. Особливості адаптації системи вищої освіти в Україні до умов Болонського процесу / Н.М. Цимбалюк // Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 22–23 листоп. 2007 р. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 121–124.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Лютая А.В. Современные пути внедрения Болонской системы в вузах Украины

В статье предлагается материал, иллюстрирующий современные пути внедрения Болонской системы в вузах Украины. Отмечено положительный, рациональный аспект этой системы.

Ключевые слова: *Болонская система, рейтинг, оценивание, кредит, образование.*

Lyutaya A. Bologne system: Modern Ways of its Implementation to the Ukrainian Higher system

The article demonstrates the modern ways of Bologne System implementation to the Ukrainian Higher System, The author marks positive and rational core of this system of education.

Key words: *Bologne system, rating, evaluating, credit, education.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балюта Е.Г.	–	кандидат філологічних наук, доцент Класичний приватний університет
Бандаровська О.Т.	–	кандидат філологічних наук, доцент Львівський національний університет
Бахметьєва А.М.	–	кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара
Горбик Р.О.	–	аспірант Київський національний університет
Дяченко І.М.	–	кандидат наук із соціальних комунікацій Класичний приватний університет
Кирич І.В.	–	аспірант Київський національний університет
Кіргєєва І.В.	–	магістрант Класичний приватний університет
Лемещенко В.В.	–	магістрант Класичний приватний університет
Лорія Л.	–	старший викладач Навчальний університет Академії туризму Грузії
Люта А.В.	–	старший викладач Класичний приватний університет
Миронюк Н.П.	–	кандидат філологічних наук, доцент Класичний приватний університет
Мирошниченко Л.І.	–	старший викладач Класичний приватний університет
Нетреба М.М.	–	аспірант Київський національний університет
Полєжаєв Ю.Г.	–	старший викладач Запорізький національний технічний університет
Полісученко А.Ю.	–	аспірант Київський національний університет
Синєокий О.В.	–	кандидат юридичних наук, доцент Класичний приватний університет
Смурова Л.І.	–	кандидат філологічних наук, доцент Класичний приватний університет
Тарасенко К.В.	–	кандидат філологічних наук, доцент Класичний приватний університет
Торкут Н.М.	–	доктор філологічних наук, професор Класичний приватний університет
Хаджі Мухаммад Хідер Мавлюд	–	аспірант Луганський національний університет
Хамдауі Н.І.	–	викладач Класичний приватний університет
Чорна С.С.	–	кандидат педагогічних наук, доцент Класичний приватний університет
Шадріна Т.В.	–	кандидат філологічних наук, доцент Запорізький медичний університет
Юферева О.В.	–	кандидат філологічних наук, доцент Запорізький національний технічний університет

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до авторських оригіналів статей, поданих до науково-виробничого журналу "Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки"

Постійними розділами журналу є:
- *Теорія та історія мовознавства. Прикладна лінгвістика*
- *Структура і функціонування мов*
- *Зіставна лінгвістика, міжкультурна комунікація та переклад*
- *Теорія літератури*
- *Історія літератури та сучасний мистецький процес*
- *Теорія та історія журналістики*
- *Аналіз сучасного медіапростору*
- *Теорія комунікації, реклама та PR*
- *Педагогічна комунікація*
- *Лінгвістичне та літературне краєзнавство*
- *Огляди та рецензії*

Приймаються до друку **статті українською мовою** обсягом 0,5–1 авт. арк. (12–24 сторінки роздруку за поданими нижче вимогами).

До рукопису статті обов'язково додаються:
- Тематична секція;
- УДК;
- анотація англійською (2000 символів), українською (500 символів), російською (500 символів) мовами з ключовими словами цими самими мовами (3–10 слів);
- відомості про автора із зазначенням наукового ступеня, вченого звання, місця роботи, посади, домашньої адреси та контактних телефонів;
- якщо стаття підготовлена у співавторстві, то обов'язково додається довідка, яка підписується всіма співавторами і в якій зазначається особистий внесок кожного;
- автори, які не є докторами наук, додають до статті одну рецензію, підписану доктором або кандидатом наук – спеціалістом відповідної галузі філології (за рішенням редакційної колегії подані роботи вибірково можуть направлятися на додаткове рецензування);
- якщо автор є працівником вищого навчального закладу, то бажаною є рекомендація кафедри чи ради факультету;
- електронний варіант на диску, де окремими файлами подаються текст статті, схеми та таблиці, тексти анотацій та ключових слів, відомості про автора;
- копія документа про сплату (з розрахунку 25 грн за сторінку).

Технічні вимоги:
- текстовий редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman, кегль 14;
- поля з усіх боків 20 мм;
- інтервал 1,5;
- посилання на літературу зазначається в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки (напр.: [12, с. 7]);
- список літератури подається за алфавітом, оформляється згідно з чинними правилами бібліографічного опису документів;
- кількість схем, таблиць та рисунків має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст.

Стаття має містити такі необхідні елементи:
- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз стану розробки проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми;
- формулювання мети (постановка завдань);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі;
- список використаної літератури.

Гроші треба перераховувати за реквізитами:
КПУ / Філія АБ "Південний"
р/р 26002310022201/ ОКПО 19278502 / МФО 313753
За друк статті у науково-виробничому журналі "Держава та регіони".